

MAGYAR TUDOMÁNY

Sperlágh Beáta | Pléh Csaba
BEMUTATKOZIK és munkatársai
AZ AKADEMIA V. OSZTÁLYA – A PSZICHOLÓGIA
AZ MTA200 JÚNIUSI PROGRAMJAI AZ MTA 200 ÉVE ALATT

MAGYAR TUDOMÁNY

Sperlágh Beáta | Pléh Csaba
BEMUTATKOZIK és munkatársai
AZ AKADEMIA V. OSZTÁLYA – A PSZICHOLÓGIA
AZ MTA200 JÚNIUSI PROGRAMJAI AZ MTA 200 ÉVE ALATT

MAGYAR TUDOMÁNY

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata

Főszerkesztő

BOLLOBÁS ENIKŐ

Szerkesztőbizottság

BAZSA GYÖRGY – BORHY LÁSZLÓ – BOZÓ LÁSZLÓ – CSABA LÁSZLÓ

HAMZA GÁBOR – KECSKEMÉTI GÁBOR – KENESEI ISTVÁN

MOLNÁR ANTAL – PÉCELI GÁBOR – PLÉH CSABA – RÓNYAI LAJOS

SIMON FERENC – SOLTI LÁSZLÓ – SPÄT ANDRÁS – VÉRTESSY BEÁTA

Vezető szerkesztő

GEIGER ILDIKÓ

Felelős szerkesztő

SZABÓ ÉVA ESZTER

Szaklektorok

HEGYI PÁL – SZABADOS LÁSZLÓ – TERNÁK GÁBOR

Olvasószerkesztők

FÖLDES ZSUZSANNA – MAJOROS KLÁRA

MTA 200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

HU ISSN 0025 0325

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója

Felelős szerkesztő: Thimar Márta

Olvasószerkesztő: Pócsi-Fodor Petronella

Korrektúra: Török Tünde

Termékmenedzser: Egri Róbert

Fedélterv: Petrányi Réka

Tipográfia, tördelés: Orlai Mátyás

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2026-ban.

Felelős vezető: Balla László vezérigazgató

www.gyomaikner.hu

Megjelent 8,5 (A/5) ív terjedelemben

TARTALOM

TUDOMÁNYHÓNAP

Sperlágh Beáta

Bemutakozik az Akadémia V. Osztálya – az MTA200 júniusi programjai 811

TEMATIKUS ÖSSZEÁLLÍTÁS

A PSZICHOLÓGIA AZ MTA 200 ÉVE ALATT
PSZICHOLÓGIATÖRTÉNETI CSOMÓPONTOK

Vendégszerkesztő: Pléh Csaba

Pléh Csaba

Bevezetés 823

Pléh Csaba

Az első pszichológus akadémikusok és kapcsolataik:

Posch, Schütz, Kornis, Révész

Hit, politika és tudomány szétválasztása 824

Hunyady György

Szociálpszichológusok az Akadémián 842

Csepeli György

A magyar interakció: Széchenyi István üzenete 852

Csépe Valéria – Czigler István

A Ranschburg Intézet és a pszichológiai tudományok 857

TANULMÁNYOK

Szeibert Orsolya

Jogásznők a pesti jogi karon és a tudomány fellegvárában: végre időszerű? 871

Sisa József

Hauszmann Alajos (1847–1926) 887

Háber Andor Zsolt – Figler Mária – Szabó Zsolt Roland

A mesterséges intelligencia szerepe az étrend-kiegészítők fejlesztésében 899

Kristóf Tamás – Novák Erzsébet – Tóthné Szita Klára

A „Magyarország 2025” jövőkutatási program többdimenziós értékelése 913

Z. Karvalics László

A révkalauz, a bakter és a kertész esete a mesterséges intelligenciával,
avagy az episztemikus autoritás átengedésének útvesztője
Kommentárok Golden Dániel tanulmányához 923

TUDÓSPORTRÉ

Lomniczi Béla

Bartha Adorján, az egyik leginvenciózusabb állatorvos-virológus 931

KÖNYVSZEMLE

Karsai Krisztina

Kadlót Erzsébet
Kodifikációk hálójában 935

Czinege Szilvia

Eötvös József
Levelek I. 1820-as évek – 1848. február 28. 938

Kovács L. Gábor

Dr. Ralovich Béla
Keletkezünk, élünk és megmaradtak a nyomaink, miközben a környezetünk is változott 941

CORRIGENDUM

Balla Andrea – Kollár László

Corrigendum „A tudomány szolgálata. Minőségbiztosítás a tudományban” című tanulmányhoz 942

Magyar Tudomány 187/6 (2026)

TUDOMÁNYHÓNAP

Bemutatkozik az Akadémia V. Osztálya – az MTA200 júniusi programjai

Section V. of the Academy Presents – June Programmes of MTA200

Sperlágh Beáta

az MTA rendes tagja, HUN-REN Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet, Budapest
sperlagh@koki.hu

A Magyar Tudományos Akadémia V. Orvosi Tudományok Osztálya rendkívül gazdag és változatos programokkal készült a júniusi osztályhónapra, mely az orvostudományok egyes elméleti és klinikai szakterületeinek átfogó bemutatása, legújabb eredményeinek megismertetése mellett a közvéleményt foglalkoztató témákra is reagál. A program gerincét 11 színvonalas tudományos szimpózium adja, több közülük nemzetközi előadókkal, melyek elsődleges célközönsége a magyarországi orvostársadalom mintegy 43 000 fős közössége. A szimpóziumok transzdiszciplináris jelleggel, az egyes szakterületeken átívelő módon adnak körképet az utóbbi évtizedekben virágzó elméleti és klinikai szakterületek fejlődéséről és a magyar orvoskutatók felfedezéseiről. Emellett az osztály ünnepi hónapjának programjában ismeretterjesztő és a nagyközönség érdeklődésére is számot tartó eseményekre is bőséggel számíthatnak az érdeklődők – többek között orvostörténeti kiállítás, sajtónyilvános könyvbemutató, nyilvános előadások, kerekasztal-beszélgetések és lakossági fórum is színesítik majd az eseménysorozatot, szinte minden napra jut egy, a tudományos társszakmák vagy a köz érdeklődésére joggal számító rendezvény. Reményeink szerint az V. Osztály tudományhónapja felhívja a figyelmet az élvonalbeli magyarországi orvostudományi kutatások eredményeire, jelentőségére és szerepére a magyar tudományosságban és egészségünk megőrzésében.

Orvostörténeti kiállítás

Az osztályhónap teljes időtartama alatt látogatható, kiemelkedő érdeklődésre számot tartó esemény az osztály tudománytörténeti kiállítása az MTA székházának aulájában, amely a magyar orvostudomány legkimagaslóbb alakjait mutatja be a 19. század kezdetétől napjainkig tudósportrék formájában. A kiállítás megnyitójára június 2-án

9.30-kor kerül sor az aulában, amely egyúttal az Orvosi Tudományok Osztálya rendezvénsorozatának hivatalos nyitóeseménye is.

A kiállítás szervezői nagy gondossággal válogatták ki azt a 38 tudóst, aki úttörő munkásságával a legnagyobb lépéseket tette mind az egyetemes orvostudomány előrehaladásában, mind a hazai orvoslás és egészségügy megalapozásában és kiépítésében. Így köztük van a Nobel-díjas Hevesi György, Békésy György, Szent-Györgyi Albert, Karikó Katalin, de a legismertebb nevek mellett a kiállítás megemlékezik többek között Lenhossék Józsefről, aki az anatómia tudományának magyarországi első letéteményese volt a 19. század elején, Schöpf-Merei Ágostról, az első magyar gyermekkorház alapítójáról, Balassa Jánosról, akinek nevéhez az első éternarkózis bevezetése fűződik, Markusovszky Lajosról, a hazai belgyógyászat és az *Orvosi Hetilap* megalapítójáról, Korányi Frigyesről, a tbc elleni küzdelem hazai megszervezőjéről, valamint Kaposi Mórról, akinek a neve az általa elsőként leírt daganatféleség, a Kaposi-szarkóma révén világszerte ismertté vált.

A századforduló és a 20. század orvosegyéniségeinek nagyjai közül bemutatjuk – a teljesség igénye nélkül – Hőgyes Endre, Jendrassik Jenő, Pólya Jenő, Krompecher Ödön, Genersich Antal, Heim Pál, Bókay János, Schaffer Károly, Verzár Frigyes, Jancsó Miklós és Kerpel-Fronius Ödön munkásságát, továbbá Sántha Kálmán, Laki Kálmán, a Szent-Györgyi Alberttel dolgozó Baló József – Banga Ilona páros és Szolcsányi János felfedezéseit.

Nem maradhatnak ki természetesen a tudósportrék közül olyan óriások sem, mint Semmelweis Ignác, „az anyák megmentője” vagy Szentágothai János, aki nemcsak a modern neuroanatómiai kutatások megteremtője, orvosgenerációk példaképe volt, hanem 1976–1985 között az MTA elnökeként is szolgálta a magyar tudományt minden idők egyik legkiválóbb akadémiai elnökeként. A tudósok életútját és felfedezéseit bemutató portrék mellett fennmaradt relikviákat, történeti tárgyakat is bemutató kiállítás méltó emléket állít e kivételes tudósok munkásságának, akik felfedezéseik mellett az orvosi hivatás iránti elhivatottságukkal, emberi példamutatással is szolgáltak utódaik számára az elmúlt két évszázad nemritkán vérzivataros időszakában.

Könyvbemutató és előadóülés az orvosdiagnosztika fejlődéséről Magyarországon

2026. június 2-án 10.00–16.00 óra között kerül sor *Az orvosdiagnosztikai szakmák fejlődése az elmúlt 200 évben* című könyv előadóüléssel egybekötött bemutatójára az MTA székházának Dísztermében. A könyv Kappelmayer János szerkesztésében jelenik meg, és átfogó képet ad az elmúlt évtizedekben a diagnosztikai szakmák területén végbement robbanásszerű fejlődésről. A könyv különlegessége egyúttal, hogy ez az első komprehenzív, összefoglaló mű a témában. A betegektől származó biológiai minták vizsgálata hosszú múltra tekint vissza, de jelentős és igazán áttörő fejlődés az utóbbi évszázadokban, még inkább az utóbbi évtizedekben bontakozott ki.

Hasonlóan az *in vitro* diagnosztikai vizsgálatokhoz a képalkotó diagnosztikai eljárások a röntgensugárzás felismerésekor indultak komoly fejlődésnek, és az utóbbi évtizedekben nélkülözhetetlen részévé váltak a betegek kivizsgálásának. Annak ellenére, hogy egyrészt az orvosi laboratóriumi medicina, a klinikai laboratóriumi genetika, az orvosi mikrobiológia, a patológia, másrészt a radiológia és nukleáris medicina elengedhetetlen szinte valamennyi betegség kivizsgálásában és a betegek követésében, e szakterületek egykori és jelenlegi képviselőit és eredményeiket a hazai orvosszakmai közvélemény jóval kevésbé ismeri, mint a vezető hazai klinikusokat.

A fenti diagnosztikai szakmák az elmúlt évek során nemcsak a betegellátásban váltak nélkülözhetelenné, hanem az egyetemek, országos intézetek és nagy kórházak tudományos teljesítményének fő letéteményesei is voltak, és maradtak mind a mai napig. A szerzők ezen ünnepi kiadvánnyal szeretnék a jeles elődöknek emléket állítani és a jelen gyakorlattal megismertetni a tudomány iránt érdeklődő hazai közvéleményt. A könyvbemutató első, sajtónyilvános részében Ádám Veronika osztályelnök felvezetését követően Kappelmayer János szerkesztő, valamint a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár és az Alföldi Nyomda képviselői mutatják be röviden a kötetet, amit a sajtó által feltett kérdések megválaszolása követ. Ezután Tulassay Tivadar vázolja fel előadásában az orvosdiagnosztika magyarországi fejlődésének legfontosabb állomásait.

A könyvbemutatóhoz kapcsolódó, igen tartalmasnak ígérkező előadóülés első blokkjának levezető elnökei Kulka Janina és Kovács L. Gábor, témája a szövettani diagnózist megalapozó patológia és a betegminták elemzését végző orvosi laboratóriumi diagnosztika. A patológusok munkája már a kezdetektől fogva, de ma is nélkülözhetetlen eszköz a daganatok felismerésében és elkülönítésében. Döme Balázs előadása a kissejtes tüdőrák biológiájáról és heterogenitásáról szól „gyors” boncolások tapasztalatai alapján, Pál Balázs pedig azt mutatja be, hogyan segíti és gyorsítja fel a mesterséges intelligencia bevezetése és alkalmazása a diagnosztikai gyakorlatban a patológusok szakavatott munkáját napjainkban. Kappelmayer János a laboratóriumi diagnosztika hematológiai kórképek kórismézéséhez való hozzájárulásáról számol be, Gombos Katalin előadása a dinamikus genom és az abban rejlő molekuláris információ nyomába ered, bemutatva a szabad nukleinsavak szerepét a modern diagnosztikában.

Az előadóülés második blokkja Kónya József és Balogh István elnökletével az orvosi mikrobiológia új eredményeit mutatja be Reuter Gábor és Kovács Renátó tolmácsolásában, amely a továbbra is nagy jelentőséggel bíró akut és krónikus fertőző betegségek felismerésének objektív, a kezelést is alapvetően befolyásoló diagnosztikai eszköze.

A harmadik blokk a képalkotó eljárások diagnosztikában betöltött szerepéről szól. E területen a technológiai fejlődés eredményeképpen áttörést hozó előrelépések történtek, ami a korábbi lehetőségekhez képest nagyságrendekkel pontosabb képfeldolgozást és diagnózist tesz lehetővé. A blokkot levezető radiológusok Karlinger Kinga és Garai Ildikó, három prezentációban kaphatunk képet a témáról: Maurovich

Horvat Pál tolmácsolásában a mesterséges intelligencia hozzájárulásáról a radiológiai diagnózishoz, Osváth Szabolcs egy korszakalkotó magyar találmányt mutat be a radiológiai képfeldolgozásban, Tárnoki Ádám Domonkos pedig a radiomika és a radiogenomika új perspektíváiba avat be.

Végül a negyedik blokk a nukleáris medicina fejlődését mutatja be a 21. században Pávics László és Képes Zita előadásában, melynek a célzott radiotracerek révén nemcsak a rutin diagnosztikában, hanem a preklinikai és klinikai gyógyszerfejlesztésben is fontos szerepe van.

Tudományos szimpóziumok és előadások

Az osztályhónap tudományos programja az „Orvostudomány a magyar népesedéspolitikai szolgálatában” című tudományos szimpóziummal folytatódik június 3-án 14.00 órától, az MTA székházának Nagytermében, levezető elnökei Kosztolányi György, az MTA alelnöke és Kovács L. Gábor akadémikus, az Egészségügyi Tudományos Tanács Humán Reprodukciós Bizottságának (ETT HRB) elnöke és alelnöke.

A szimpózium a fogyatkozó népesség nyomasztó globális társadalmi kihívására reagál, amely nemcsak az orvostudományok fejlődését és gyakorlatát, hanem a családok mindennapi életét, sőt társadalmaink jövőjét is messzemenően befolyásolja: a meddőség előfordulása világszerte nő, ami új vizsgálati módszerek kifejlesztését sürgeti. Ennek hátterében többek között az áll, hogy az *in vitro* fertilizáció (lombikbébi-program) során a rutinszerűen alkalmazott eljárások a meddő párok legfeljebb 30%-ánál hoznak gyermekáldást, és ez az „eredményesség” ráadásul roppant módon függ az anya életkorától. Ezért a világ számos kutatólaboratóriumában, egyetemén, gyógyszerfejlesztő műhelyében sokan foglalkoznak a megtermékenyítéshez vezető új, innovatív utak felderítésével, beleértve egyes népbetegségek kedvezőtlen hatásainak megértését is. E szakmai törekvéseket mutatja be a szimpóziumon elhangzó hat előadás: Kosztolányi György az ETT HRB szerepét mutatja be új humán reprodukciós diagnosztikai és terápiás eljárások bevezetésében; Kovács L. Gábor előadása a termékenység elősegítését szolgáló felfedező kutatásokat ismerteti; Bódis József a klinikum oldaláról mutatja be a meddőség elleni küzdelmet; Jakab Attila előadásának témája a korai petefészek-elégtelenség jelentősége és ellátása; Somogyi Anikó a cukorbetegségben szenvedők; Rosta Klára az immunbeteg anyák terhességével kapcsolatos kihívásokat tekinti át. A szimpózium Mandl József, az MTA rendes tagja, az ETT elnöke zárszavával és diszkusszióval zárul.

A tudományhónap második szakmai szimpóziumát Hangody László, az MTA rendes tagja szervezi „A mozgásszervi sebészet új kihívásai a magyar innovációk tükrében – az ortobiológiai lehetőségektől a minimál invazív endoprotetikáig” címmel, melyre 2026. június 5-én 9.30–14.00 óra között kerül sor az MTA székházának Dísztermében. A tudományos ülés sokrétű megközelítésben mutatja be a mozgásszervi sebészet legújabb eredményeit, így a szakmai és a laikus nagyközönség érdeklődésére egyaránt számíthat.

A mozgásszervi sebészet az egyik legdinamikusabban fejlődő szegmense a medicinának. A kopásos betegségek és a sérülések magas száma miatt kiemelten magasak a morbiditási mutatók. Változó korok változó igény szintje, valamint a mozgásszervi sebészetet kiszolgáló diagnosztikai háttér, implantátum- és műszeripar fejlődése számos innovációt hívott életre, robbanásszerű fejlődést eredményezett. Szerte a világon többféle szerveződésben alakult ki a mai modern mozgásszervi sebészet. Magyarországon – a porosz mintát követve – hosszú ideig egymástól izoláltan működött a döntően degeneratív és veleszületett károsodásokkal foglalkozó ortopédia és a sérüléseket, traumákat ellátó baleseti sebészet. Kettéosztott szerveződésben alakult ki az ellátórendszer, bár korábban is volt néhány osztály, ahol párhuzamosan folyt az ellátás. Közel húsz évvel ezelőtt az európai uniós harmonizáció keretében jött létre a közös szakképzési rendszer, ami az intézményrendszerben is fokozatosan megindította az egyesülést. A tudományos ülés a hazai mozgásszervi sebészet meghatározó szereplőinek előadásán keresztül igyekszik bemutatni a jelenlegi ellátó- és oktatási rendszert, a két szakterület fejlődését, és kiemelten foglalkozik a nemzetközileg is jelentős hazai innovációkkal, tudományos eredményekkel.

A szimpóziumot Ádám Veronika osztályelnök nyitja meg, első blokkja a traumatológia és neurotraumatológia témakörét járja körül Dóczi Tamás elnökletével. Bodzay Tamás előadásában az önálló baleseti sebészet kialakulásáról, szerveződéséről és a traumatológiai oktatás magyarországi fejlődéséről hallhatunk, majd Farkas József a hazai orvosi műszergyártás és implantátumfejlesztés történetét mutatja be. Ezt követően Varga Endre magyar baleseti sebészeti innovációkat ismertet, végül a blokkot Viola Árpád előadása zárja a neurotraumatológiai ellátás szerveződéséről és eredményeiről Magyarországon.

A második blokk fókuszában az ízületi felszínek helyreállításának ortobiológiai lehetőségei állnak, Mandl József, az MTA rendes tagja vezeti az ülést. Berkes István az ízületi tükrözés fejlődését és az artroszkópos hálózat magyarországi kialakulását foglalja össze, ezt követi Hangody László, az MTA rendes tagja előadása „Porcpótlás az ízületi terhelő felszíneken – a magyarországi innovációk hatása a porcfelszínképzés gyakorlatára” címmel. Két további előadás hangzik el még a blokkban Hangody László Rudolf és Hangody György Márk elővezetésében a kiterjedt felszínkárosodások ultrafriss osteochondralis allograftokkal való sebészeti kezelésének jelentőségéről, valamint a mesterséges intelligencia lehetőségeiről a porckárosodások diagnosztikájában és a sebészi kezelés támogatásában.

A harmadik blokk témája a kiterjedt ízületi károsodások kezelése endoprotetikai megoldások segítségével, levezető elnök Poór Gyula, az MTA rendes tagja. E blokkban a fenti kórállapotok lehetséges minimál invazív megoldásait, innovációit mutatja be Szerb Imre, illetve Hangody László további két előadása. Hangody László Rudolf az endoprotetika navigációs lehetőségeit és a terület robotsebészeti törekvéseit járja körül. Bár a fenti kórképek kezelésében elsősorban a sebészet a domináns, a kezelés fontos része a rehabilitáció, melyek legújabb trendjeivel Duska Zsófia gyógytornász

előadásában ismerkedhetünk meg, míg Ficzer Andrea, az Uzsoki Kórház főigazgatója a gyógyítás lelki dimenzióit tárja fel.

A tudományos ülés végén, a kiváló kutatók előadásai után kerekasztal-beszélgetést hallgathatunk meg Ficzer Andrea moderálásában, melyen élsportolók, műtéten és rehabilitáción átesett betegek beszámolóin keresztül nyerhetünk bepillantást abba, hogyan él meg a műtét előtti és utáni folyamatokat, mik a gyógyulás lelki dimenziói.

2026. június 5-én 15.00–18.00 óra között a Richter Gedeon Nyrt., a hazai gyógyszer-innováció úttörője és egyúttal legfontosabb ipari szereplője a régióban „Richter Gedeon 125” címmel előadóülést tart az MTA székházának Dísztermében. A minikonferencia keretében kerekasztal-beszélgetéseket hallgathat meg a nagyközönség a Richter 125 éves történetéről, felölelve az 1901–1944 közötti kezdeteket és a háborús éveket, az 1948–1990 közti szocialista időszak történéseit, az 1990-től napjainkig tartó érárt, az innováció és globális terjeszkedés időszakát, és választ kapunk a kérdésre, hogy hogyan építi tovább a vállalat a 125 éves örökséget.

Szintén a mozgásszervi betegségekre fókuszál, de ez alkalommal a reumatológia szemszögéből a „Mozgásszervi gyógyászat a XXI. században, a hazai tudomány szerepe” című szimpózium. Az előadóülést a Mozgásszervi és Sporttudományi Bizottsággal közösen Poór Gyula, az MTA rendes tagja szervezésében rendezik június 9-én 11.45 és 17.00 óra között az MTA székházának Dísztermében.

A mozgásszervi kórképek jelentősége gyakoriságuk, az életminőségre és rokkantságra gyakorolt súlyuk, valamint az egyes állapotokhoz társuló magasabb mortalitás miatt kiemelkedő. E tudományterület és a megelőzésben meghatározó sportmedicina nagy ívű fejlődését a 21. században a molekuláris szintű alap- és klinikai kutatások és a társuló gyógyszerfejlesztések tették lehetővé.

Az MTA alapításának 200. évfordulója előtt tisztelgő program áttekinti a mozgásszervi képalkotó diagnosztika szerepét, a gyulladássos, illetve metabolikus kórképek célzott terápiájának jelentőségét, a gerincbetegségek korszerű műtéti lehetőségeit, a robotasszisztált rehabilitációs technikák áttörését és a sporttudomány területén elért haladást. A kiváló előadók által tartandó rendezvényre a mozgásszervi betegellátásban és a sporttudományban aktívan részt vevő kollégák, valamint a hazai orvosi akadémikus társadalom jeles képviselői kaptak meghívást. Az előadások témája többek között a rheumatoid arthritis és terápiájának evolúciója a 21. században Juhász Péter és Szánthó Sándor elővezetésében, míg Újfalussy Ilona előadása az arthritis psoriatica, Kiss Emese az autoimmun mozgásszervi kórképek kezelésében történt előrelépésekről számol be. A délutáni programban további érdekes témák kerülnek terítékre, így Maurovich Horvát Pál a képalkotó diagnosztika jelentőségét mutatja be a mozgásszervi betegségek kórismézésében, Poór Gyula a biológiai és szignálátoló terápiák bevezetését eredményező forradalmi változásokat foglalja össze a mozgásszervi kórképek kezelésében, és az osteoporosis és más metabolikus csontbetegségek sem maradnak ki Takács István előadásának köszönhetően. Végül a szimpózium befejező részében az előadások olyan érdekes témákat hoznak reflektorfénybe, mint a korszerű műtéti lehetőségek különböző gerincbetegségekből (Veres Róbert), robotasszisztált

technikák forradalma a mozgásszervi rehabilitációban (Cserhádi Péter), valamint a sport és epigenetika összefüggései (Radák Zsolt).

Az érdeklődő nagyközönség számára is kiemelt figyelmet érdemel Csiba László, az MTA rendes tagja az MTA székházának Dísztermében tartandó előadása „A súlytalanság súlya: agyi keringésvizsgálatok az űrben” címmel, mely az utóbbi években új lendületet nyerő orvostudományi űrkutatásokról számol be 2026. június 10-én 14.00 órakor.

A Nagy Zoltán Zsolt, az MTA levelező tagja által szervezett tudományos ülésre „A szemészeti génsébeszet aktuális kérdései” címmel június 11-én 14.00 órakor kerül sor a Díszteremben. A programban hallhatunk a legfontosabb szemészeti kórképek genetikai hátteréről, és megismerhetjük a legújabb, kifejlesztés alatt álló és áttöréssel kecsegtető terápiás megközelítési lehetőségeket a vakság kezelésében: Roska Botond a sejtspecifikus mitokondriumterápiáról, Bence György a precíziós génterápiáról ad elő, Szabó Arnold pedig az indukált neurogenesis terápiás lehetőségét villantja fel.

A 2026. június 12-én 9.30–13.15 között az MTA székházának Dísztermében tartott szimpózium középpontjában a halált okozó kórképek közül ma is talán legfontosabb betegségcsoport, a daganatos betegségek állnak – nem véletlen, hogy szervezői, Oláh Edit és Polgár Csaba akadémikusok az „Együtt a »betegségek betegsége« ellen” címet adták az eseménynek –, ugyanakkor a daganatok felismerésében és kezelésében óriási előrelépések is történtek a legutóbbi időkben. A rák több mint 200, különféle típusú rosszindulatú daganatos betegség gyűjtőneve. A kór története több ezer éves múltra tekint vissza, de még száz éve is maga volt a végzet. A rákellenes küzdelem három pillérét adó daganatsebészet, sugárterápia és gyógyszeres kezelés – a rákkutatás 20. században világszerte elért eredményeinek befogadásával – lassan, de folyamatosan fejlődött. A genomi és a posztgenomi korszak elmúlt három évtizedének áttörést hozó eredményei a daganatsejtek biológiájának és a rákgenom működésének megértésében az onkológia minden területén korábban elképzelhetetlen fejlődést eredményezett. A Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulója előtt tisztelgő tudományos ülésen a 90 éves Országos Onkológiai Intézet (OOI) (onkogenetikai, daganatpatológus, sugárterapeuta, klinikai onkológus és daganatdiagnosztikai) szakemberei ismertetik a magyar rákellenes küzdelem kiemelkedő történeteit és mai gyakorlatát a rákkutatás, a daganatdiagnosztika és a 21. századi precíziós daganatgyógyászat területén.

A tudományos ülést Ádám Veronika osztályelnök nyitja meg, majd Oláh Edit „Mérőföldkövek és hídverők a magyar rákkutatás történetében” című előadásában válaszolja fel a daganatkutatás hazai fejlődéstörténetét. Az első blokk további három előadása a rákdiagnosztikában áttörést hozó molekuláris genetikai vizsgálatok szerepét mutatja be Patócs Attila, továbbá a molekuláris patológia, illetve a képalkotó vizsgálatok jelentőségét Tóth Erika és Gödény Mária tolmácsolásában. A délutáni programban a rák kezelésének három fő eszköze, a sebészet, a sugárterápia és a gyógyszeres kezelés legújabb precíziós lehetőségeit tárja elénk Tenke Péter, Polgár Csaba és Masszi András előadása.

A szimpóziumhoz szervesen kapcsolódik a másnap, 2026. június 13-án, szombaton 10.00–13.00 óra között az MTA székházának Dísztermében megrendezendő lakossági fórum „Rákbetegségek megelőzése, szűrése, korai felismerése és modern kezelése” címmel Polgár Csaba, az MTA levelező tagja szervezésében.

A rák népbetegségnek számít, a második leggyakoribb halálok, és jelenleg minden negyedik haláleset okozója. A daganatos megbetegedések gyakorisága növekszik, ennek ellenére a daganatos halálozás a Nemzeti Rákellenes Program szisztematikus végrehajtásával csökkenthető. Ennek sikere társadalmi összefogást és kormányzati támogatást igényel, de az egyén felelőssége is kiemelkedő, mivel a daganatok több mint 40%-a megelőzhető a megfelelő életmóddal, a népegészségügyi szűrővizsgálatokon való részvétellel, a korai felismeréssel és a legmodernebb diagnosztikai és terápiás modalitásokhoz való hozzáférés biztosításával. A lakossági fórumon a magyar onkológia vezető képviselői tartanak közérthető felvilágosító-ismeretterjesztő előadásokat a daganatok kialakulásának okairól, a megelőzés, szűrés és korai felismerés jelentőségéről, valamint a hazánkban is elérhető legmodernebb kezelési lehetőségekről, mint a célzott, precíziós gyógyszeres kezelések, a modern sugárterápiás módszerek és a minimálisan invazív robotsebészet.

Az előadásokat a tudományos ülés főbb témáiban, de laikusok számára is érthető interpretációban tartják vezető onkológusaink. Polgár Csaba összefoglaló előadása a rákbetegségek megelőzésére, szűrésére és korai felismerésére hívja fel a figyelmet, ami megalapozza az eredményes kezelést, ezt követően Patócs Attila, Tenke Péter, Takács Nagy András és Masszi András előadásai azt szemléltetik, hogyan fejlődött a daganatok sebészi, sugárterápiás és gyógyszeres kezelése a „szőnyegbombázástól a mesterséges lövészetig”. Az előadásokat követően a közönség kérdéseire válaszolnak az előadók, a témák specialistái. Bizton számíthatunk arra, hogy ez a fórum sokakat vonz majd a laikus érdeklődők köréből.

A második hét szimpóziumainak sorát az MTA és a francia Nemzeti Orvostudományi Akadémia (Académie Nationale de Médecine, ANM) tudományos ülése zárja „200 éves akadémiák és új technológiák az orvostudományban” címmel. A szimpóziumot Illés S. Tamás, az MTA külső tagja, egyúttal az ANM tagja szervezi, 2026. június 12-én, 14.00 órakor kezdődik az MTA székházának Nagytermében. A szimpóziumon köszöntőt mond Ádám Veronika osztályelnök, Öexcellenciája Jonathan Lacôte, Franciaország magyarországi nagykövete és Prof. Jacques Caton az Académie Nationale de Médecine részéről. A szimpózium magyar és francia nyelven zajlik szinkrontolmácsolással, tudományos programja a medicina változatos területeit öleli fel. Így többek között Illés Zsolt előadása Jean-Martin Charcot a magyar neurológiára tett hatását fejt ki, de terítékre kerülnek az MI előretörését bemutató előadások a diagnosztika és protetika különböző területein, a robotsebészet, illetve az oszteoartikuláris sebészet innovációi Prof. Didier Mainard (ANM) előadásában. Az eseményt Illés S. Tamás előadása zárja a gerincdeformitások térbeli analízisének témakörében.

A harmadik hét az MTA Elnöki Bizottság az Egészségért (EBE) „A mesterséges intelligencia alkalmazásának lehetőségei az egészségügyben” című konferenciájával

indul Kosztolányi György, az MTA rendes tagja, volt élettudományi alelnöke és az MTA EBE elnöke szervezésében 2026. június 15-én 13.30-tól, helyszíne az MTA Díszterme.

A digitális technológia az elmúlt évtizedekben felgyorsult fejlődése az egészségügyben is jelentős vívmányokat hozott. A betegellátásban megjelent a távorvoslás, a robotsebészet, széles távlatokat nyitott a patológiai, labor-, képalkotó diagnosztika, a precíziós medicina előtt, nélkülözhetetlen eszközzé vált a kutatásban, gyógyszerfejlesztésben, és jogos reményeket kelt az egészségügyi ökoszisztéma komplex rendszerbe szervezéséhez. Ezzel együtt félelmek is megjelentek a mesterséges intelligencia eszközrendszerének egészségügyi alkalmazásával kapcsolatban. Ezek az aggodalmak az orvosi tevékenység egyedi sajátosságából adódnak. Abból, hogy a gyógyítás, a kezelés eredményességét alapvetően meghatározó közvetlen orvos-beteg viszonyban az individuális érdek algoritmusokkal nehezen kezelhető. Hogyan alakítja a mesterséges intelligencia az orvosi döntéshozatalt, a hippokratészi esküjéhez ragaszkodó orvos autonómiáját, a felelősségi viszonyokat, hogyan hat az etikai elvekre, hogyan alakítja az egyéni öngondoskodást, a páciens aktív szerepét? A mesterséges intelligencia egészségügyi lehetőségeinek józan megítélését jelenleg egy „emocionális burok”, a túlzott lelkesedés és a félelem keveredése nehezíti, aminek áttörése higgadt, előítélet-mentes elemzést igényel. A szimpózium a tudományos igényű elemzéshez kíván támaszt nyújtani az egyes témákban elmélyült ismeretekkel rendelkező felkért szakemberek előadásaival.

Kosztolányi György felvezetését követően a mesterséges intelligenciának az ágazati irányításra gyakorolt hatásáról hallhatunk Árki Kornél, a NEAK informatikai főigazgató-helyettesének előadásában. Peták István, a Genomate alapító és tudományos vezetője a mesterséges intelligencia hatását mutatja be a K+F-re és az egészségügy adataalapú fejlődésére, Treuer Tamás, a Magyar Pszichiátriai Társaság MI Szekciójának vezetője az MI egészségügyi ellátásra gyakorolt hatásait, Oberfrank Ferenc, az MTA köztestületi igazgatója az MI alkalmazásának etikai vonatkozásait összegzi, Kolozsvári László előadása pedig az MI hatásait elemzi a páciensszerepre és -attitűdre.

Az ezt követő kerekasztal-beszélgetésen, melyet Kincses Gyula egészségügyi szakértő, az MTA EBE tagja moderál, lehetőség nyílik a mindannyiunkat foglalkoztató és az orvosi gyakorlatot is felforgató téma további diszkussziójára, melynek során felkért hozzászólók is kifejtik véleményüket, érintve az MI és a nemkívánatos mellékhatások összefüggéseit a klinikai gyakorlatban (Molnár F. Tamás), a mesterséges intelligencia alkalmazási lehetőségeit az alapellátásban (Nagy Ferenc), továbbá a felelősség kérdéskörét (Kereszty Éva).

2026. június 17-én, 14.00–17.30 között a Dóczi Tamás, az MTA rendes tagja által szervezett neuroonkológiai szimpóziumon betekintést nyerhetünk az agydaganatok kutatásának és kezelésének legfrissebb eredményeibe a téma avatott neurologus és idegsebész klinikus szakembereinek előadásaiban. A szimpózium az MTA

székházának Kistermében kerül megrendezésre, de online is követhető a <https://us02web.zoom.us/j/89306155614?pwd=REwrSXe8dWMAOjklb25te2Kam1SFMV.1> linken keresztül.

A program betekintést nyújt az agydaganatok modern diagnosztikus és kezelési módjaiba, bemutatva az újabb kutatások eredményeit is, és ezen belül kitér a hazai tudomány szerepére. Az előadások tárgyalják a képalkotó és a patológiai diagnosztika jelentőségét, a korszerű sebészeti technikák és célzott onkoterápiás kezelések nyújtotta új lehetőségeket. A betegek és sok esetben hozzátartozóik pszichológiai és pszichiátriai gondozása, segítése is kiemelten fontos terület. Az esemény előadói: Barsi Péter, Janszky József, Bagó Attila, Klekner Álmos, Mangel László, Hortobágyi Tibor, Hideghéty Katalin, Mailáth Mónika és Kálmán Bernadette.

2026. június 18-án 14.00 órai kezdettel az MTA Díszterme ad otthont „A kardiovaszkuláris prevenciótól a genetikán át a modern eszközös beavatkozásokig és robotikáig” című tudományos szimpóziumnak Kovács L. Gábor, az MTA rendes tagja elnökleivel, míg június 19-én 11.00–13.00 óra között a Nagyteremben Csernoch László, az MTA doktora szervezésében megrendezendő előadóülés szintén a szív- és érrendszeri betegségeket helyezi a középpontba „Új perspektívák az érbetegségek kutatásában és gyógyításában” címmel.

Az érbetegségek az artériák, a vénák és a mikrokeringés kórképeinek sokszínű csoportját alkotják, amelyek a sztróktól és a pitvarfibrillációhoz társuló szövődmények-től az érlemezsedésen és a véralvadási zavarokon át egészen a retinális és mikrocirkulációs eltérésekig az orvostudomány számos területét érintik. Az elmúlt évtizedek alap- és klinikai kutatásai jelentősen bővítették ismereteinket az érbetegségek patomechanizmusáról, a hemosztázis, az érfali jelátvitel, a mechanoszenzitív folyamatok, valamint a molekuláris diagnosztika szerepéről. A korszerű képalkotó, laboratóriumi, proteomikai és haemorheológiai vizsgálatok, továbbá a mesterséges intelligencia által támogatott döntéshozatal új lehetőségeket nyitnak a korai felismerésben és a személyre szabott terápiában. A célzott hatóanyag-leadó rendszerek, az akut iszkémiás sztrók korszerű ellátása, valamint a vaszkuláris eltérések szemészeti és belgyógyászati vonatkozásai egyaránt jelzik, hogy az érkutatás és érgyógyászat ma már szoros együttműködésben fejlődő, multidiszciplináris terület. A Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulója előtt tisztelegő tudományos ülésen a Debreceni Egyetem kutatói és klinikusai az érbetegségek kutatásának és gyógyításának legfontosabb hazai eredményeit, valamint a jövő kihívásait és lehetőségeit tekintik át.

Balla József levezető elnök köszöntőjét követően az eseményt Csiba László, az MTA rendes tagja előadása nyitja meg „Sikerek és kérdőjelek az akut ischaemias stroke terápiájában” címmel, majd Bagoly Zsuzsa prezentációját hallhatjuk. Ezt követően elméleti és klinikai tárgyú előadások követik egymást: Balla József a vaszkuláris kalcifikáció kórélettanát foglalja össze, Csernoch László előadásában új terápiás célpontokat, a mechanoszenzitív csatornákat ismerhetjük meg az érlemezsedés kezelésében. Ezután Csanády Zoltán előadása a sztrók és a pitvarfibrilláció összefüggéseit mutatja be az érrendszer szerepének hangsúlyozásával. Balla György egy gyermekkori

szemészeti kórképpel, a *retinopathia prematurorum*mal ismerteti meg a közönséget, és izgalmasnak ígérkezik Bácsné Bába Éva beszámolója, amely egy hazai lakossági felmérés eredményeit ismerteti „Fizikai aktivitás vs. sport az egészségmegőrzésben” címmel. Bácskay Ildikó előadása az érbetegségek kezelését javító célzott hatóanyag-leadó rendszerek fejlesztéséről számol be, míg az utolsó két előadás az érrendszeri zavarok vizsgálatával foglalkozik: Németh Norbert a véráramlástan és mikrokeringési vizsgálatok szerepét mutatja be az érrendszert érintő kórfolyamatok tanulmányozásában, Csósz Éva pedig az érbetegségek proteomikai módszerekkel való vizsgálatának rejtelseibe avat be.

Napjainkban különösen aktuális a következő szimpózium témája, melynek középpontjában a stresszkutatás áll. Az előadóülésre Helyes Zsuzsanna, az MTA rendes tagja és Szabó Sándor külső tag szervezésében 2026. június 22-én 10.00–16.15 óra között kerül sor „A stressz 90 éves: Selye János első (*Nature*, 1936) cikkétől az új poszt-Covid-stressz-szindrómáig” címmel az MTA székházának Nagytermében.

A stressz fogalmát ma már mindenki ismeri, de kevesen tudják, hogy tudományos alapjait közel 90 éve fektette le Selye János, aki 1936-ban a *Nature* folyóiratban új korszakot nyitott az orvostudományban. A tudományos ülés ezt az utat követi végig a kezdetektől a Covid utáni stressz-szindrómáig. Ma már tudjuk, hogy a stressz nemcsak lelkiállapot, hanem az egész szervezetet érintő biológiai válasz. Rövid távon segíti az alkalmazkodást, tartósan azonban hozzájárulhat számos betegség kialakulásához. Hatása kiterjed az agyra, a hormonrendszerre, az immunválaszra és a bélrendszerre is, ahol a mikrobiom fontos szerepet játszik. A Covid19 új megvilágításba helyezte a stressz szerepét: a hosszú Covid háttérben is állhatnak a stresszhez kapcsolódó biológiai folyamatok. A pszichológiai kutatások pedig kiemelik, hogy a krónikus stresszből tudatos alkalmazkodással és megfelelő stratégiákkal lehet kilépni. Összességében a tudományos ülés azt hangsúlyozza, hogy a stressz megértése kulcsfontosságú a modern egészségmegőrzésben. A Selye János által elindított kutatási irány mára egy összetett, több tudományterületet összekapcsoló területté vált, amely segít jobban megérteni a betegségek kialakulását, és új lehetőségeket kínál a megelőzésre és a kezelésre.

A szimpózium programjában magyar és külföldi vendégelőadók egyaránt helyet kaptak: az első, angol nyelvű blokk külföldi tudósokat vonultat fel, míg a második részben magyar nyelvű nyilvános előadások hallhatóak. A szimpóziumot Ádám Veronika osztályelnök nyitja meg, az első részben Helyes Zsuzsanna és Szabó Sándor vezető elnökletével a stresszkutatás olyan nemzetközi szaktekintélyei avatnak be a téma különböző aspektusaiba, mint Szabó Sándor (American University of Health Sciences / University of California Irvine, CA, USA), Yvette Tache (University of California Los Angeles, CA, USA), Ludmila Filaretova (Pavlov Institute of Physiology RAS, Szentpétervár, Oroszország), Bruno Bonaz (Centre Hospitalier Universitaire de Grenoble, Franciaország) és John Schloss (American University of Health Sciences, Signal Hill, CA, USA).

A második részben Helyes Zsuzsanna a stressz és a fájdalom kapcsolatát mutatja be előadásában, Vécsei László a fokozott oxidatív és nitroztatív stressz és a kinureninek

lehetséges szerepére hívja fel a figyelmet a hosszú Covid kórképében. Császár-Nagy Noémi előadása az alkalmazkodás megrekedése, a krónikus distressz pszichológiája mellett a helyreállítás lehetséges útjait mutatja be, Zelena Dóra a bélmikrobiom stresszérzékenységségünket befolyásoló hatásait ismerteti meg a közönséggel.

Az osztályhónap záróakkordjaként Brian K. Kobilka Nobel-díjas biokémikus, az MTA tiszteleti tagja tartja meg székfoglaló előadását 2026. június 25-én 14.00 órakor az MTA Dísztermében. Kobilka professzor, akinek meghívását az MTA200 rendezvénysorozatára Hunyady László, az MTA rendes tagja kezdeményezte, Brian Lefkovitzcal a szervezetünk működésének szabályozásában kulcsszerepet játszó G-fehérjéhez kapcsolt receptorok kutatásával kapcsolatos korszakalkotó felfedezéseivel nyerte el a 2012. évi kémiai Nobel-díjat, felfedezése azonban túlmutat a kémiai tudományokon. Előadása minden bizonnyal az MTA200 jubileumi rendezvénysorozat egyik tudományos fénypontja lesz.

TEMATIKUS ÖSSZEÁLLÍTÁS

A pszichológia az MTA 200 éve alatt *Pszichológiatörténeti csomópontok*

Psychology During the 200 Years of the Hungarian Academy of Sciences *Milestones in the History of Psychology*

Vendégszerkesztő: Pléh Csaba

Bevezetés

Introduction

Pléh Csaba

az MTA rendes tagja, vendégprofesszor, Central European University Department of Cognitive Science, Bécs
vispleh@ceu.edu

A 2025. október 9-én a 200 éves MTA rendezvénysorozatán az MTA székházában elhangzott előadásokon alapuló összeállítás célja, hogy bemutassa és feltárja a pszichológia akadémiai integrációjának fontosabb állomásait, valamint a tudományterület elmúlt két évszázadának néhány meghatározó alakját. Az itt szereplő szövegeken kívül elhangzott még Kovács Ilona akadémikus előadása „Békésy György, Gábor Dénes és Julesz Béla elbűvölő megfigyelései az információ kódolásának rejtvényére vonatkozóan” címmel.

Pléh Csaba az első akadémikus pszichológusok munkásságára és kapcsolatrendszerére fókuszál, különös tekintettel a hit, politika és tudomány elválasztásának kérdéseire. Hunyady György írása a szociálpszichológia akadémiai beágyazódásának ívét követi végig Rónay Jácinttól Pataki Ferencig, felvázolva a tudományág helyének alakulását az Akadémia keretein belül. Csepeli György Széchenyi jellemzését mutatja be a magyar viselkedés kettőségeiről, s hogy ezek mennyire jellemzik mai konfliktusainkat. Csépe Valéria és Czigler István a 70 éven át az MTA keretében működő, eredetileg Ranschburg Pál kezdeményezésére létrejövő Pszichológiai Intézet történetének akadémiai korszakát tárgyalja.

Az első pszichológus akadémikusok és kapcsolataik:
Posch, Schütz, Kornis, Révész
Hit, politika és tudomány szétválasztása

The First Academics of Psychology and Their Connections:
Posch, Schütz, Kornis, Révész
The Separation of Faith, Politics, and Science

Pléh Csaba

az MTA rendes tagja, vendégprofesszor, Central European University Department of Cognitive Science, Bécs
vispleh@ceu.edu

Absztrakt

A dolgozat bemutatja az első pszichológus akadémikusokat és a modern pszichológia helyzetét az MTA első évszázadában. A Spencert követő objektivistá, viselkedésvű Posch Jenő a politikailag bírált, megtűrt radikalizmust képviselte a konzervatív közegben. A katolikus dogmatikaprofesszor, teológus Schütz Antal akadémiai szerepléseit a tudomány és a teológiai dogmatika szétválasztása jellemezte. A katolikus tudománypolitikus és politikus Kornis Gyula, miközben maga a „szellemtudományos” irány képviselője volt, a kísérletezés és az interpretáció kettősségének hirdetésével az Akadémia keretében igen toleráns tudósnek számított, például a vele alapkérdésekben egyet nem értő Posch és Révész promotálásával. Az 1918–1919-es egyetempolitikai szereplései miatt politikailag megkérdőjelezett Révész Géza és Kornis kapcsolatában egészen az 1950-es évek közepéig a liberális és a konzervatív tudós szakmai és személyes barátsága jelent meg. Mindennek az a mai üzenete, hogy a 20. század első felének nemzeti liberalizmusában még élt a hit és a tudomány elválasztása, a „türelem” és a szakmai szolidaritás.

Abstract

This paper discusses the first academics of psychology and the state of modern psychology during the first century of the Hungarian Academy of Sciences. Jenő Posch, an objectivist and behaviourist influenced by Spencer, represented a radicalism that was politically criticized yet tolerated within the conservative environment of the Academy. The academic activities of Antal Schütz, a professor of Catholic dogmatics and theologian, were characterized by his separation of science and theological dogmatics. Gyula Kornis, a Catholic science policy expert and politician who was himself a representative of the “spiritual-scientific” school, was considered a highly tolerant scholar within the Academy for advocating the duality of experimentation and interpretation. For example, he promoted Posch and Géza Révész, with whom he disagreed on fundamental issues. Despite Révész being politically discredited due to his involvement in university politics during the revolutionary period of 1918–1919, he and Kornis remained professional and personal friends until the mid-1950s, despite their liberal and conservative differences. Today, the message of all this is that the separation of faith and science, “tolerance”, and professional solidarity still existed within national liberalism in the first half of the 20th century.

Kulcsszavak: hit és tudomány, Kornis Gyula, Posch Jenő, Révész Géza, Schütz Antal, tudományos tolerancia

Keywords: faith and science, Gyula Kornis, Jenő Posch, Géza Révész, Antal Schütz, tolerance in science

Bevezetés

Régi emberekről esik majd szó, de talán az MTA 200. évfordulója kapcsán ez megengedhető és érthető. Elsősorban a 20. század első felének akadémikusairól fogok beszélni. Az Akadémia első évszázadában az egész modern pszichológia sajátos aurában jelenik meg. A 19–20. század fordulóján a modern pszichológia megjelenésének egyik alapkérdése a filozófiától való függetlenedés volt. A kelet-közép-európai, s ezen belül a magyar közegben ezt kiegészíti a vallásos hit és a tudományos pszichológia viszonyának kérdése. Ezek fontosságát a nemzetközi pszichológia kontextusában egy korábbi összefoglalóm tárgyalja (Pléh 2025). Most az MTA kereteiben mutatom ezt be 1890 és 1949 között.

A felvilágosodott pszichológia előképei: Kölcsey Ferenc és Mihályi Károly

Amikor ez a konferencia szerveződött, az MTA Pszichológiai Tudományos Bizottságában felvetettem, hogy annyian foglalkoznak ma idehaza is hipnózissal, olyan nagy egyébként is az érdeklődés a különleges mentális jelenségek iránt, beszéljen már valaki Kölcsey Mesmer-kritikájáról. Azzal intettek le, hogy ugyan már, milyen furcsa, kiszáradt ötlet ez. A szakmai közösség demokratikus kételyén túllépve szeretném itt is kiemelni, hogy Kölcsey – aki 1830-ban lett a Magyar Tudományos Akadémia tagja – sokat foglalkozott az akkori kor „pop”-pszichológiájának kritikai értelmezésével. A *Levelek a mesmerizmusról* című, levelekben írott munkája és egy álnéven írott kritikája (lásd erről Kiss 2024) alapján, valamint személyes levelezéséből rekonstruálható a hozzáállása – két módon is bírálta a mesmerizmust. Filológiaiilag kritizálta Franz Mesmer írásait, mert Mesmer rosszul és rossz helyekről idéz antik szerzőktől, gyanúsán pontatlan saját múltja megkonstruálásában. A következő száz év felől tekintve fontosabb, hogy a mesmerizmust mint tudománytalan elméletet is bírálta. Kölcsey Ferenc a felvilágosodás nevében rámutatott arra, hogy a mesmerizmus olyan ködös elmélet, amelyet a tudománynak le kell lepleznie, és meg kell mutatnia, hogy azok a misztikus, mágikus erők, amelyekről Mesmer beszél, valótlanok:

„a szöveg nem pusztán filológiai cáfolata a mesmerista történetnyomozó módszernek, hanem arra is kísérletet tesz, hogy a mesmerizmussal párhuzamba hozott jelenségeket visszavezesse fizikai okokra, azaz cáfolja a fluidum-teóriát.”
(Jászberényi 2001, 395)

A mesmerizmussal kapcsolatos Kölcsey-levelek 1823 tavaszán születtek (Kölcsey 1823/1960). Kölcsey a „Himnusz”-t 1823 januárjában írta, azaz ugyanabban az évben, amelynek márciusában a mesmerizmus kritikájáról levelezett. Nem arról van szó, hogy életének olyan korszakai lennének, amelyekben hol a nemzeti eszme, hol a felvilágosodás dominál, hanem ezek az eszmék együtt voltak jelen, és együtt hatottak rá (Szegedy-Maszák 1974).

Szintén fő mondanivalómon kívül megemlíteném még Mihályi Károlyt (1808–1880), akit az Akadémiai Levéltárban fellelhető adatokban elsőként említenek pszichológusként az MTA tagjai között. Mihályi 1865-ben lett akadémikus, és az én értelmezésemben igen modern székfoglaló előadást tartott. Egy évszázaddal Étienne Bonnot de Condillac és néhány évtizeddel Maine de Biran után vagyunk, ugyanabban az időben, amikor Ernst Mach (1897/1924) hasonló elméletet fejt ki Grazban és a Prágai Egyetemen, vagyis azt, hogy az ember éntudatának és saját magáról alkotott felfogásának központi mozzanata a saját testéről alkotott kép. Mihályi Károly, a nagyenyedi tanárember egy 70 oldalas székfoglalóban hasonló gondolatmenetben hirdeti, hogy az ismeretelmélet kulcskérdése, hogy a világról és a saját testünkről alkotott reprezentációkat hogyan kapcsoljuk egymáshoz:

„Minden embernek, ha ép és éber, ezen alkalma, sőt kényszerítő oka van érezni, hogy ő, ki magát tudja, és azon öntudati belállapotok, melyek benne kifejeznek, nagy mértékben más és sokkal szorosabb kapcsolatban vannak azon túlvilági jelenséggel, melyet testének nevez, mint a külvilág többi tárgyaival.”
(Mihályi 1867, 27)

Posch Jenő: hogy kerül egy „szélsőbaloldali” pszichológus a konzervatív Akadémiára?

Posch Jenőt azért vettem előre, mert ugyan csak 1920-ban lett akadémikus, de eszme- és politikatörténeti jelentősége már az 1890-es években megvolt. Posch Jenő (1859–1923) politikatörténetileg is különös szerepet játszott a magyar pszichológia történetében. Mérei Ferenc mellett ő volt az egyetlen olyan értelmiségi, aki a pszichológiához is kapcsolódó világnézeti kérdések miatt a magyar parlament vitáinak tárgya volt. (A két eset összehasonlító bemutatására lásd Pléh 2023.) Az 1890-es években kétszer is interpelláció illette Posch munkásságát: először azért, mert az újságokban nyíltan azt mondta, hogy felekezet nélküli, másodszor pedig azért, mert egy cikkében leírta, hogy radikális ateista világnézetet képvisel a filozófiában. Posch tudományos pályája és akadémiai sorsa a toleráns konzervatív közeg szempontjából is releváns, ezért mutatom be e politikai mozzanat néhány részletét.

1. Interpelláció. Vajay István alacsonyabb beosztású Zala megyei katolikus paptól, az ellenzéki Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt parlamenti képviselőjétől származott. Posch nyilvánosan bejelentette, hogy felekezeten kívüli. Vajay a parlament 1896. február 15-i ülésén azt kérte a minisztertől, hogy távolítsák el az iskolákból. Wlassics Gyula, MTA-tag, vallás- és közoktatási miniszter március 14-én az új egyházpolitikai törvényre hivatkozva Posch eljárását tisztán jogi szempontból nem tartja kifogásolhatónak:

„A meddig azonban, t. ház, a tanár vallásos meggyőződése, vagy valamely vallásfelekezethez való kilépése vagy áttérése nem jó összeütközésbe tanári kötelességeinek teljesítésével, hanem pusztán az egyéni szabadság körében marad, addig – ismétlem, t. ház, – ő a törvény védő pajzsa alatt áll. *(Élénk helyeslés jobbt felől és a szélső baloldalon.)*” (Képviselőházi napló 1896, 155)

2. Interpelláció. Molnár János komáromi plébános és címzetes apát, pápai prelátus, Zichy Nándor gróffal együtt az újonnan létrejött Katolikus Néppárt szervezője és befolyásos képviselője, mai értelemben parlamenti frakcióvezetője. 1898-ban már Posch „atheisztikus materialista” voltát interpellálja, és Poschnak az iskolából való eltávolítását követeli:

„1. Van-e tudomása a t. miniszter úrnak arról, hogy Posch Jenő tanár a dr. Pauer Imre [maga is újító szellemű katolikus pap – P. Cs.] által szerkesztett »Athenaeum« című folyóirat folyó évi első számában azt írja, hogy az ő világnézete, vagyis elve az »atheisztikus materializmus«? [...]»

3. Ha ezt átolvasta, szándékozik-e a nevezett tanár urat nyílt atheizmusa miatt állásától elmozdítani?” (Képviselőházi napló 1898, 53)

Wlassics Gyula miniszter válasza kettős: védi a tudomány szabadságát, a másik oldalról pedig a vallási szellemű iskolai oktatást:

„[A] tudományos szabad meggyőződés és a tudományos szabad kutatás korlátozásába nem mehetek bele, *(Úgy van! jobb- és bal felől)* mert ennek azután nincsen határa és ez semmi esetre sem volna célszerű. *(Helyeslés.)* [...] De ha Posch] egyes cselekményei olyanok, hogy ő atheisztikus világnézetét akarná az iskola falai közt terjeszteni, a legszigorúbban fogok eljárni ellene, mert azt semmi esetre sem tűrhetem, hogy iskolában az atheisztikus materializmus világnézete taníttassék. *(Helyeslés.)*” (Képviselőházi napló 1898, 53–54)

A konzervatív liberális Wlassics, aki a polgári házasság bevezetésének is kezdeményezője volt a magyar parlamentben, a második interpelláció után az addig Szolnokon gimnáziumi tanár Poscht áthelyezte Budapestre, a VIII. kerületi Tavaszmező utcai gimnáziumba. Mindenesetre Posch néhány radikális írását ezután csak szignóval jelentethette meg. Profán értelmezésemben ugyanakkor az áthelyezés közelebb hozta Posch Jenőt a budapesti radikális értelmiségiekhez. S az áthelyezés talán azért is szerencsés fordulat volt számára, mert itt sokkal több ideje jutott a tudományra, csak német és latin grammatikát taníthatott, filozófiát és pszichológiát nem.

Posch motoros elvű pszichológiája

Posch feltehetően kirázta a kisujjából a német és latin grammatikát, így maradt ideje két hatalmas művet létrehozni: *Az idő elmélete* (Posch 1896–1897), valamint *A lelki jelenségeink és természetük* címmel (Posch 1914–1915). Mindkét művének kiadását a Magyar Tudományos Akadémia támogatta. Posch az általa is sokat hivatkozott Théodule Ribot és Hugo Münsterberg mellett a nagyvilág pszichológiájában elsők között fejtett ki egy radikális, motoros elvű pszichológiát ezekben a könyvekben. Ugyanakkor oktatási megszorítás ide vagy oda, az ő Tavaszmező utcai diákjai adták a radikális Galilei Kör közönségét, mint Csunderlik Péter (Csunderlik 2016; Csunderlik 2017) részletesen bemutatja.

Pszichológiájának tartalmát tekintve Posch a „lélek nélküli pszichológia” Rudolf Hermann Lotze (1852) által indított hagyományát követi, amely az új pszichológia kísérletezőinek pozitivistá irányelve. Csak a (lelki) jelenségekről érdemes beszélni, kerülve a dologiasítást. Ennek lényeges mozzanata az, amint látható az alábbi idézetben, hogy a pszichológia erősen „szótudomány”, s a szavak dologiasítása miatt sok félreértés övezi. El kell szakadnunk a lélek fogalmától, és helyette egy olyan pszichológiát kell űznünk, amelyben minden mentális folyamat lerövidített mozgásokból áll elő.

Posch amellett, hogy buzgó Herbert Spencer-követő, a korai kritikai nyelvfilozófia követője is, akinek Ernst Mach (1897/1927) mellett fontos referenciája Fritz Mauthner (1901) is. A következő idézet mutatja Posch fogalomkritikai törekvését:

„Azt az ötletünket, hogy a psychicum-ot s vele együtt az egész hagyományos psychológiát félreértés hozta létre, valószínűvé tette számunkra az a körülmény, hogy a psychologia erősen szó-tudomány, illetőleg olyan, amelyen tág tere nyílik bizonyos alapul szolgáló szók félremagyarázásának.” (Posch 1915, II, 1126)

Ennek következménye a lélek fogalomtanának kiiktatása s a kulcsfogalom képzet (idea) kiiktatása is:

„A mi psychologiánk *nem harcol* a »lélek« ellen, nem védekezik a közbekínálkozásai ellen, hanem a legsimábban *kiküszöböli a lelket*, minthogy már kezdettől fogva úgy indul, hogy egy összefoglaló »lélek« benne szerephez sem juthat.” (Posch 1915, II, 1115)

„Maga a képzet nem több, hanem [...] csak összefoglaló neve mindazon mozgulatoknak, miket valaki véghezvisz avagy véghezvinni próbál. A képzet nem egyéb, mint kezdődő taglejtés.” (Posch 1915, II, 37, 39)

Mindez azt is eredményezi, hogy Posch – akárcsak sokkal ismertebb kortársa, Ernst Mach – az Ént, a személyiséget is dekomponálja, megfosztja kiindulópont-jellegétől:

„Amikor saját én-emet, személyiségemnek önálló nekirugaszkodását állítom akár valamely ötletem, akár egyéb gondolat-változásom okának, ilyenkor mindig csak egy szóba, az »én« szóba foglaltam össze egy csomó olyan változás-okot, amelyek múltamban illetőleg ebből kifejtett jelen karakteremben lappanganak. »Én« egy összeg vagyok, olyan szám, amely kétségtelenül »szoroz és oszt«, azaz olyan erőközpont, amely változások előidézésére igenis alkalmas [...] Azt nem lehet elfogadni, hogy *én* volnék a *végső oka* ez eredményeknek. Mert bármekkora és bármi kimerítő is az az ok-sokaság, mely az »én« szóban fel van ölelve, még mindig ott marad az a másik tény, hogy eme hatalmas én-emnek, személyiségemnek is van valami oka s ennek ismét további oka. [...] A mi szemünkben az én, illetőleg közbelépése nem több, mint csak a legközelebbi statio az elhatározás okai felé visszamenő regressus-nak útirányában.” (Posch 1915, II, 1062–1063)

Mindezek alapján jellemzi alapos elemzése következtetéseként Holovicz Attila (Holovicz 2017, 188) Posch munkáját a mai terminológia szerint *antireduktív materialistának*.

Posch MTA-tagsága

Meglepő, hogy ez a „lágyított” materialista redukcionizmus helyt kapott a 20. század elején a filozófiai hozzáállásában konzervatív idealista Magyar Tudományos Akadémián. Fináczy Ernő pedagógus, Pauler Ákos, a pedagógiába és pszichológiába is kiránduló keresztény platonista filozófus és a pszichológiában és a filozófiában is eklektikus szellemtudományi irányultságú Kornis Gyula – csupa meglehetősen konzervatív gondolkodó – volt Posch ajánlója, aki 1920-ban, a forradalmi hullámok után közvetlenül lett akadémikus. Konzervatív, „lélekhívó” katolikusok javasoltak egy radikálist; a tudományos toleranciát maga az ajánlási szöveg is kifejezi:

„Bár Posch alapconceptióját, mely külön psychikai valóságot nem ismer el a mozdulatok mellett, magunkévá nem tehetjük, mégis el kell ismernünk, hogy annyi energiával, következetességgel és tudással viszi keresztül a psychologia legkülönbözőbb problémái szempontjából is, hogy művének elmemozdító és gondolatébresztő hatása tagadhatatlan.” (Tagajánlások 1920, 22–23)

Posch 1920. november 29-én megtartotta székfoglalóját, s ezt azzal kezdte (1920-ban vagyunk, a jobboldali restauráció világában), hogy a *legszélső baloldalon van a világnézetekben*:

„Világnézetem a legszélső baloldalon helyezkedik el annak a sokoldalú skálának, mely az emberileg egyáltalán lehetséges világnézeteket magában foglalja. [...] ahol a vallásfelekezetek dogmái már csakis a tudományos kritikának mindig igen érdekes tárgyaiképpen játszanak szerepet, de sohasem útjelző iránymutatók alakjában a tudományos kutatás vezérlésére és megkötésére. [...] Mindezek a meggondolások a legszélső pontokig vitt toleranciát teszik a philosophálónak kötelességévé, s bátorkodom e jogot, a nyugodt meghallgatás jogát az alábbi fejtegetéseim számára is kikérni.” (Posch 1921a, 167–168)

Székfoglalójának témája az öngyilkosság volt, amit fővonalon kívüliségét jellemző módon a *Nyugatban* jelentetett meg. Széleskörűen ismeri a téma korabeli szakirodalmát, nemcsak Émile Durkheim (1897), de Tomáš Garrigue Masaryk (1881) munkáit is. Részletesen elemezte, hogy hogyan kelti fel egy radikális, pozitivista tudós érdeklődését az öngyilkosság problémája. Az öngyilkosság is felveti ugyanis számára azt a kérdést, hogy van-e halhatatlan lélek. Posch megpróbálta elmagyarázni, hogy akik nem hisznek a halhatatlan lélekben, más, haszonelvű erkölcsi okokból ítélik el az öngyilkosságot:

„A realista meggyőződésű gondolkozónak az öngyilkosságot legyezgető nézetek ellen olyan fegyver áll a rendelkezésére, amilyennel a túlélő léleknek hívója nem rendelkezik. [...] Azt ugyan nem tagadjuk, hogy a mai lélekhívó közvélemény is többé-kevésbé helytelen, oktalan eljárásnak hajlandó tekinteni e tettet, minthogy a benne rejlő önkárosítás végtére is nagyon kézzelfogható jellemvonás. Érezze magát a halál után szabadnak a világi bajoktól. Így azután nem marad más elriasztó eszköz a lélekhívó iskola kezében, mint magát ezt az önmegszabadítást, a léleknek ez erőszakos elválasztását a testtől bűnnek kipelengéreznie és túlvilági büntetésekkel megfenyegetnie. A realista e fenyegetésekre nem szorult és helyettük mindössze annak az immanens gondolkozásmódnak következetes keresztülvitelére utasítja az öngyilkos jelöltet, melyből, mint láttuk, sohanapján sem kerül ki más, mint az öngyilkosságnak tisztán csakis önkárosító természete, tehát abszurditása.” (Posch 1921a, 395–396)

Érdemes megemlíteni, hogy Nyíri Kristóf (1977) igen alapos eszmetörténeti és statisztikai elemzésében a közép-európai öngyilkosság kérdéséről ugyanazt a klaszikus irodalmat használta, mint Posch, ugyanakkor Posch munkáját nem ismerte. Személyes beszélgetéseinkből tudom, hogy Posch motoros elméletét és időfilozófiáját újabb munkáiba már beilleszti.

Posch búcsúztatása a konzervatív Akadémián

A fentebb már említett konzervatív tolerancia megjelenik Posch temetésekor, ahol Pauler tartotta a sírbeszédet, Kornis pedig egy igen részletes nekrológot írt. Pauler kiemeli az összhangot Posch motoros elmélete és dinamikus viselkedése között:

„A psychicumban elsősorban a mozgást láttad meg s az állásfoglalásban is merted fel a lelki élet alaptüneményét. E tanítást mintha elsősorban a magad lelkéből merítetted volna: Te is nyugalom nélkül kutattad az igazságot s minden problémával szemben állást iparkodtál foglalni.” (Pauler 1923, 139)

A rövid sírbeszédből sem marad ki a liberális tolerancia újjólagos felmutatása:

„Bármint is vélekedünk tanításod helyességéről, az a nagy idealizmus és jellemző, mellyel azt vallottad és hirdetted, minden időkre ragyogó mintaképül fog állani a magyar tudomány művelői előtt.” (Pauler 1923, 138)

Kornis ezt a konzervatív alapú elfogadást még nekrológiájában is részletesen mutatja be, mely az MTA közgyűlésén 1927. április 25-én hangzott el, abban az időben, amikor Kornis már kormányzati pozíciót tölt be közoktatási államtitkárként. Kornis még Posch parlamenti megkérdőjelezésére is kitért. A konzervatív liberális mozzanatot emelem ki ebből:

„Wlassics miniszter válaszában kijelenti, hogy az atheisztikus materializmus, mint tisztán elméleti álláspont, hivatalosan nem üldözhető, amíg ez tudományos magánmeggyőződés; azonban bármelyfokú iskolában való tanításával szemben a közoktatási kormányzat mindenkor állást foglal.” (Kornis 1927, 3)

Posch motoros elméletének bemutatásakor a személyes elem Kornis nekrológiájában igen erőteljes:

„Az ő motórius pszichológiáját csakis ilyen, minden ízében motórius, az ingerekre a leggyorsabban visszaható, energiáit folyton mozgásokban kisütő egyéniség hozhatta létre. [...] Ha Posch Jenő világnézete egyéniségének tükre, pszichológiája, mely az ember egész gazdag lelki életét csak izomfeszültségre, mozgásra, viselkedésmódra iparkodik redukálni, még inkább rendkívül eleven, mozgalmasság egyéniségének motórius rezonanciája a tudományos gondolkodás síkján. Posch Jenő nem a nyugalmas, statikus, de a dinamikus lelki típushoz tartozott: szemléleteit mint mozgó, megelevenítő, cselekvő élte meg; úgyszólván minden lelki tevékenységével motórius impulzusok hangzottak együtt; gondolkodása a lelki életet is, mint az örökké mozgó-változó jelenségek folytonos drámáját fogta föl. [...] Az sem véletlen, hogy ez a rendkívül

mozgékony gondolkodó, aki a lelki életről motórius pszichológiát szerkesztett, eredeti *tournaire d'esprit*-je alapján kiskorától fogva annyira vonzódott a zenéhez, a mozgás, a ritmus művészetéhez, mely egy történeti és lelki töről fakad a tánccal.” (Kornis 1927, 1–2, 11–12)

És mindehhez kapcsolódik az elméleti fenntartások közepette is kifejezett elismerés:

„Ha felfogásában egyáltalán nem osztozunk is, ki kell emelnünk, hogy kevés magyar gondolkodó munkája tanúskodik nagyobb elmélyedésről, elemző képességről, egységesen átfogó gondolkodásról, mint Posch Jenőé. Irodalmi tájékozottsága és sokoldalúsága egyenest bámulatba ejtő. Posch Jenő egyetemes kultúregyéniség volt: a magyar tanárság egyik legműveltebb embere. Az ismerésnek úgyszólván valamennyi területén való beható jártassága a szellemi integráció igen magas fokára emelte.” (Kornis 1927, 14)

Posch jelentősége a magyar „akadémikus pszichológia” történetében kettős. Egyrészt az olvasmányokon alapuló fogalmi elemző munka terepén maradvá kialakított egy radikális motoros elvű pszichológiát (Posch 1914–915; Posch 1921b), s emellett sorsa jól példázza a konzervatív pályatársak liberalizmusát. A Spencer-követő objektivista, viselkedésvű Posch Jenő a politikailag bírált, megtűrt radikalizmust képviselte a konzervatív közegben.

Hitéleti dogmatika és tudományos pszichológia szétválasztása:

Schütz Antal

Egy másik, 1927-ben akadémikussá vált tagtársunk, Schütz Antal (1880–1953) életművének érdekessége a mi szempontunkból az, hogy miközben igen befolyásos katolikus teológus volt, akadémiai jelenlétében és munkásságában a hit és a tudomány elválasztása jellemezte.

Schütz Antal piarista szerzetesként a Budapesti Egyetem – aminek ebben az időben négyszer változott a neve – Hittudományi Karának dékánja, valamint az egyetem rektora volt, igen fontos tudománypolitikai szereppel, bár nem akkorával, mint Kornisé. A Dogmatika Tanszék vezetője lett az egyetemen, és mai szemmel nézve meglepő módon, részben párhuzamosan dogmatikai karrierjével, 1917-ben, Würzburgban kísérleti pszichológiából is doktorált. Ennek van egy személyes vonatkozása: igen fiatalon, 1913-ban, a harmincas éveiben pályázott a dogmatika tanszéki professzorságra, azonban – bár a kar szoros szavazati arányban őt támogatta – a kisebbség győzött, azzal érvelve, hogy Schütz szerzetes, s nem világi pap, ráadásul túl fiatal. Ahogy maga beszámol emiatti válságáról, ez vezette mintegy vissza a kísérleti pszichológiához:

„Lassan kihevertem a teológiai tanári kinevezéssel kapcsolatos csalódást. Úgy látszott, végre elérkezett az idő, mikor végre megvalósíthatom régen érlelődő elhatározásomat, és teljes odaadással *pszichológiára* specializálhatom magamat. Ezzel, úgy gondoltam, egy csapással két legyet ütök. Egyrészt egy szűk területre korlátozhatom tudományos tevékenységemet, és végre ott szakember lehetek. Aztán pedagógiai tapasztalataim úgyis a pszichotechnika felé tereltek. Ennek és a gyógypedagógiának a pszichológia úgyis nélkülözhetetlen alapja.” (Schütz 1942, 221–222)

Würzburgban, Franz Brentano és Oswald Külpe óta a modern német katolikus pszichológia központjában dolgozva Karl Marbe irányításával ő volt az első, aki középiskolás gyerekekkel magyar nyelvű asszociációs vizsgálatokat végzett. Ezekről magyarul és németül is lehet olvasni (Schütz 1916a; Schütz 1916b; Schütz 1916c). Az asszociatív visszaemlékezést meghatározó rejtett tendenciákat elemezte, a személyek életkorának, érzelmi állapotának hatását. A würzburgi iskola szemléletének megfelelően hangsúlyozta, hogy az asszociáció különböző meghatározói közül a legfontosabb a feladat. Az antimechanista würzburgi kutatók útmutatását követte abban, hogy a szigorúan asszociatív gondolkodási tényezők mellett az érzelmi és akarati tényezők is szerepet játszanak a verbális asszociációkban (Schütz 1916a).

Mindez azért is érdekes, mert maguk a vizsgálatok a háború közepén keletkeztek. Ma is értelmezik Schütz adatait abból a szempontból, hogy a vizsgálatban voltak érzékeny hívószavak, mint például „háború”, „béke”, „harc”. Az ezekre adott válaszok sokat megmutatnak arról, hogy az akkori serdülő fiúk világában hogyan képződik le a háború. Annette C. Mülberger (2025) értelmezése szerint a budapesti serdülők egy része a hivatalos háborús retorikát követte lelkes válaszaiban, egy részüknél viszont megjelent a háború keltette félelem.

Schütz tehát szerzett egy kísérleti lélektani doktorátust is a teológiai mellett. Amikor akadémikus lett 1927-ben, már nagyon elismert dogmatikaprofesszor volt. Ugyanakkor arra törekedett, hogy bár tengernyi hitéleti könyvet írt, a Magyar Tudományos Akadémián megtartsa tudósi arculatát. Maga is úgy érezte, hogy megválasztása a tudósaknak szól, hiszen „nem volt szokás az Akadémiába éles vágású teológust, éppenséggel dogmatikust megválasztani” (Schütz 1942, 239). Székfoglalóin felvette a küzdelmet a pozitivistákkal, de nem hitvitázott.

Első, levelező tagi székfoglalójának címe: „Charakterologia és aristotelesi metafizika” (1927). Jól ismerte a kor személyiség-lélektanát, és azt próbálta elemezni, hogy a 'genus' fogalmával az arisztotelészi logikába hogyan is illeszthető be az, hogy mi, emberek eltérőek vagyunk egymástól. Mint maga jellemzi célját:

„A karakterológiát elsőnek ismertettem Magyarországon, sok tanulmány után. Gondolom, egyáltalán elsőnek tettem rendszerbe az eredményeit és problémáit, és elsőnek mutattam rá, ami tanulmányom voltaképpeni célja

volt, hogy semmiféle karakterológia nem lehet el metafizika nélkül, és hogy az aristotelesi, tehát szenttamási filozófia e karakterológiai metafizikát tudja hordani.” (Schütz 1942, 239–240)

Kétségtelenül idealista és szellemtudományos preferenciái vannak, akárcsak az általa sosem idézett rend- és hittársának, Kornis Gyulának. Ezt a preferenciát azonban nem a katolicizmusra hivatkozva mutatja be, hanem eszmetörténeti keretben:

„Az európai szellem a múlt századi absztrakt mechanikai tudomány-eszmény után félreismerhetetlenül ismét az élettől duzzadó teljes valóságok felé fordul; a forma, minőség, jelleg, képszerűség mozzanatai ismét becsülethez jutnak az egzakt tudományokban is. [...] A kultúr- és történetbölcselet is a merőben tartalmi méltatások és elvi ellentétharcok után abba a stádiumba jutott, hogy az egyes kultúrkörök, szakok, termékek és jelenségek sajátosságait nemcsak tartalmukból és történeti keletkezésükben, hanem végső forrásukban, a kultúraalkotó egyéniségben akarja megérteni. Ezek az irányok és törekvések mind türelmetlen sürgetéssel állnak a karakterológia műhelye előtt. És ez az ifjú tudomány nem zárkózik el a sürgetések elől. Lázasan munkát folytat az egész vonalon; folyton új munkatársak és új szövetségesek jelentkeznek. [...] [A]z ifjú erőttől és a jövő reményeitől duzzadó karakterológia ma már az egész vonalon benne van feltörtető irányoknak eredeti bűnében: imperialista lendülettel hajlandó túl tenni magát régi kipróbált szempontokon és tudományos módszereken s egyeduradalomról álmodik.” (Schütz 1927b, 69–70)

Rendes taggá választására írt székfoglalójában („Logikák és logika”) a kor formális logikai modelljeit (jól ismeri még Bertrand Russell műveit is) és a hagyományos arisztotelészi logikát hasonlítja össze:

„1938-ban megválasztottak az *akadémiában rendes tagnak*. Ez jól esett. Hisz előkelő helyről pecsétet vetett törekvéseimre, és nyilvánosan elismerte eredményeimet. Székfoglalóul választottam egy szigorúan bölcseleti, de teológiai-lag is jelentős témát, *Logikák és logika* címmel. Benne a poliszillogizmus ellen foglaltam állást, és ma időszerű áramlatokkal szemben megvédtem a nyugati tudomány-eszményt. Kerek egy évet fordítottam az előtanulmányokra, és közben tisztáztam magam előtt a logika alapproblematikáját, mely fiatal tanár korom óta kínozta és kísért.” (Schütz 1942, 268)

Schütz Antal elméleti pszichológiai gondolatmenetének lényegi mozzanata, hogy a gondolkodási folyamatok – összhangban a würzburgi iskola elméletével – nem pusztán képzetek összességei, hanem lényegi mozzanataikat adják a személy aktusai és feszültségei (Schütz 1941; Schütz 1944). A cselekvés dinamikája volt a kulcs számára abban, hogy elkerülje az elme elemi folyamatokra való redukcióját. Schütz (1944)

a tágabb eszmetörténeti kontextusban a pozitivizmust és az evolúciós elméletet terméketlen és tényszerűen fenntarthatatlan eszmének tekintette (Pléh 2018, 139). A kriticismus a szellemtudományos pszichológia felé vezette Schütz gondolatmenetét:

„Nagy reményekkel és sok befektetéssel elindult, pl. a kísérleti pszichológia (Fechner és Wundt), az evolúciós heurisztika meg problématevés és a mechanikai lelki elemeket és kauzális összefüggéseket kereső magyarázás programjával. De alig vett némi lendületet, jött Dilthey és megállapította, hogy nem a mérő és kísérletező, hanem a megértő, nem az atomizáló, hanem a strukturáló pszichológia az, mellyel hozzá lehet férni a lelki élet igazi természetéhez; és azóta lassan ezeknek a megállapításoknak szellemében alakulnak az összes szellemi tudományok.” (Schütz 1941, 18)

Megbecsülendő mozzanat, hogy a hit kérdését Schütz sohasem keverte össze a tudomány kérdésével. Kettős igazság keretében dolgozott, amely nem szorította háttérbe saját konzervatív tudományos meggyőződését. Székfoglalóiban sokat bírált tudományos elméleteket, de nem a teremtetésszmet, a katolikus dogmát állította szembe például Charles Darwinnal, hanem a darwinizmus szelekciós elméletének belső, logikai ellentmondásait elemezte. Ugyancsak sokat foglalkozott a kísérleti pszichológiával, akárcsak Kornis, és oda jutott el, hogy Wilhelm Dilthey szellemtudományos felfogása sokkal izgalmasabb a konzervatív beállítottságú emberek számára, mint a 20. század eleji kísérleti pszichológia. Schütz nem feledkezett meg a pszichológián belüli irányzatok küzdelméről, de tudományos kérdésekbe való beleszólásainál a hit kérdését mindig zárójelbe tette.

Kornis Gyula: a toleráns „szellemtudós”

Kísérletezés és interpretáció

Kornisról nem akarok túl sokat beszélni, mert tudom, hogy Hunyady György (2016) már bemutatta Kornis modern pszichológiai és eszmetörténeti értelmezését, s itteni előadásában Kornis szociálpszichológiájának értelmezése kap főszerepet (lásd e lapszámban: Hunyady György: „Szociálpszichológusok az Akadémián”, 842–851). Két mozzanatot emelek ki a pszichológiában is igen sokrétű munkásságából: hogyan látta a kísérletezés és a szellemtudományos pszichológia viszonyát, s hogyan volt konzervatív kultúrpolitikusként toleráns szellemtudós.

Kísérletezés és „megértés” Kornis felfogásában

A modern hazai pszichológia keletkezésének évtizedeiben Ranschburg Pál játszott döntő szerepet a kísérletezés bevezetésében az orvoskaron, Révész Géza pedig a bölcsészkaron. Ugyanakkor Wilhelm Wundt és az egész német kísérleti pszichológiai szemlélet

első részletes tankönyvi ismertetője az e tekintetben eklektikus piarista Kornis Gyula (1885–1958) volt. 1911-ben megjelentetett, *Elemi pszichológiai kísérletek* című könyve az első laboratóriumi leíró kézikönyv a kísérleti pszichológia módszereiről, középiskolai demonstrációkra szánva (Kornis 1911a). Részletes pszichológiája az 1917-ben megjelent *A lelki élet* három kötetben, 1350 lapon adja egészen részletes ismertetését az új pszichológiának. Ekkor Kornis már a kísérletezést bíráló új megfontolásokat is figyelembe veszi. A kísérleti pszichológia a módszertani és történeti fejezetekben a szellemtudományos iránnyal, Brentanóval és a würzburgi iskolával összevetve jelenik meg. Kornis módszertanilag elsősorban Dilthey hatására a kísérlet mellé határozottan odaállítja a kulturális fenomenológiát is. Kornis abban hisz Dilthey nyomán, hogy kétféle pszichológia van. *Okság és törvényszerűség a pszichológiában* (1911) című könyvében és számos Dilthey-t elemző munkájában a mi szempontunkból a megértő pszichológiát helyezi előtérbe, amelyben a mentális események más mentális események indokai. Somos Róbert (2019) részletesen elemzi, hogy ez egyben a természettudományos oksági magyarázat megkérdőjelezését is eredményezte Kornis tudományfilozófiájában. Kornis számára a Dilthey-féle megértő, leíró pszichológia az igazi emberi értelmet adó törekvés, de ez nem jelenti azt, hogy később, kultúrfilozófiai munkássága során ignorálta volna a kísérleti pszichológiát. Mindig szisztematikusan eklektikus maradt közleményeiben, de mint Somos is rámutat, a viselkedés és az állatkísérletek világa már idegen maradt számára. Vezető elve már az 1911-es *Okság...* című könyvétől kezdve az a meggyőződés, hogy a mentális világban mindig egészekkel van dolgunk. Ebben a jelenségelvű holizmusban fő támasza Henri Bergson és Edmund Husserl, miként ezt az alábbi idézet is visszhangozza, ahol Kornis Husserlt értelmezi:

„A már-már egyedül tudományosnak ismert kísérleti psychologia [...] körülbelül úgy viszonylik az eredeti psychológiához, mint a sociális statistika a társadalomtudományhoz. [...] a kísérleti psychologia egy módszer arra, hogy bizonyos psychophysikai tényeket s szabályszerűségeket megállapítsunk, – s elengedhetetlen mindenütt, ahol intersubiectív tények megrögzítéséről van szó, – de amely rendszeres, a psychikumot a maga direct adottságában immanens módon kutató analysis hiján nélkülözi a mélyebb megértés és végleges tudományos értékesítés lehetőségeket.” (Kornis 1911b, 17–18)

Kornis fiatalon, 31 éves korában lett akadémikus – s mégsem ő volt a legfiatalabb, mert Simonyi Zsigmond nyelvész már 27 évesen az Akadémia tagja lett, Gombocz Zoltán, ugyancsak nyelvészként, 28 évesen. Kornis ajánló: Alexander Bernát, Fináczy Ernő és Pauler Ákos voltak. Kornis munkásságában a logikai elemzést, a rendszerezőkészséget hangsúlyozták:

„Dolgozatait éles elemzés, önálló szempontok érvényesítése és meglepően nagy irodalmi és történeti tájékozottság jellemzik. Kornis Gyula azon bölcselők közé tartozik, kiknek figyelmét különösen a szaktudományok philosophiai

megalapozása köti le. Különösen kiemeljük »Okság és törvényszerűség a pszichológiában« című kötetét, mely a szellemi tudományok filozófiai alapvetésének legnehezebb problémáját: a causalitas érvényét a lelki jelenségek körében igen mélyrehatóan tárgyalja.» (Tagajánlások 1916, 10)

Levelező tagi székfoglalóját „A viszonyító lelki aktusok” címen 1917. március 12-én tartotta, a napi sajtó beszámolóí szerint igen népszerű ülésen. Ugyanakkor az igen termékeny Kornisnak ez a munkája tudomásom szerint sosem jelent meg. Mindenesetre ezzel elindult akadémiai karrierje is: osztályelnök, majd ideiglenes elnök lett, hogy azután megszégyenítő módon lemondásra kényszerítsék a kommunista fordulat idején.

Kornis toleranciája a gyakorlatban

Kornis sokat elemzett tudománypolitikai és politikai vezető is volt, akit a Horthy-kor konzervatív szemléletéhez kapcsolunk, s ennek értelmező közegében sok kritika is éri. Én most nem ezekre térek ki, hanem a tolerancia jeleire. A katolikus filozófus, pszichológus és történelemelemző szellemtudományi és hitbeli meggyőződéseivel együtt az akadémiai közegben – amellet, hogy sosem beszél a hit kérdéseiről, mint ezt Somos (2014) részletesen bemutatja – pályatársainak minőségét tartja szem előtt. Így lesz ajánlója a radikális pozitivista materialista Posch Jenőnek és a baloldali kulturális politikában is szerepet játszó kísérletezőnek, Révész Géának, miközben maga ekkor már a szellemtudományos irányok híve és követője. Ugyanez a tolerancia jelenik meg, amikor 1947-ben az egyetemen kéri Harsányi János – későbbi közgazdasági Nobel-díjas – hat orvoskari és hat teológiai félévének beszámítását bölcsészdoktori szigorlatba (Pléh 2019).

Révész Géza: kísérleti pszichológia a budapesti bölcsészeten

Révészről is csak röviden szólnék, hiszen már többször írtam róla (Pléh 2009; Pléh 2010). Révész Géza (1888–1955) vezette be Lechner Károly kolozsvári és Ranschburg Pál budapesti idegklinikai úttörései után a bölcsészkar világába a pszichológiai kísérletezést. A legenda szerint a baloldali liberális Révést a forradalmi hatalmak nevezték ki a pesti egyetemre. A legendára példa Kardos Lajos nekrológja is: Révész Gézát „1919-ben a Tanácskormány a lélektan nyilvános rendes tanárává nevezi ki. Révész Géza a budapesti Tudományegyetemen felállítja az első lélektani laboratóriumot” (Kardos 1956, 265). A valóságban azonban Révést még a király nevezte ki 1918. szeptember 28-án, amiről október 8-án értesíti Révést Zichy János miniszter, hogy kísérleti lélektan tanszék szervezését „engedni méltóztatott” maga a király, és oda Révést nyilvános rendkívüli tanárrá nevezi ki (Pléh 2009).

A pszichológia története szempontjából ez azért érdekes, mert következik a háborús összeomlás, a Monarchia is inog, és egy vidéki császári kastélyban Öfelsége még azzal foglalkozik, hogy kinevezzon egy pesti pszichológiaprofesszort. Mégis, a

király és az előterjesztő konzervatív katolikus Zichy miniszter fontosnak tartotta ezt. Kétségtelen, hogy Kunfi Zsigmond miniszter kinevezése révén Révész 1919. februártól tagja lett a kormány és az egyetemi autonómia közötti vitákat feloldani hivatott irányító testületnek, egy hattagú bizottmánynak, amiért később sok kritika érte. A forradalmak után kivándorolt, és igen sikeres pályát futott be Amszterdamban.

Az 1920-as és 1930-as években a budapesti egyetemnek nem volt pszichológiai tanszéke. 1945 után a budapesti egyetem Kornis és mások kezdeményezésére úgy tett, mintha folytonosan lett volna pszichológiai tanszéke, holott *de facto* nem volt, *de jure* viszont úgy tettek, mintha lett volna (lásd erről Pléh 2019). A tanszék professzori állása betöltetlen volt, így szabályosan nem működhetett, kellett tehát egy professzor. Megkeresték Révészt, aki viszont nem vállalta a feladatot. 1947-ben eljött Budapestre, ahol megválasztották az Akadémia tagjává. 1947-ben tartotta székfoglalóját a nyelv eredetéről, mely évtizedekkel később meg is jelent (Pléh 2010). Ajánlói: Kornis Gyula, Prohászka Lajos és Szemere Samu voltak, akik kiemelték Révész nemzetközi szervezői jelentőségét és kísérletezői eredményeit:

„Révész szervezte Európa egyik legjelentősebb lélektani laboratóriumát. Ennek sokfelé ágazó munkásságát az »Acta Psychologica«-ban ismertette 1941-ben, az intézet alapításának 10. évfordulója alkalmából. A pszichológus képzésnek általa megszervezett és a holland egyetemeken máris bevezetett rendjét a *Bedeutung der Psychologie* (1946) c. könyve ismerteti. Révész Géza a maga tudományának reprezentatív művelői közé tartozik. Megválasztásával az Akadémia egy valóban nagyvonalú, tudományos egyéniséget fog rég megérdemelt kitüntetésben részesíteni.” (Tagajánlások 1947, 15)

Mostani kifejtésemben érdekes mozzanat, hogy Révész a kommunista hatalomátvétel után is, egészen haláláig állandó kapcsolatban marad Kornissal. Az Akadémia Kézirattárában számos kézzel írt levelüket őrzik, amelyekben az öregurak tudós módon segítik s néha vigasztalják egymást. 1948-ban Révész fájjalja Kornis nyugdíjazását:

„Kornisnak
Amszterdam, 31, II. 1948.

Kedves Barátom, értesültem, hogy nyugdíjazásodat kérted, s hogy előadásaidat beszüntetted. Nagyon kellemetlen hír volt, mert tudom, hogy a diákoknak szükségük volt a Te tanításodra, mely alapos filozófiai és pszichológiai tudáson alapult, mely rendkívüli paedagógiai érzékkel párosult.”¹

A kitelepített, igen sanyarú körülmények között tengődő Kornis baráti aggódó és szakmai levélben fordul amszterdami barátjához:

¹ MTA KIK Kézirattár, Révész Géza fond 5549/425.

„1954. dec. 29. Kornis Révészhez

Kedves Jó Gézám!

Mélyen megdöbbent, hogy gyengélkedésed ellenére kiadós levéllel tiszteltél meg. Én szerencsétlen vagyok minden olyan levelemmel, amelyben valamely tudományos munkádat elemzem. Így tüzetesen írtam néhány hónapja klasszikus és magisztrális tanulmányodról, a Sprechen und denken-ről, de nem kaptad meg. Rendkívül élveztem nagyszerű problémaérzékedet, világos és kristálytiszta gondolatmeneted meggyőző logikáját és eredetiségét. Mindig tudsz újat mondani. Most ezt a levelet repülőpostán küldöm, hogy biztosan megkapd. Gyengélkedésed nagyon aggaszt bár nem minősítéd súlyosnak. A dec. 9. betöltött 76. év tiszteletreméltó kor ugyan, de legújabb munkáid sem árulnak el semmiféle szellemi fáradtságot.”²

A kitelepített Kornisnak Révész gyógyszereket küld Amszterdamból, és a levelezés egy része arról szól, hogy a postán hogyan tűnnek el ezek a gyógyszerek, és hogyan is címezze inkább, hogy célba érjenek. 1954 decemberében ezt írja Révésznek:

„Oscar Wilde mondja a balladájában: »In the prison the Time assumes the form of Eternity.« Ezt jómagam is különösen érzem. Örülök, hogy Veneziában oly jól érezted magadat s a linguisták, akik a könyvedből sokat tanultak, nagy számban fölkeresték a nagy szellemi magvetőt. Bolyai János agg korában írja jó barátjának, Gausnak (1853. II. 9.): »Gyakran vagyok Veled: emlékképeim, amelyeket arcképeddel együtt minden pusztulás között is megőriztem, az ismétlések da Capo al Segno ebben az életnek nevezett különös compositióban, ahol a sírás az ouverture, a hörgés a finalet«. Te és én nem vagyunk ilyen peszsimisták: az élet többet adott nekünk, semhogy már a finale-hörgést várnók. – A Te arcképedet a remek két unokával büszkén őrzöm. – Magdának meleg üdvözlémetet küldöm, Téged pedig a régi barátsággal öllelek.
[Kornis Gyula]”²

Ne feledjük, hogy Révészt azzal hozták hírbe, hogy a Tanácsköztársaság alatt az egyetemi átalakítások fő szervezője volt, állítólag szélsőbaloldali ember. Kornis Gyula, a levelezőpartner pedig az 1920-as, 1930-as évek tudománypolitikai, sőt kereszténypolitikai vezetője volt. Egész életükben mégis jó barátok maradtak.

Összefoglalás

Mi az üzenete számunkra mindennek? Miért is mutattam be ezeket a korai pszichológus akadémikusokat és kapcsolataikat? A 20. század első felében megjelent magyar akadémiai pszichológia fontos üzenete, hogy ezek a tudósok, miközben számos

² MTA KIK Kézirattár, Révész Géza fond. Ms 551/352, 1954. dec. 29.

szakmai dologban és politikai elköteleződésben igencsak eltérő álláspontot képviseltek, a pszichológusszakmát és tudományt illetően együttműködők voltak egymással. Az a típusú nemzeti liberalizmus, amely az Akadémia létrehozásakor, a 19. század elején és utána évtizedekig jellemezte a magyar kultúrát, figyelemre méltóan jelenik meg az Akadémia és a pszichológia korai kapcsolatában. Ennek kitüntetett mozzanata a hit és a tudomány szétválasztása hitéletileg igencsak elkötelezett szerzők munkásságában.

Vagyis a 20. század első felében élt a nemzeti liberalizmusból az a gondolat, hogy a hit és a tudomány elválasztandó egymástól, a korra jellemző volt a tudományos türelem és a szakmai szolidaritás. Valamennyi felsorolt sajtóság mai világunk alapvetése kellene, hogy legyen. Ezek törekénységét a magyar szellemi élet, azon belül a pszichológia elkövetkező évtizedei nagyon jól mutatták.

Irodalomjegyzék

- Csunderlik Péter (2016). *A Galilei Kör (1908–1919) története és recepciótörténete*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Csunderlik Péter (2017). *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták – A Galilei Kör (1908–1919) története*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Durkheim, Émile (1897/2003). *Az öngyilkosság. Szociológiai tanulmány*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Erős Ferenc (1989). „Révész Géza. Tanulmányok”. *Magyar Pszichológiai Szemle* 45, 180–184.
- Holovicz Attila (2017). *Posch Jenő filozófiája*. Doktori értekezés. Szeged: SZTE.
- Hunyady György (2016). „Kornis Gyula, egy ideális idealista”. In: Papp Gábor, szerk. *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*. Budapest: Kossuth Kiadó, 27–68.
- Jászberényi József (2001). „Kontextusok. Kölcsey Ferenc magnetista tematikájú műveihez”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 105, 373–396.
- Kardos Lajos (1956). „Révész Géza”. *Magyar Tudomány* 63, 264–267.
- Képviselőházi napló (1896). Képviselőházi napló, 1892. XXXI. kötet, 1896. márczius 9. – márczius 28., 584. országos ülés. 1896. március 14-én. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1892_31/?pg=1&layout=s.
- Képviselőházi napló (1898). Képviselőházi napló, 1896. XV. kötet, 1898. április 13. – május 3., 279. országos ülés, 1898. április hó 16-án. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1896_15/?pg=0&layout=s.
- Kiss László (2024). „A Himnusz és az állati mágnesesség – Kölcsey Ferenc levelei a mesmerizmusról 1823-ban”. *Orvosi Hetilap* 165, 1101–1103.
- Kornis Gyula (1911a). *Elemi pszichológiai kísérletek*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Kornis Gyula (1911b). *Okság és törvényszerűség a pszichológiában*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Kornis Gyula (1917). *A lelki élet*, I–III. Budapest: MTA.
- Kornis Gyula (1927). „Posch Jenő l. tag emlékezete”. *Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékezés* 19, 16.
- Kölcsey Ferenc (1823/1960). „Levelek a mesmerizmusról”. In: *Kölcsey Ferenc összes művei I*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 977–995.
- Lotze, R. Hermann (1852). *Medizinische Psychologie, oder Physiologie der Seele*. Leipzig: Weidmann.
- Mach, Ernst (1897/1927). *Az érzetek elemzése*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Masaryk, Thomas G. (1881). *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation*. Wien: Konegen.
- Mauthner, Fritz (1901). *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, Vol. 1–3. Stuttgart: Cotta.
- Mihályi Károly (1867). *Kísérlet felelni, lélektani alapon, az ismerettné fő kérdésére*. Székfoglaló beszéd. Pest: Doggenbrok Ferdinand.

- Mülberger, Annette C. (2025). „Courage and Fighting in the First World War: Youngsters’ Voices in Psychological Testing in Leipzig and Budapest”. *Paedagogica Historica* 62/2, 173–195. <https://doi.org/10.1080/00309230.2025.2506069>.
- Nyíri Kristóf (1977). „Filozófia és öngyilkosság-statisztika Ausztria-Magyarországon”. *Világosság* 18/10, 627–637.
- Pauler Ákos (1923). „Pauler Ákos I. tag beszéde Posch Jenő I. t. ravatalánál 1923. július 3-án”. *Akadémiai Értesítő* 34, 138–139.
- Pléh Csaba (2009). „A korai magyar kísérleti pszichológia és a nagyvilág. Révész Géza emlékére”. *Magyar Pszichológiai Szemle* 64/3, 467–495.
- Pléh Csaba (2010). „Révész Géza – a sors feszültségei levelezése s székfoglalója tükrében”. *Thalassa* 20/4, 75–100.
- Pléh, Csaba (2018). „The Impact of Karl Bühler on Hungarian Psychology and Linguistics”. *Magyar Filozófiai Szemle* 62/4, 135–167.
- Pléh Csaba (2019). „A lélektan alakulása 1945–1948 között a budapesti bölcsészkaron”. *Magyar Tudomány* 180/12, 1834–1845. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.12.9>
- Pléh, Csaba (2023). „Functional Psychology Twice Charged in the Hungarian Parliament: 1897 and 1947”. In: Foschi, Renato, szerk. *42nd Conference of the European Society for the History of the Human Sciences Book of Abstracts*. Rome: Edizioni Kappa, 124–126.
- Pléh Csaba (2025). „A lélek szekuláris dekomponálása és az osztatlan lélek küzdelme a modern pszichológia születésekor”. In: Balázs Gábor et al., szerk. *Modernség és modernitás*. Szeged: Szeged University Press, 97–118.
- Posch Árpád (1924). „Posch Jenő (1859–1923)”. *Nyugat* 10, 747–752.
- Posch Jenő (1896–1897). *Az idő elmélete*, I–II. Budapest: Dobrowsky és Franke.
- Posch Jenő (1914–1915). *Lelki jelenségeink és természetük*. Budapest: Pfeiffer.
- Posch Jenő (1921a). „Az öngyilkosság lélek- és erkölcsi szempontból”. *Nyugat* 1/3, 167–181; 1/4, 288–294; 1/5, 383–396.
- Posch, Jenő (1921b). „Umriss einer realistischen Psychologie”. *Archiv für die Gesamte Psychologie* 44/3–4, 191–243.
- Révész, Géza (1913). *Zur Grundlegung der Tonpsychologie*. Leipzig: Veit.
- Révész, Géza (1938). *Die Formenwelt des Tastsinnes*, 1–2. Oxford: Martinus Nijhoff.
- Révész Géza (1985). *Tanulmányok*. Vál., szerk. és előszó Csillagné Gál Judit. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Schütz Antal (1916a). „Kiemelkedő szótársítások”. *Religio* 75, 121–132, 204–235. Újra megjelent in: Schütz Antal, 252–291.
- Schütz, [Antal] Anton (1916b). *Zur Psychologie der bevorzugten Assoziationen und des Denkens*. Würzburg: Königl. Universitätsdruckerei H. Störz, A.G.
- Schütz, [Antal] Anton (1916c). „Zur Psychologie der bevorzugten Assoziationen und des Denkens”. *Fortschritte der Psychologie und ihrer Anwendungen* 4/4, 187–256.
- Schütz Antal (1927a). *Az Ige szolgálatában. Összeíjtott dolgozatok, előadások, beszédek*. Kecskemét: Hungária.
- Schütz, Antal (1927b). *Charakterologia és aristotelesi metafizika*. Budapest: MTA.
- Schütz Antal (1941). *Logikák és logika*. Budapest: MTA.
- Schütz Antal (1942). *Életem. Emlékezések*. Budapest: Szent István Társulat.
- Schütz Antal (1944). *A bölcsélet elemei*. Budapest: Szent István Társulat.
- Somos Róbert (2019). „Kornis Gyula tudományfilozófiája”. *Magyar Filozófiai Szemle* 63, 104–121.
- Szegedy-Maszák Mihály (1974). „Fejlődési szakaszok Kölcsey világszemléletében és költészetfelfogásában”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 78, 670–687.
- Tagajánlások (1916). Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1916-ból. Kézirat gyanánt. Budapest. Kézirat. https://real-j.mtak.hu/6221/1/MTA_Tagajanlasok_1916.pdf.
- Tagajánlások (1920). Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1920-ból. Kézirat gyanánt. Budapest. https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_Tagajanlasok_1920/?pg=2&layout=s.
- Tagajánlások (1947). Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1947-ben. Kéziratul. Budapest. https://real-j.mtak.hu/4042/1/Tagajanlasok_1947.pdf#page=14.

Szociálpszichológusok az Akadémián*

Social Psychologists at the Hungarian Academy of Sciences

Hunyady György

az MTA rendes tagja, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest
hunyadi.gyorgy@ppk.elte.hu

Absztrakt

A magyar szociálpszichológia hosszú előtörténete során különleges figyelem fordult a nemzetkarakterológia felé. A 19. század közepén Rónay Jácint adott széles körű összehasonlító leírást a nagyobb európai nemzetekről irodalmi források alapján, s meghatározta azok kvalitatív vonásait a bennük megjelenő társadalmi rétegekülönbségekre is tekintettel. A nemzetjellemzések egyfajta ideológiai színezetet kaptak Kornis Gyula és Dékány István műveiben a 20. század első felében, akik markánsan szembeállították a nemzetet és a társadalmi osztályt. Eltekintve nemzetkarakterológiáik ideológiai funkciójától, ezek legproblematisabb ismérve az elvont-deduktív kiindulópontjuk volt – mindennemű empirikus alapvetés nélkül. Az 1960-as években hoztak létre egy kutatócsoportot az MTA kutatóhálózatában, azzal a céllal, hogy meghonosítsa a Nyugaton e téren felhalmozott elméleti és empirikus eredményeket. Tudományos vezetője, Pataki Ferenc azt hangsúlyozta, hogy a társadalom általános fejlődéstörvényeinek „közvetítésében” pszichológiai tényezők és mechanizmusok játszanak közre, kiemelte az empirikus megközelítés fontosságát és hasznosságát e tudományterületen. Előbb csoportok szociometriai kohéziójával foglalkozott, utóbb a rendszerváltás után a társadalmi mozgalmak természetét és dinamikáját vizsgálta, különös tekintettel az antidemokratikus tendenciák jelentkezésére.

Abstract

Throughout the long pre-history of Hungarian social psychology, particular attention was paid to national character studies. In the mid-19th century, Jácint Rónay provided a comprehensive comparative description of the major European nations based on literary sources, and defined their qualitative characteristics while also taking into account the social class distinctions evident within them. The concept of “national character” took on a certain ideological hue in the works of Gyula Kornis and István Dékány in the first half of the 20th century, who sharply contrasted the nation with social class. Setting aside the ideological function of their national character studies, their most problematic feature was their abstract-deductive starting point—lacking any empirical foundation. In the 1960s, a research group was established within the Hungarian Academy of Sciences’ research network with the aim of introducing the theoretical and empirical findings accumulated in the West in this field. Its scientific director, Ferenc Pataki, emphasized that psychological factors and mechanisms play a role in the “mediation” of society’s general laws of development, highlighting the importance and usefulness of the empirical approach in social psychological research. He initially focused on the sociometric cohesion of groups; later, following the regime change, he examined the nature and dynamics of social movements paying particular attention to the emergence of anti-democratic tendencies.

Kulcsszavak: nemzetkarakterológia, szellemtudományi pszichológia, nemzetstratégia az oktatásban, pszichológiai tényezők a társadalomban, empirikus módszertan a társadalomtudományokban

Keywords: national character studies, the psychology of “Geisteswissenschaften”, national strategy for education, psychological factors in society, empirical methodology in social sciences

* A tanulmány szerkesztett változata a szerző *Szociálpszichológiám története* című kötete vonatkozó részletének (Hunyady 2026, 379–411).

Viszonylag egyszerű a dolgunk, ha azt vesszük számba, hogy Akadémiánk tagjai közül ki volt szociálpszichológus. Hivatásszerű szociálpszichológus ugyanis egy volt, Pataki Ferenc (ha eltekintünk attól az értékes lehetőségtől, hogy tudománytörténet címén elérzékenyült hangon megemlékezzem a saját pályafutásomról és életművemről). A történeti megközelítés azonban feloldhatja ezt a minden értelemben együgyű statisztikát, hiszen okkal-joggal tekintetbe vehetjük a szociálpszichológia „tudomány-előtes” jelentkezését is (Hunyady 2001).

A nemzetkarakterológia Magyarországon rendkívül igényes, színes, rendszerező formában jelentkezett Rónay Jácint munkásságában, aki e témakör révén nyerte el akadémiai tagságát, és kanyargós közéleti, szellemi pályafutása során a Magyar Tudományos Akadémia tisztségviselője, rangos képviselője lett.

Rónay német nevű iparoscsalád gyermekeként 1814-ben született, a bencés rend iskoláiban végzett, itt szerzett tanári oklevelet és a pannonhalmi teológiai tanulmányok után, 1839-ben szentelték áldozópappá. 1847-ben *Vaterland*ról *Hazánk*ra váltott annak a győri folyóiratnak a neve, ahol megjelent cikksorozata, amelynek kiegészítő foglalatja a szerző kötetnyi méretű tanulmánya, a „Jellemisme, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból”. Ez az átfogó írás – mint címe is kifejezően mutatta – nemzetek bemutatására vállalkozott. Ugyanakkor ezekről szólva az ekkor még teljesen kiforratlan szociológia előképe volt a társadalom rétegtagozódásával számolva, szót ejtett itt a kultúrafüggő gyermeki szocializációról, valamint a nemek között és azok kapcsolatában jelentkező sajátosságokról. Nemcsak meghökkentő, de mondhatni magával ragadó az az információ- és gondolatgazdagság, amely ebben a rendszeres munkában megjelenik, és gondolkodásra készteti a késői olvasót is, hogy vajon milyen forrásokból, útirajzokból, emlékezésekből táplálkozhattak sokszínű leírásai. Logikájáról előljáróban azt vallja:

„Nem azt keressük itt, a természet mivé alkotta az embert, milyennek kellene lenni, hanem milyen, mivé tévé őt a társadalmi élet, a nevelés, éghajlat, tápszerrek, és mindaz, minek az ember kiképzésére oly nagy befolyása van.” (Rónay 2001, 75)

Ez a tömör megfogalmazás eleve elhatárolódik a fajelméleti vagy idealista megközelítés buktatóitól, korán érett realizmussal a társadalmi-kulturális nézőpontot vállalja fel. A jellemzéseknek stílárius szempontból is különösen értékes formái az összehasonlítás-sorozatok, melyeknek keretében egyik vagy másik nemzet apropóján mintegy gondolatfűzérként is bemutatja a szóban forgó nemzetek sajátosságait. Csak egy – számomra különösen kedves – példát kiragadva, az angolról szólva mögé is körképet vázol:

„Az angolnak társalgása komor hallgatagsága miatt unalmas, kirívó kicsinylése miatt sértő, hideg egykedvűsége miatt terhes. A német tudósnak, a francia szeretetre méltónak, a spanyol hatalmasnak, az olasz művésznek, orosz úrnak, a magyar gazdagnak, az angol eredetinek akar látszani.” (Rónay 2001, 75)

Ehhez rögtön egy szinte kibontott implikált személyiségelmélet is társul. Az angol szerint:

„Egyebek szeretetére nem sokat ad, nem is bánja, ha nem szeretik, elég önálló, ezért szeretetre számot nem tart, elég okos, ezért nem hízeleg, elég becsületes, ezért kegyér nem rimánkodik. De annál többet tart eredetiségére, különködésére, még nevetséges oldalára is...” (Rónay 2001, 75)

Rónay Jácint a forradalom és szabadságharc aktív résztvevője lett, majd a Hortobágyon bujdokolva kezdte megírni későbbi, természettudományos irányba tájékozódó pszichológiai vázlatát. Menekülési útja elvezette Angliába, ahol a legautentikusabb forrásokból tájékozódott a régészet és a biológia határvidékén burjánzó evolúciós tanokról, sőt pap létére – ily értelemben kirívó módon – távbeszámolóí révén az első ismeretterjesztője lett e tanoknak a magyar sajtóban. A kort, az uralkodóházat és magát Rónay Jácintot jellemzi, hogy mindezen előzmények után a kiegyezéssel egy időben az uralkodóház szolgálatába állt, és ő lett az, aki a magyar történelmet és kultúrát a Habsburg főhercegi gyermekeknek közvetítette és megtanította becsülni. Szinte hihetetlenül érdekes egzisztenciális és szellemi utat járt be, páratlanul fogékony és hatékony volt, ennél jobb előtörténete nem lehetett volna a magyar szociálpszichológiának.

Kornis Gyula és Dékány István következnek az idősorban, akik a Trianon utáni Magyarországon a német szellemtudomány eszközeit használva viaskodtak a szociálpszichológia alapkérdéseivel. Az 1885 és 1958 között élt Kornis Gyula nehéz sorból az egyház jóvoltából felszentelt katolikus papként emelkedett ki. Maga a vallási kötődése nem hagyott látványos nyomot gazdag tudományos termésén. Kornis nagy műveltségű, filozófiában iskolázott, történelmi és irodalmi források gazdagságában jártas gondolkodó volt, de egyben a Horthy-korszak egyik jellegzetes ideológusa is lett. Így van ez a szó reprezentációs értelmében – hiszen a filozófiát és a pedagógiát legmagasabb szinten képviselte mint egyetemi tanár és vezető, volt a Pázmány Egyetem rektora is, az államigazgatásban a Bethlen-kormány idején (a legendás Klebelsberg Kuno mellett) kulturális államtitkár, majd utóbb parlamenti alelnök (átmenetileg elnök). Politikai aktivitása alkonyán is vezette az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályát, s az 1945-ös gyökeres társadalmi rendszerváltás idején ő látta el az Akadémia elnöki posztját. Az 1940-es évek elején fontos személyes szerepe volt a kormánypárt széthasadásában, a fasizálódás ellenében ekkor az angolszász konzervatív liberalizmus irányába fordult, míg nem a proletárdiktatúra meg nem fosztotta méltó életkörülményeitől és életvitelétől. Mindezek nem mások, mint a politikai

elköteleződés változatos, hosszú időn át viselt magas pozíciói és ezek megszenvedett ára (Hunyady 2016b).

Ám ideológus volt a szónak a tudományosság nézőpontjából pejoratív, mert nem organikus gondolati építkezésre utaló értelmében is. Társadalmi-politikai inspiráció érződik már korai, még érvelő történetfilozófiai állásfoglalásain, az 1920-as évek fordulójára pedig kialakult utóbb változó tartalommal és hangsúlyokkal használt fogalomrendszere, centrumában az erősen kultivált nemzettel, amelynek természetével és magyar sajátosságaival azonban – folytatólagosan és elemzően – nemigen foglalkozott. Normatív követelményeket állított viszont a nemzetre hivatkozva, melyeknek az ő beállítása szerint a hazai középosztály tesz leginkább eleget, s ennek jegyében e középosztály vélt vagy valós érdekei képviselésében érvel és intézkedik az iskolarendszer és a társadalompolitika tevőleges alakítása során. Nemzeti és társadalmi kategóriái világképének kikristályosodott vázát képezik, de deduktívan kifejtett jellemzésüket képes és kész volt a világ- és közpolitikai helyzethez igazítva rendre átfesteni.

Idevág, ahogy életírója, Somos Róbert megemlíti, hogy nem vette tekintetbe a szociálpszichológia tapasztalati irányultságát és eredményeit (Somos 2019). Alapos menteségül szolgálhat azonban, hogy mikor történeti-társadalmi látóköre az 1920-as évek fordulóján kialakult, érdemben bizony még nincs, nem létezik a szociálpszichológia mint szaktudomány. 1942-ben a pszichológia vezető professzoraként az ő előszavával jelenik meg *A lelki élet vizsgálatának eredményei* című, a gazdagodó hazai szellemi felhozatalt tükröző gyűjteményes kötet. Ám ebben sem ír a társadalmi lélektanról többet és mást, mint hogy:

„»az előző század néppszichológia néven főképp külsőszerű, objektív módszerrel, mint néprajzi-történeti anyagot dolgozta fel« míg »századunkban belsőszerű, a jelentésekre irányuló, megértő módszerrel épül ki«.” (Harkai Schiller et al. 1942, 8)

Helyére tehát az illuzórikusan létező szellemtudományi lélektant iktatja be.

A szociálpszichológia empirikus tudománya környezeti, kitüntetetten a társas környezeti ráhatások kereszttüzében látja az egyént, főként kölcsönhatásokban azonosít okokat és következményeket. Kornis dogmatikus egyoldalúsággal az egyénre, belső erőforrásaira és teremtő aktivitására, megélt vagy esetleg megbúvó élményvilágára koncentrál, számára már az embertárs is külsődleges lény, amelynek kívülrőlállását legfeljebb az élményeibe való belehelyezkedés enyhíti, a csoport jobb esetben az ilyen értelemben vett társ szerepét tölti be, a társadalom talán leginkább az égboltra emlékeztető távoli elérhetetlen objektumok sokasága...

Ugyanakkor az sem mondható, hogy gazdag életműve nem jelentett ösztönzést a szociálpszichológia iránti érdeklődés felkeltésére. Bizonyos, hogy világviszonylatban úttörő szerepet vállalt magára, amikor (az empirikus kutatás szempontjából esetlen módszerével) hozzákezdett az államférfi (és annak révén a politikai közélet) és a tudósok (és révükön a tudomány intézményes társadalmának) monografikus

tanulmányozásához. Égisze alatt a szociálpszichológia iránt fogékonyabb munkatársak nőttek fel. Hatalma, hatalmaskodása, elvi távolságtartása nem szegte útját a szaktudomány hazai kezdeteinek.

Ha azt keressük, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának 1945 előtt kik voltak azon tagjai, akik a pszichológia és pedagógia szférájával foglalkoztak, alighanem kevesen vannak, akik ebben a minőségben Dékány István tevékenységét fel tudják idézni, róla érdemben tudnak, vagy akár csak találkoztak a nevével.

Dékány István 1921-ben Kolozsvárott lett történelemelméletből egyetemi magántanár, 1922-ben már az MTA levelező tagjának választották, ebben a minőségben lett 1924-től a budapesti gyakorló gimnázium tanára – feltehetően itt volt a legboldogabb és leghatékonyabb, de 1942-ben a társadalomelmélet (tehát a szociológia) nyilvános rendes tanárává nevezték ki. Szakmai-tudományos társaságok vezetésében kitartóan végzett szorgos munkát. Akadémiai tagságát az intézmény kommunista átszervezésekor visszaminősítéssel szüntették meg (hogy aztán 40 év elteltével az MTA helyreállítsa eredeti státuszát).

Dékány 1919-ben megjelent első jelentős és terjedelmes könyve a *Bevezetés az interpszichikus megismerés elméletébe* címet viselte, alcíme pedig a *Történelmi megismerés* volt. Már a címben jelzett témaválasztás is nyilvánvalóan Wilhelm Dilthey gondolatíságára utal, amely a tárgyak (*nota bene* az emberi testnek mint tárgynak) természettudományos megismerésével állította szembe az emberek között jelentkező „megértést”. Dékány e gondolati magból kiindulva több diszciplináris irányban halad előre. Az interpszichikus megértéssel a legszorosabb gondolati kapcsolatban az általa 1923-ban szisztematikusan tárgyalt szociálpszichológia áll, amellyel a *Bevezetés a társadalom lélektanába* cím alatt foglalkozott. Mondjuk ki, ez az a tudománytörténeti pillanat, amikor e diszciplína autentikusan jelenik meg a magyar tudományos szakirodalomban, minthogy Amerikában élő testvére könyvküldeményeinek jóvoltából Dékánynak van arról fogalma, hogy e címben jelölt tudományterületet és annak tárgyát miként értelmezi a még bizonytalanul bontakozó amerikai szakirodalom. Szinte egyidejű Floyd Henry Allport 1924-ben megjelentetett áttörése, amely kísérleti-empirikus alapon kijelöli a születő alaptudomány tematikáját. Ezt Dékány még nem ismerhette, de a szellemi környezetet, amelyben Allport sarkosan megvetette a lábát, már igen.

1943-ban egy átfogó műben összegezte társadalomtudományi elgondolásait. Ebben, érdekes módon, a magyar társadalom sajátosságai – anekdotikus utalásokon túl – nem foglalkozott. Ezt szándéka szerint sem pótolta a közel párhuzamosan 1942-ben kiadott nemzetkarakterológiai munkája, *A magyarság lelki arca. Magyar néplélektani rajzok*, amely a nemzeti közösség lelki vonásait alapvetően szépirodalmi reflexiókra építve próbálja felvázolni. Érzékelteti, hogy maga a műfaj nem teljesen a sajátja, de nyilván dolgának érezte, hogy aktív professzorként és akadémikusként bekapcsolódjék a Szekfű Gyula és a *Magyar Szemle* köre által provokált „Mi a magyar” diskurzusba. Ám vagy leplezte, vagy nem fogta fel, hogy az adott történeti konstellációban mi volt ezen időtlen kérdés felvetésének, a nemzet öntudatra

ébresztésének kétségtelen politikai indítéka. Dékány alapkérdése, hogy mitől ilyen a magyar ember, amilyennek tűnik. Az állandó veszélyeztetettség sorsélménye indokolja azt a komorsággal játszó komolyságot, amely szerinte a magyar „néplélek” sajátja, amit a (városias?!) külföldi nem ért, és meglehet, hogy a Nyugat felé kacsingató labancok sem éltek meg belülről. Gondterheltebbek voltak viszont a kurucok, akik „itthonabb” is érezték magukat, s akik az önállóság erős vágyával és felelősségével élték sorsukat. A kötetben az értelmi vonások számbavételekor is alapvetően a népi, paraszti mentalitás idealizált képe kerül szóba, az egyenesség, egyszerűség és józan-ság ismérveivel (s mint ugyancsak értelmi vonással, a világ átlátásának igényét kielégítő vallásossággal). A jellem tárgyalására „A befelé forduló lélek” címszó alatt kerül sor, amely az ősi virtus kultuszában, a nyugodt életritmus megőrzésében, az önérzetes tartásban gyökerezik, de egyaránt társul az érzelmek kielésével és kompenzálásával. A „jellem forradalma” itt pejoratív utalás a modernizáció, az üzlet, a város, a fenyegető kor kihívásaira, melyekkel a karakteres népnek meg kell birkóznia (Dékány 1942). Ehhez képest Rónay Jácint száz évvel korábbi tablója egy társadalmilag differenciált, minősítéseiben árnyalt, mondanivalójában konstruktív mű volt, elismerve, hogy a műfaj enyhén szólva nehéz, módszertana ingatag, szellemileg rangos kivitelezése majdnem reménytelen, ez semmiképpen nem tartozik Dékány maradandó értékű könyvei sorába.

Ezt követően kiesett egy korszak, amelyben az 1940-es évek vége és az 1970-es évek közepe között a szociálpszichológia akadémiai képviselője fel sem merülhetett. E tekintetben különösen jellegzetesnek ítélem az önállóan gondolkodó Molnár Erik történelmi materializmus könyvét, amely kerek pereg kimondja, hogy a marxizmus a társadalom törvényszerűségeit a viselkedés és a pszichológiai tényezők esetlegesétől elvonatkoztatva – azokon túltekintve – tárja fel. Mátrai László, huzamosan osztályunk elnöke, eljátszott a szociálpszichológia szóval, de a terület empirikus művelése távol állt tőle (bár környezetét visszatérően azzal ugratta, hogy meg fogja írni az általa bennfentesen ismert tudománypolitika szociálpszichológiáját). Ő 1945 előtt ragyogó humanista esszéista volt (*nota bene* Kornis tanszékén kezdte pályáját), de a pártállami uralom által megtört és betagozott értelmiségi korosztályának – keserű iróniába és olykor kíméletlen hatalmaskodásba menekülő – képviselője lett. Ideológiai mezben, de személyes vetélkedésben vonta az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának hatáskörébe az 1960-as években életre keltett pszichológiát, s ezáltal semmi más akadémiai keretben el nem képzelhető felfutást tett lehetővé a pszichológia és értelemszerűen a szociálpszichológia művelői számára (Hunyady 2017).

Ha a szociálpszichológia akadémiai térhódításáról van szó, akkor evidens módon sokunk számára nyilvánvaló, hogy ebben Pataki Ferenc játszott kulcsfontosságú szerepet. Az ő magasra törő pályafutását sem kevés próbatétel és belső vívódás kísérte (Hunyady 2016a). Pataki kifejezetten szegény sorsú, vidéki családban született 1928-ban, számára a népi kollégiumok a személyes felemelkedés útját jelentették intellektuálisan és társadalmilag is, minthogy e népi kollégiumi rendszerben előbb nagy hatású, elismert igazgató volt, utóbb a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége

(NÉKOSZ) főtitkára, akinek azonban az a hálátlan pártpolitikai szerep jutott, hogy ezt a demokratikus tendenciákat képviselő, forradalmi radikalizmussal megáldott (vagy megvert) szervezetet ő oszlassa fel. Szovjet ösztöndíjas lett, a szovjet pedagógia kiváló ismerője, 1956 előtt a kommunista ifjúsági szervezet, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) azon vezetője, aki a Petőfi Kör jóváhagyásáért és működéséért felelősséget viselt. Ezt bizonyosan történeti érdemnek is tekinthetjük, a Kádár-rendszer (és személy szerint Kádár János) azonban ennek a felelősségét felrőtta neki, és személyes intézkedésével gátolta azt, hogy az újrarendeződő párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) tagja lehessen. Az ő egzisztenciája 1956 után valójában nem omlott össze, rövid közoktatási kitérő után az Országos Pedagógiai Intézet vezető munkatársa lett, aki egy igen kiterjedt közösségi-nevelési kísérletet komponált, tartott kézben, és majdnem végig le is vezényelt. Eközben készült és váltott ki viharos hazai és nemzetközi érdeklődést Makarenko-monográfiája, amely a hírneves, KGB-s nevelőtiszt irodalmi műveinek felhasználásával egy modern szellemű, átfogó, gondolatilag kimunkált közösségnevelési koncepciót fejtett ki.

A pedagógia terén elért minden tapasztalatgyűjtése és elméleti sikere ellenére 1965-ben nemcsak munkahelyet, hanem tudományterületet is váltott, amikor az MTA Pszichológiai Intézetében ekkor létesülő szociálpszichológiai csoport vezetésére vállalkozott. Visszatekintve úgy gondolom, hogy ebben a nagy jelentőségű személyes döntésében az egyik legfontosabb motívum az volt, hogy az oktatáspolitikával mindenképpen összefűzött és többnyire deklaratív jellegű pedagógia helyett a társadalmi-közösségi valóság módszeres vizsgálatát tartotta a maga számára megújulást jelentő irányváltásnak. A csoportkohézió tárgykörében végzett közös kutatómunkánk a Mérei Ferencsel való (még a NÉKOSZ-korszakra visszanyúló) személyes-szakmai kapcsolatából merített iniciatívát, iskolai közegben, nagy kiterjedésű, szociometrikus felmérést végzett, és ennek anyagát tette elméleti igényességű elemzés tárgyává. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Tanszékén kezdte tanítani szaktárgyunkat, amelynek segédleteként szöveggyűjtemények sorozatát adták ki. Az 1960–1970-es években a csoportlélektani kutatásának nemzetközi szakirodalmát mind tágabb gondolati körben, mind rendezettebben tekintette át a Gondolat Kiadónál megjelenő köteteiben, amelyek egyike – személyes előzményeihez is kötődve – a pedagógiában alkalmazandó szociálpszichológia irányában mélyedt el. Szakmai útja a következő évtizedekben két irányba ágazott, egyrészt áttekintette, hogy a csoportok – Serge Moscovici nyomán haladva a tömegek – milyen szerepet játszanak a társadalom életében, másrészt gazdag szakirodalmi áttekintéssel feltárni törekedett, hogy a csoportok – különösen az identitást adó saját csoport – milyen szerepet játszanak a személyiség alakulásában.

A politikai irányváltás, melynek jegyében az MSZMP vezetése és személy szerint Aczél György az egykori 56-osok megnyerésére és bevonására törekedett, hozzájárult Pataki tudománypolitikai szerepének stabilizálódásához. Soron következő, nagyon ambiciózus, integratív elméleti erőfeszítésének, amely 1982-ben az *Én és a társadalmi azonosságtudat* címen könyv alakban jelent meg, több okból viharos volt a

szakterületi fogadtatása, ám a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) plénuma „közfelkiáltással” elfogadta Pataki ezen értekezését, és kinyilvánította a doktori címre való jogosultságát. Három évre rá követte Pataki és (tudomásom szerint az ő kifejezett kérésére) vele egy időben Kardos Lajos professzor akadémiai tagsága, ami azt jelentette, hogy a pszichológia általában és a szociálpszichológia különösen immár akadémikus képviselővel rendelkezett az MTA szervezeti keretében. Akadémiai pozíciója emelkedett, Berend T. Iván előrelépésekor, 1990-től a Filozófiai és Történettudományok Osztályának elnöke lett, ahová vissza is tért 1993 és 1996 között viselt akadémiai alelnöksége után. Akadémiai kulcsszerepében a pszichológia képviseletének folytonosságát, az utánpótlást is biztosítani akarta.

A rendszerváltás idején a józan realizmus hangját ütötte meg, világossá tette a kollektív múlt kiiktathatatlan szerepét, s hogy senki sem tud merőben tiszta lappal kezdeni a radikálisan átrendeződő társadalmi-politikai helyzetben. Immár kiformált témairánya, a társadalmi csoporthoz/kategóriához kötődő személyes identitás problematikája számára különösen aktuálisnak és relevánsnak tűnt, az életrajzi narratívákban megjelenő identitásról körülírt empirikus vizsgálatot is végzett a megújuló parlamentáris közélet képviselői körében. Ezen túlmenően különös erővel fakadtak fel saját identitásával eddig lefojtva, de a mélyben összefüggő történeti emlékek az 1945 utáni balra radikalizálódó népi kollégiumi mozgalomról, melynek pezsgő közéletében és adminisztratív felszámolásában neki személy szerint kulcsszerepe volt. Igen tanulságos volt látni, hogy Pataki Ferenc miként dolgozta fel a maga és kortársai társadalmi, politikai útját, milyen józan tárgyszerűséggel szemlélte azt a szerepet, amelyet az 1948-as fordulat időszakában maga és mozgalma képviselt, mennyire világosan azonosította azokat a veszélyeket, amelyeket a demokrácia normáitól való eltérés jelentett, és milyen bátor szókimondással képviselte mindennek a levonandó konzekvenciáit a demokrácia ellenében ható autokratikus politikai berendezkedéssel szemben. Tárgyszerű történeti írása született a „NÉKOSZ-legendáról”, amelyben nála szokatlan pszichológiai érzékenységgel tárta fel az identitásszerveződés – nem mellékesen érzelmi – összetevőit, majd az egykor eltorzult saját mozgalmi története tudatában tette mérlegre az eluralkodó Fidesz „hosszú menetelését”, és a párhuzamosságokat látva óva intett a megismétlésben rejlő veszélyektől. Ezt követően, 2015-ben jelent meg utolsó könyve, amit magam nem kis megilletődéssel olvastam. Súlyosan beteg volt, már nem látott, amikor a *Nemzet és baloldalt* megírta, amiről is az emlékének szentelt osztályülésen – késői utódjaként az osztályelnöki poszton – a következőt mondtam, idézem:

„Felfogásában – az énkategorizációs identitáselmélet teljes flexibilitásával és relativizmusával dacolva – a népi-etnikai kultúrtartalmakat őrző nemzetbe való önbesorolás a személyiség fundamentális alkotóeleme, a demokratikus és szocialista eszmeiség viszont – nyilván a társadalmi-gazdasági előrehaladás körülményeinek függvényében – értékválasztás és értékkövetés kérdése... Történeti helyzetképe szerint a bolsevik rendszer összeomlása és a

szocializmus megropppanása, elbizonytalanodása világszerte a nacionalizmus köpönyegébe burkolt társadalmi egyenlőtlenségek elhatalmasodásához vezetett, és erre vezet nálunk, ami – megtudhatjuk – számára a leggyűlöletesebb múltat idézi.” (Hunyady 2016a, 349)

Tisztán megfogalmazott hitvallása segít helyesen értelmezni Pataki 1965 után felívelő pályafutását (Pataki 2015). Viharos előzmények után közel negyvenéves korában kezdte birtokba venni egy más közegben kialakult és működő diszciplína fogalmi eszközrendszerét, használta ezt valós társas-társadalmi viszonyok józanul realista megismerésére, formálta tovább a hazai pszichológia intézményrendszerét. Nem lett maradéktalanul empirikus kutató, de konstruktív és toleráns tudománypolitikus maradt, aki társadalmi mobilitási programját hitelesen tudta megjeleníteni és képviselni.

Pataki tevékeny és hatékony korszaka vége felé lettem én az MTA tagja, ugyanehhez legközelebb Csepeli György jár, aki a szociológiai intézményrendszerben, szellemi-munkatársi közegben végezte szakmai munkáját és annak – szemlélatomást ellenálló közegében – nyerte el az Eötvös József-koszorút, amelyet az Akadémia a tagságra érdemes, de valamilyen okból teljesen be nem fogadott tudósok számára rendszeresített. (Itt azt is megjegyzem, hogy ez a szememben különleges elismerés, minthogy az első, aki ezt az Akadémián Kosáry Domokos elnök kezéből elnyerte, történész édesanyám volt.) Kettőnk számára Pataki Ferenc akadémikusi életműve bizonyosan viszonyítási pont volt és maradt, amint ezt méltán elmondhatná magáról a hazai szociálpszichológia első professzori garnitúrájának valamennyi tagja, rajtunk kívül László János, Erős Ferenc és Faragó Klára is (Hunyady 2019). Az elődök gyűrűközése után ő a társadalmi mikrostruktúrát, annak fordultatos működését, a nemzeti (etnikai) tudatvilágot, hovatartozást, ennek révén is az egyén összetett társadalmi-politikai identitását vette szemügyre, elemezte elméleti szinten... És ezzel kisebb-nagyobb szemléleti különbségekkel rendre mi is foglalkoztunk és foglalkozunk. A hazai szociálpszichológiának kialakult néhány nem triviális tematikus és módszertani vonása, amelyekben – elmondhatjuk – az akadémiai képvisellete korántsem mellékes szerepet játszik.

Irodalomjegyzék

- Dékány István (1942). *A magyarság lelki arca*. Budapest: Athenaeum.
- Harkai Schiller Pál et al., szerk. (1942). *A lelki élet vizsgálatának eredményei*. Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem.
- Hunyady György (2001). „A nemzeti karakter talányos pszichológiája”. In: Hunyady György, szerk. *Nemzetkarakterológiák*. Budapest: Osiris Kiadó, 7–50.
- Hunyady György (2016a). „Csoport, társadalom, politika – Pataki Ferenc szociálpszichológiai munkásságában”. *Magyar Pszichológiai Szemle* 71/2, 339–349.
- Hunyady György (2016b). „Kornis Gyula, egy ideális idealista”. In: Papp Gábor, szerk. *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*. Budapest: Kossuth Kiadó, 27–68.
- Hunyady György (2017). „Mátrai László kortársai között”. In: Papp Gábor, szerk. *Értelmiségi választutak 1945 után*. Budapest: Kossuth Kiadó, 214–239.

- Hunyady György (2019). „A szociálpszichológia elvesztette »burzsoá áltudomány« jellegét”. In: Bollobás Enikő, szerk. *Elméletek vonzásában. A „határtalan tudomány” kezdetei a hatvanas-hetvenes évek humán és társadalomtudományi kutatásaiban*. Gondolat Kiadó, 183–210.
- Hunyady György (2026). *Szociálpszichológiám története*. Budapest: Osiris Kiadó. 379–411.
- Pataki Ferenc (2015). *Nemzet és baloldal*. Budapest: Noran Libro.
- Rónay Jácint (2001). „Jellemisme, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból”. In: Hunyady György, szerk. *Nemzetkarakterológiák*. Budapest: Osiris Kiadó, 51–224.
- Somos Róbert (2019). *Kornis Gyula, a filozófus és politikus*. Budapest: Kairosz Kiadó.

A magyar interakció: Széchenyi István üzenete

The Hungarian Interaction: István Széchenyi's Message

Csepeli György

az MTA doktora, Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest
csepeli.gyorgy@gmail.com

Absztrakt

Hozzászólásom két mozzanattal egészíti ki a magyar szociálpszichológia és az Akadémia kapcsolatának összképét. Bemutatom Hunyady György munkáinak jelentőségét a nemzeti érzés és önkép szociálpszichológiai dinamikájának értelmezésében, valamint Széchenyi István úttörő szerepét a nemzeti önismeret szociálpszichológiájának értelmezésében. Hunyady megmutatta a rendszerigazolás és a rendszerkritika hol egymástól elkülönülő, hol egymással összefonódó jelenlétét a magyar társadalomban. A kontraszelekció körül fűrtösödő rendszerkritikai magyar tünetegyüttest a társadalmi elégedetlenség, a pesszimizmus, a bizalmatlanság, az elitellenesség beállítódásai egészítik ki. Kétszáz évvel ezelőtt pedig Széchenyi számára a nemzeti identitás pozitív érzelmi tartalma, az „önbecs” középpontba állítása tette lehetővé, hogy mai szemmel nézve is érvényesen elkülönítse a középponttól két ellentétes irányban elváló két szélsőséget, a nemzeti nihilizmust valló kozmopolitizmust és a nemzeti érzést fetisizáló, önközpontú nacionalizmust.

Abstract

My contribution adds two points to the overall picture of the relationship between Hungarian social psychology and the Hungarian Academy of Sciences. I will highlight the significance of György Hunyady's works in interpreting the socio-psychological dynamics of national sentiment and self-image, as well as István Széchenyi's pioneering role in interpreting the social psychology of national self-awareness. Hunyady demonstrated the presence of both system justification and system criticism in Hungarian society, which are at times distinct from one another and at other times intertwined. The Hungarian syndrome of system criticism clustering around counter-selection is complemented by attitudes of social discontent, pessimism, distrust, and anti-elitism. Two hundred years ago, for Széchenyi, the positive emotional content of national identity, and the emphasis on “self-respect” enabled him to distinguish, in a way that remains valid even from today's perspective, between two extremes diverging from the centre in opposite directions: cosmopolitanism, which espouses national nihilism, and self-centred nationalism, which fetishizes national sentiment.

Kulcsszavak: Hunyady György, nacionalizmus, rendszerigazolás, rendszerkritika, Széchenyi István

Keywords: György Hunyady, nationalism, system justification, system criticism, István Széchenyi

A magyar szociálpszichológia Hunyady György által felvázolt, számomra felettébb megtisztelő történeti visszatekintése nyilvánvalóan nem lehet teljes az ő munkásságának méltatása nélkül. Amikor Henri Tajfel és Willem Doise tanítványaként a múlt század hetvenes éveinek kezdetén pályámat elkezdtem, úgy gondoltam, hogy a csoportközi viszonyok kutatásában a kísérleti módszer, s az ahhoz illő invenciózusan kitalált változók királyi útján elindulva leszek majd részese a hazai és európai szociálpszichológusok közösségének.

Hunyady György előadásában Pataki Ferencről, a magyar szociálpszichológia hazai intézményesítőjéről adott empatikus portrét, akivel közösen írt könyvük dobhentett rá, hogy a magyar viszonyok között az ember társas-társadalmi viselkedésére általánosan igaznak gondolt elméletekből származtatott tételeket igazoló vagy cáfoló vizsgálatoknál többre van szükség.

Hunyady kezdettől fogva arra törekedett, hogy a csoport- és attitűdkutatás problémakörébe bevonódjanak a magyar történeti és társadalmi valóságban létező ideológiai-politikai tudattartalmak, ami által letért az általam egyedülként elképzelt királyi útról. A szociálpszichológiai mikrovilág vizsgálatára általa kidolgozott „jelentörténeti” perspektíva tette lehetővé, hogy a Szecskó Tamás vezette Tömegkommunikációs Kutatóközpontban adódott lehetőséget megragadva a nemzetközi mezőnyben is az elsők között megalapozza a csoportközi viszonyok nemzeti dimenziója szociálpszichológiai kutatását, vizsgálva a nemzeti történelem és a hazafiság közgondolkodásban játszott szerepét, feltárva a jelenben élő magyar családok emlékezetében tovább élő nemzeti múlt finomszerkezetét.

Az előadó évtizedeken keresztül építette életművét, melynek csúcsa a *Rendszer-attitűdök a változó közgondolkodásban* címmel 2021-ben megjelent könyve. A vastkos könyv a szerző által 2002 és 2014 között vezetett kutatásainak summája, mely akkor is rendkívüli teljesítmény lenne, ha csak az elképesztően gazdag tényanyagot találnánk benne, melynek alapján a meteorológiai jelentések pontosságával képet alkothatunk arról, hogy mit éreztek, mit gondoltak a magyar emberek a társadalomról, mely 1989–1990-ben alapjaiban változott meg, majd 2010-ben megint új útra tért (Hunyady 2021).

A rendszerkritika gondolati magvát a kontraszelekció képezi, melynek pszichológiai problémáit Hunyady már 2002-ben, akadémiai székfoglalójában felvetette. A tehetségek kibontakozását akadályozó és lefojtó kontraszelekció gondolkörét utóbbi könyvben is megírta. A jelentörténetként felfogott szociálpszichológia lehetősége Hunyady 2016-ban megjelent könyvében bukkant fel. A lehetőséget valóra váltotta 2021-ben kiadott hatalmas empirikus apparátust mozgósító műve. Hunyady 2010 és 2014 között évente végzett kutatásai módot adtak arra, hogy megmutassa a rendszerigazolás és a rendszerkritika hol egymástól elkülönülő, hol egymással összefonódó jelenlétét a magyar társadalomban. A kontraszelekció körül fűrtösödő rendszerkritikai tünetegyüttes kibővült a társadalmi elégedetlenség, a pesszimizmus, a bizalmatlanság, az elitellenesség beállítódásaival. A társadalmi közérzet vizsgált spektruma kiegészült a machiavellianizmus, az irigység, a nemzeti tudat, a dehumanizáció,

az alkotmányozás, az értékekhez való viszony, a nemi szerepek, a demokrácia és a jog adta keretek elfogadása témáival.

Ez a kutatás megerősíti a Hunyady Györgyről korábbi művei alapján kialakított képet. Az alap a széles körű, a hazai és a nemzetközi szakirodalomra egyaránt kiterjedő tájékozottság, amelynek maszkja mögött ott érződik a kutató szenvedélyének és visszafogottságának sajátos elegye. Itt-ott előtör az irónia, a humor, a szarkazmus, mely befogadás-lélektanilag erősíti a gondolatiságot. Jelentörténeti kutatásai ma is javában folynak, gazdagítva és építve a magyar szociálpszichológiát.

Ezen a ponton kapcsolódom Hunyady György előadásának gondolatmenetéhez, mely az MTA tagjai által művelt szociálpszichológiát a bátor, liberális lelkületű bencés szerzetes, Rónay Jácint 1847-ben megjelent nemzetkarakterológiai művétől eredezteti. Úgy látom azonban, hogy az időben visszalépve, az Akadémia alapítója, gróf Széchenyi István is joggal a „tudományelőttes” szociálpszichológia művelőjének tekinthető, akinek 1830-ban megjelent, *Hitel* című műve, mint azt Németh László éles szemmel észrevette, legalább annyira közgazdasági, mint amennyire társadalomlélektani gondolatok hordozója. Németh szerint Széchenyi művében „a hitelnek van egy szűkebb értelme, a közgazdasági. Ez azt jelenti, hogy biztosítékom van a kiadott pénzre, de van egy tágabb, társadalmi, sőt vallásos értelme is a szónak. Az ember bízhat az emberek adott szavában, s bízhat Isten adott szavában, a szívünkbe írt erkölcsi törvényben. Széchenyi a kétféle hitelt összeköti, s egyiket a másikra építi, a virágzó közgazdaság alapja nála a polgári és emberi kiválóság, a gazdasági boldogulás nem választható el az emberi felemelkedéstől” (Németh 1975, 386).

Széchenyi szociálpszichológiai gondolatmenete szerint a tágabban értelmezett hitel az emberiséget rejtett erős láncokkal köti össze, melyek erejét „az adott szó szentsége, az egymásba helyezett bizodalom” garantálja. Könyvében azt mondja, hogy „legyen csak bizodalom a’ házasság és szeretők közt, hihessen barát barátnak, kösse csak bizonyos Hitel polgárt polgárhoz, kereskedőt földművelőhöz, ’s milly kevés idő alatt terem a’ meglegedés ’s tán a’ szerencse is ott, hol eddig még soha sem mutatta magát!” (Széchenyi 1830, 75).

Azt is jól látja, hogy a bizalom nemcsak az életvilág, hanem a társadalmi rendszer működési alapfeltétele. Mint írja: „’hinni ’s hihetni egymásnak.’ A’ hit azon láncz, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a’ Mindenhatóval; a’ szó szentsége köti az uralkodót elválhatatlanul hív jobbágyihoz, ’s ezek tántoríthatatlan hivsége alkotja a’ thronus rendíthetetlen erejét” (Széchenyi 1830, 157).

Neumann János száz évvel később rendszeresen kifejtett játékelméletét megsejtve Széchenyi a magyar földesúr és a jobbágy viszonyát a nulla összegű játszma logikája szerint jellemzi. Mint írja: „Sok azt gondolja, hogy a’ földesur jobbágya ellenében úgy áll, mint két kártyás egymás ellen, kinek egyedül egyike nyer ’s éppen csak annyit nyerhet, mennyit a’ másika vesz. Ezen hibás előítélet többnyire mindenütt a’ két felekezet közt annyi hiedelmetlenséget szül, hogy a földesur ’s jobbágy közt barátságos egyezés hazánkba valóban csuda” (Széchenyi 1830, 105).

A csapdába szorult magyar szociális interakcióból következő bizalom- és egyetértéshiány és az attól elválaszthatatlan „nekem sincs, neked sincs” gondolkodásmód paralizálja „néemly vidékek jövőndő bizonyos nagy hasznát ’s óriási előmenetelét”, miként az „egyetértés hja oka, hogy a’ föld gyomrában fekvő legnagyobb kincs, a’ vas és kőszén, csak kis mennyiségben jut napvilágra ; [...] ’s a’ haza olly testhez hasonló, mellyben a’ vér nem kering” (Széchenyi 1830, 87). Az egyetértés hiányáért Széchenyi a játékelméleti megfontolással egyezően az önzésből következő szűk időperspektívát okolja, mondván, hogy aki „csak magának ’s magéért él; ’s így előtte a mai haszon, habár nem nagy is, legfontosb” (Széchenyi 1830, 88). Éppen Hunyady György vizsgálatai bizonyítják, hogy a *Hitel*ben leírt bizalmatlanság mind a mai napig mérgezi a magyarok társas életét.

Széchenyi nemcsak a magyar nemzet ébresztője, hanem a nemzeti tudat jelentős teoretikusa is volt, akinek a nemzetről adott meghatározása a magyar nemzeti tudat mai kutatói számára is irányt mutató. Mint írja, a nemzet „az emberi lény minden ereibe ’s lelke legbelsőbb rejtekibe szótt természeti tulajdon, mellyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte olly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a’ sziv- kiszakztatása után világunkon többé élni nem lehet” (Széchenyi 1830, 163).

A nemzeti identitás pozitív érzelmi tartalma, az „önbecs” középpontba állítása teszi lehetővé Széchenyi számára, hogy mai szemmel nézve is érvényesen elkülönítse a középponttól két ellentétes irányban elváló két szélsőséget, a nemzeti nihilizmust valló kozmopolitizmust és a nemzeti érzést fetisizáló, önközpontú nacionalizmust.

Az egyik szélsőségről találóan írja, hogy „[a]’ Cosmopolita tágasb szivűnek tartja magát ’s így jobbnak mint másokat. Ő minden embertársit hordozza szívében, midőn a’ patrióta főképen csak hazafiait. Ő magasb értelműnek képzi magát, mert minden régi szokáson, bévett ítéleten áthág, egyszerre keresztény, török, atheista lehet ’s chamealeoni ügyességgel szabhatja magát a’ körülállásokhoz, a’ hasznoshoz. De illy tehetség álmérsezt, ’s többnyire igen sok vagy bal tudománynak éretlen és savanyu gyümölcse ’s az emberbül, ki minden sajátágát elveszti, olly csufot tesz, mint nevetés a’ szelid farkas, s kacajra méltó a’ lánczon idomtalantul tánczoló medve ’s csuf a legvékonyabb vesszőtül is rettegő kalitkás oroszán” (Széchenyi 1830, 162).

A másik szélsőségre a magyar nemest hozza fel példaként, akiről maró gúnnyal írja, hogy „olly irigylésre méltó helyzetben él a’ világon, hogy szerencsésb sorsu szülöttet csillagunkon találni bajos. Ha leveleket ’s ujságokat házától eltilt ’s izmos kapusa van, ki várába nem ereszt senkit, élte fogytáig azon édes andalgásban ringattathatja magát, hogy ő egy külön ’s boldogabb planeta lakosa, melyben minden csak öröm ’s vig időtöltés, gond, fáradság, munka pedig semmi. Ő az országnak semmiféle terhét nem viseli, nem adózik, se nem katonáskodik, se gyűlésre nem jár, ha nem akar; – mert ezeket mind mások által vitetheti végbe – szóval: őtet az Alkotó felséges jó kedviben ollyannak teremté, ki a’ világ legszebb öröme ’s az élet legédesb érzésire született!” (Széchenyi 1830, 227).

Saját munkáimban Hunyady nyomán indultam el a nemzeti tudat- és érzésvilág magyarországi, majd utóbb európai összehasonlító vizsgálatai irányában, elhagyva az

egykor oly csábítónak vélt kísérleti utat, melyen csak X és Y csoportokkal lehetett találkozni. A mai magyar nemzeti tudat labirintusából kivezető Ariadné-fonal keresése közben mindkettőnket kísértette a Szekfű Gyula által feltett, Széchenyi által inspirált kérdés: „Mi a magyar?”, mely összeköti a jelent a múlttal, s visz előre a jövőbe (Szekfű 1939).

Irodalomjegyzék

- Hunyady György (2016). *Jelentörténeti szociálpszichológia*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Hunyady György (2021). *Rendszerattitűdök a változó közgondolkodásban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Németh László (1975 [1934]). „Hitel”. In: Németh László. *Az én katedrám*. Budapest: Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó, 382–388.
- Pataki Ferenc – Hunyady György (1972). *A csoportkohézió*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Széchenyi István (1830). *Hitel*. Pest: Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István.
- Szekfű Gyula, szerk. (1939). *Mi a magyar?* Budapest: Magyar Szemle Társaság.

A Ranschburg Intézet és a pszichológiai tudományok*

The Ranschburg Institute and the Psychological Sciences

Csépe Valéria¹ – Czigler István²

¹ az MTA rendes tagja, HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat Természettudományi Kutatóközpont

Agyi Képző Központ, Budapest

csepe.valeria@ttk.hu

² az MTA doktora, HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet, Budapest

czigler.istvan@ttk.hu

Absztrakt

A tanulmány a magyarországi kísérleti pszichológiáról ad áttekintést kezdeitől napjainkig, a tudományág egyéni sorsok és történelmi sorsfordulók által meghatározott, több mint egy évszázados útjának egyes állomásairól. Az áttekintett időszak kezdete 1902, a Ranschburg-laboratórium önállósulása, végpontja 2025, a Magyar Kutatási Hálózat intézeteként működő Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet szakmai társintézménye, az Agyi Képző Központ. A tanulmány választott történeti csomópontjai közül kiemelkedik a kísérleti pszichológiának a két világháború közötti megerősödése, a tudományág 1945 és 1965 közötti betiltásából következő szakmai ellehetetlenülése, az Intézet megszűnésének veszélye, majd az 1990 utáni szakmai konszolidáció korszaka. Az 1955 és 2019 között az MTA intézeteként működő intézmény kutatócsoportjainak és kutatóinak sorsa változatos, sikerek és kudarcok kísérik. Mégis megállapítható, hogy jelen szakmatörténeti pillanatkép összességében pozitív, egy multidiszciplináris intézet profilját villantja fel.

Abstract

The study provides an overview of the development of experimental psychology in Hungary from its beginnings to the present day, highlighting key stages in the field's more than century-long trajectory as shaped by individual careers and major historical turning points. The period under review begins in 1902 with the establishment of the Ranschburg Laboratory as an independent unit and concludes in 2025 with the Institute of Cognitive Neuroscience and Psychology, operating as part of the Hungarian Research Network, and its professional partner institution, the Brain Imaging Centre. Among the selected historical focal points, particular emphasis is placed on the strengthening of experimental psychology between the two World Wars, the professional marginalization and the threat of the institute's dissolution resulting from the discipline's prohibition between 1945 and 1965, and the period of professional consolidation after 1990. Between 1955 and 2019, the research teams and researchers of the institute operating under the Hungarian Academy of Sciences experienced diverse fates, marked by both successes and failures. Nevertheless, it can be concluded that the snapshot of disciplinary history presented at the time of the study is overall positive, offering a picture of a multidisciplinary institute's profile.

Kulcsszavak: kísérleti pszichológia, Ranschburg-laboratórium, tiltott pszichológia, Pavlov Bizottság, reformok, konszolidáció, MTA Pszichológiai (Kutató-)Intézet

Keywords: experimental psychology, Ranschburg Laboratory, prohibited psychology, Pavlov Committee, reforms, consolidation, (Research) Institute of Psychology of the Hungarian Academy of Sciences

* A tanulmány az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának az MTA200 ünnepi rendezvényeként 2025. október 9-én „A pszichológia az MTA 200 éve alatt – Pszichológiatörténeti csomópontok” címmel megtartott tudományos ülésen elhangzott előadás (Csépe Valéria) és korreferátuma (Czigler István) alapján készült. A tanulmány szerzője Csépe Valéria, „Az utolsó 55 év személyes nézetből” fejezetét Czigler István.

Bevezetés

Ranschburg Pál első laboratóriuma a hazai kísérleti pszichológia bölcsője, az ott és az utódintézetekben folytatott pszichológiai, gyógypedagógiai és orvostudományi kutatások számos forrásban követhető előzményét jelentik a megismerő folyamatokkal foglalkozó (kognitív) pszichológiának, a gyógypedagógiának és gyógypedagógiai pszichológiának, különösen az atipikus fejlődés kutatásában, a sajátos nevelési igény (SNI) azonosítási és fejlesztési gyakorlatában. A Ranschburg által 1898–1899-ben alapított Psychophysiologiai Laboratórium a Magyar Királyi Egyetem Orvosi Karán miniszteri engedéllyel kezdte meg működését. A laboratórium azonban nem volt hosszú életű, ugyanis 1902-ben miniszteri engedéllyel magánlaboratóriumként kivált, és a Gyógypedagógiai Intézet része lett. Újabb váltás következett be 1906-ban, amelytől kezdve a Ranschburg vezette részleg Gyógypedagógiai Psychológiai magyar királyi Laboratóriumként, miniszteri támogatással biztosított önállósító címen működött tovább, egészen 1919-ig. Mielőtt azonban továbblépnénk, nézzük meg, mi van, mi lehet a történések hátterében.

A kezdetek

A 20. század első évtizedében a pszichológia mint fiatal tudományág mindenütt sajátos helyzetben volt, Magyarországon pedig különösen. Jól ismert a tudománytörténetben, hogy a pszichológia a filozófiából emelkedik ki, az első kísérleti laboratóriumokat pedig fiziológusok alapították meg. Jól követhető, hogy a gesztor tudományágaknak egyszerre volt óvó, segítő és ellehetetlenítő szerepük, amelyek az új empirikus tudomány képviselőit kollegiálisan vagy ellenségesen, kirekesztő attitűddel fogadták. Ilyen közegben vállalkozott Ranschburg Pál (1870–1945) elme- és ideggyógyászként arra, hogy 1902-ben létrehozza laboratóriumát. Ezt a laboratóriumot tekinti majd jogelődjének a Magyar Királyi Gyermekelektani Intézet, később Gyermekelektani Intézet (1943). Az Intézet, amely profilja és munkatársai tekintetében nem azonos a korábbival, 1955-től az Akadémia kutatóintézeteként működött tovább, majd 1965-től az MTA Pszichológiai Intézeteként folytatta tevékenységét. Ugyanakkor egyik történelmi dátum sem olyan, hogy feltételezhetnénk a pszichológiai kutatások megerősödését, felemelkedését.

Már a laboratórium kezdeti éveit sem voltak felhőtlenek. Tudományos, gyakorlati, szervezeti, szervezési, az előmenetelt nehezítő problémák állhattak annak a döntésnek a hátterében, amely miatt Ranschburg 1906-tól a gyógypedagógiai intézményrendszerben keresett és talált támogatást, s folytatta munkáját a Gyógypedagógiai Pszichológiai magyar királyi Laboratóriumban. A vezetését később az egészségi állapota és a származása miatt visszalépését sürgetőkre való tekintettel Schnell János (1893–1973) ideg- és elmeorvosnak, gyógypedagógusnak adta át. Az 1926-os lemondást követően a sikeres, elismert intézmény kettévált. A kísérleti laboratórium, kiegészülve a nevelési és pályaválasztási tanácsadással, 1926 és 1934 között Schnell

János vezetésével működött, a Szondi Lipót vezette laboratórium 1927-től önállósult. A későbbi Pszichológiai Intézet azonban nem az utóbbi, hanem az előbbi örökösének tekinti magát.

A Gyógypedagógiai Psychológiai m. kir. Laboratórium 1928-ban ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját, feltehetően nem az 1902-es *de jure*, hanem az 1903-as *de facto* kezdet miatt. Az Intézetet ekkor szakmai elismerés és szakpolitikai támogatás erősítette. Az évfordulóra Schnell János (1929) megjelent kötete a mai napig a gyógypedagógiai és orvosi pszichológia meghatározó szakmatörténeti dokumentuma. A szerkesztő a tanulmányokat orvosoknak, tanároknak, tanítóknak, valamint a kísérleti lélektan iránt érdeklődőknek ajánlotta.

Ranschburg Pál mint a terület nemzetközileg ismert és elismert kutatója, gyakorlati szakembere volt a jubileumi rendezvény ünnepelt résztvevője. Elkészült a Ranschburg-émlékkönyv, amely a modern pszichológia területeinek és határterületeinek eredményeit foglalta össze. Ranschburg ismertsége és elismertsége nem volt véletlen, hiszen sokat idézett tudományos és klinikai munkái, a gyakorlatba átültetett kutatási eredményei s az új vizsgálóeljárások ma is példaértékűek. A kifejlesztett pszichológiai kísérleti és vizsgálóeszközöket Európa egyik legismertebb, lipcsei székhelyű műszerforgalmazó cégének katalógusából jól ismerjük. Ezek többek között a mnemométer, a tachistoszkóp, a homogén gátlás vizsgálati eszközei voltak, az újonnan alakuló laboratóriumok és vizsgálóhelyek rendelhették meg. Ranschburg ezenkívül a ma atipikusnak nevezett fejlődési mintázatok diagnosztikájához új eljárásokat dolgozott ki, a figyelmi, emlékezeti és érzelmi működés, valamint a számolás-, olvasás- és íráskészség gyermekkori zavarainak empirikus adataira építette ezek magyarázó elméleteit. (Részletesen lásd Csépe Valéria és Mohai Katalin [2020] tanulmányában, a 2020-ban megjelent Ranschburg-émlékkötetben.) Persze, ahogy mondani szoktuk, senki sem próféta a saját hazájában. Ranschburg Pált a Francia Tudományos és Művészeti Akadémia 1910-ben tagjává fogadta, a Magyar Tudományos Akadémián erre nem került sor.

Felmerülhet ezek után a kérdés, hogy mi volt az oka az 1934-ben bekövetkezett törésnek vagy még pontosabban váltásnak. Az előzmény az a szándék volt, hogy a Gyógypedagógiai Psychológiai m. kir. Laboratórium olvadjon be a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolába. Ranschburg hevesen tiltakozott, s a Gyógypedagógiai Ankénton 1934. május 11-én tartott felszólalásában részletesen felsorolta érveit. Mivel erről nem készült feljegyzés, ezt Ranschburg maga készítette el, s írásban összefoglalt tiltakozását a vallás- és közoktatásügyi államtitkárnak, Szily Kálmánnak juttatta el. Ezt követően miniszteri rendelettel és főhercegi támogatással 1934. november 3-án kezdte meg működését a Magyar Királyi Gyermeklélektani Intézet, benne a Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó. Bár Ranschburg sorsa elsősorban származása miatt tragikus fordulatot vett, a pszichológia budapesti iskolái, laboratóriumai fejlődtek.

Úgy tűnik, hogy a Ranschburg Intézet első három évtizedét a szakmai rivalizáció sokkal jobban befolyásolta, mint a politika. Felerősödtek a pszichológiával mint segítő szakmával szemben a társadalmi elvárások, s a pozitívan változó tudomány-

és oktatáspolitikai is egyre világosabb keretet kínált az akadémikus pszichológiának is. A pszichológiai tudományokban, hasonlóan más tudományokhoz, Klebelsberg Kuno (1875–1932) 1922-től 1931-ig tartó vallás- és közoktatásügyi miniszteri megbízatása, korszerű oktatás- és tudománypolitikája hozott változást. Klebelsberg a kutatáshoz olyan optimális környezet kialakítását tűzte ki célul, amelyben sok száz kutató alkothat, és gazdaságilag is jelentős eredményeket érhet el, mert hitte, hogy a kutatás „az egyén legszemélyesebb megnyilatkozása” (Klebelsberg 1935). Ennek intézményi háttéréről és személyi feltételeiről elkötelezetten igyekezett gondoskodni, s minisztersége kezdetétől fogva támogatta a Magyar Tudományos Akadémiát.

A pszichológia felemelkedésének mérföldkövét jelentette az 1928-ban megalakult Magyar Psychologiai Társaság és tudományos folyóirata, a *Magyar Psychologiai Szemle*. A Társaság célként határozta meg a pszichológiának önálló tudományként való elismertetését. Igaz, hogy a pozitív változás ellenére a pszichológia még évtizedekig nem tartozott az elismert tudományok közé, s korán láthatóvá váltak a politikai jobbra tolódás jelei, a kirekesztő ideológiák megjelenése a szakmában, az első zsidótörvények, az emigráció. A veszteségek az egyéni sorsokon keresztül is ellehetetlenítették a szakmát, a pszichológiai tudomány és gyakorlat fejlődése újra megrekedt, s fellélegzés 1945 után sem történt. A pszichológiai tudomány az 1970-es évekig valójában nem élt, hanem túlélte az addig eltelt negyedszázadot, amelyben pszichológusképzés az 1964/65-ös tanévig nem létezett, a pszichológia tetszhalott korszaka állt be.

Az Intézet sorsa 1945 és 1990 között

Az Akadémiát is maga alá gyűrő politika különösen kegyetlen volt a pszichológiával. Az 1956 után is alig szelídülő, az Akadémiát az 1970-es évek közepéig szélsőségesen uraló befolyás hatásai kiterjedtek a kutatásra, annak környezetére. A kádári tudománypolitika uralta az akadémiai intézeteket, meghatározva a már nem királyi, hanem állami Gyermeklélektani Intézet, majd jogutódja, az MTA Pszichológiai Intézet működését. Bár a pszichológia mint tudomány elfogadtatása a kezdetek óta nehéz volt, 1945 után kifejezetten ellehetetlenült.

A Magyar Tudományos Akadémiának átadott Gyermeklélektani Intézetben, amely elődjéhez még véletlenül sem hasonlított, a szovjet ideológiához, kizárólag a pavlovi tanok hazai felfogásához igazított kutatás létezhetett. A tudomány általában véve is nehéz korszakának s a pszichológiai tudomány megbénításának ezekben az évtizedeiben az államosított Magyar Tudományos Akadémia első elnöke Rusznyák István volt. A kommunista politika iránt szélsőségesen elkötelezett elnök két évtizeden át vezette az Akadémiát. A tudományirányítás az 1950-es években egységes volt. A Magyar Tudományos Akadémia koncepcióját is kialakítani hivatott Magyar Tudományos Tanács hatásköre a fordulat idején kiterjedt az ország összes felsőoktatási intézményére, kutatóintézetére, múzeumára, tudományos könyvtárára, a külföldi magyar tudományos intézetekre, lektorátusokra, tudományos kapcsolatokra, az Országos Ösztöndíj Tanácsra, a tudományos egyesületekre és szövetségekre,

a folyóiratokra és természetesen a Magyar Tudományos Akadémiára is (Kónya 1998). Nem véletlen ezért a pszichológia célkeresztbe kerülése. A Tudományos Tanács Társadalomtudományi Osztálya 1949. május 4-én hozott határozatot egy pedagógiai és pszichológiai bizottság kiküldéséről. A határozat így szól:

„Szükségesnek tartjuk, hogy a Tanács elé kerüljön egy olyan jelentés, amely tartalmazza a magyar neveléstudomány és lélektan területének teljes kritikai áttekintését, az intézmények munkájának és eredményeinek megvizsgálását, valamennyi intézetét, valamennyi egyetemi tanszékét, a társaságokét és a folyóiratokét, továbbá a tudományágak, nevezetesen a neveléstudomány és a lélektan közép- és felsőfokú oktatási anyagának felülvizsgálatát.” (Kónya 1985, 85)

A bizottsági felkérést a Tudományos Tanács az alábbiakkal támasztotta alá:

„A két világháború közötti időszakban a magyar reakció megnyilvánulásának egyik fontos helye volt a neveléstudomány és a lélektan. Ezeken a területeken a sovinizmus, a miszticizmus és az irracionalizmus legkülönbözőbb elméletei nyertek polgárjogot, részint a hivatalos horthysta kultúrpolitika segítségével, részint bizonyos értelemben azzal ellenzéki pozícióban – de mindenképpen a nyugati burzsoá ideológiákhoz kapcsolódik.”¹

A bizottságnak a Tudományos Tanács által felkért tagjai Faragó László, Lázár György és Mérei Ferenc voltak, feladatuk a tudományos és gyakorlati teendők feltárása és javaslat készítése volt az Akadémia számára. Itt kell megjegyeznünk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia alapítása óta létező Bölcsleleti, társadalmi és történeti tudományok osztályán, amelynek B alosztálya, a történettudományi az Akadémia szocialista átszervezését követően, 1949. november 29. és 1965. április 19. között a II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztálya nevet viselte, a pszichológia mint tudományág nem szerepelt.

1950 márciusa és májusa között több jelentés is készült, s felmerült, hogy a Gyermeklélektan Intézetnek a Magyar Tudományos Tanács irányítása alatt kellene olyan kutatóintézetként működnie, amely ambulanciáját továbbfejleszti, s tevékenységét fokozatosan az iskolák és a speciális nevelőintézetek szükségleteinek veti alá. A társadalmi igény ugyan érthető, az érv viszont, miszerint a kutatóintézet „jól felszerelt, és az orvosi munkához kapcsolódó pszichológia egészséges képviselője”,² nem. Jól felszereltségről szó sem volt, s a tevékenység sem minősült kutatásnak.

Az 1950-es évek magyar társadalmi és politikai közegében minden a pszichológia ellen szólt. A diktatúra éveiben először az embert és környezetét is átalakítani

¹ MTA KIK Levéltár, 102. dosszié, Tb1 III. A/8.

² Mérei Ferenc javaslata, Akadémiai Levéltár MTT jegyzőkönyv 13/6.

kívánó pedagógia tekintette saját tudományága alárendeltjének, majd az élettan. Ivan Petrovics Pavlov munkáinak közvetítése és egyidejű ideológiai áértelmezése áthatotta az orvosi és a pszichológiai szemléletet. Ez önmagában is elég problematikus, de ennél több történt.

1952-ben megalakult a Pavlov Bizottság. Kezdetben még a Magyar Tudományos Tanácsnál is ellenségesebb volt a Gyermeklélektani Intézettel, amelyet a Pedagógiai Tudományos Intézet osztályaként kívánt működtetni. A Pavlov Bizottság létrehozásáról az MTA Elnöksége 1952. november 6-i ülésén döntött, elnöknek Hetényi Géza orvost, tagoknak Fogarasi Béla filozófust, Bálint Péter fiziológust, Lissák Kálmán fiziológust, valamint Molnár Imre pszichológust, a Gyermeklélektani Intézet igazgatóját kérte fel. A Bizottság az Intézet megszűnését javasolta. Az 1954-től új összetételű Pavlov Bizottság, amelynek tagjai Bálint Péter, Bárczy Gusztáv, Hetényi Géza és Nyíró Gyula voltak, nem támogatták a feloszlatast, s javasolták az Akadémiának történő átadást. 1954. május 17-i keltezésű levelében a Bizottság kifejtette, hogy a lélektant olyan önálló tudománynak tekinti,

„amely sem a pedagógiával, sem a fiziológiával nem azonos, hanem a fiziológiára szervesen épülve olyan eredményeket hivatott létrehozni, amelyeket nem csak a pedagógia, hanem számos egyéb tudomány és a gyakorlati életnek számos egyéb területe is felhasznál”.³

Az Intézet feloszlataa szerves folytatása lett volna annak a folyamatnak, amelynek során 1948-ban megszűnt az 1928-ban alakult Magyar Pszichológiai Társaság és hivatalos folyóirata, a *Magyar Pszichológiai Szemle*.

Az Intézet az MTA irányítása alá kerüléséről többször is beszámolt emlékező interjúiban Molnár Imre akkori igazgató (Neményi 1978; Pázmándy 1991). Az Intézet megmenekült ugyan, de a fenntartó Akadémia működésében a párt döntések váltak meghatározóvá, s később is az ezeket képviselni tudó bizottságok irányítottak egészen az 1980-as évekig. Az Intézetben a nyugatos és a marxista tudományfelfogás feszült egymásnak. A pavlovi lepel alatt megmaradó pszichofiziológiai kutatások megerősödtek, nemzetközi elismerést szereztek, s jelentős változáson ment át a szociál- és fejlődépszichológia. Ezek utódai ma is a legerősebbek a 2012 óta Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet nevet viselő intézményben. Az 1958. február 7-i akadémiai döntés alapján megszűnt a Pavlov Bizottság, de munkája és döntései még sokáig hatottak a pszichológiai tudományra.

A helyüket átvevő szakmai bizottságok és illetékes tudományos osztályok még évtizedekig meghatározó szerepet kaptak a kinevezések, fejlesztések, tanulmányutak, konferenciaprogramok, szervezések, kiküldetések és támogatások, kutatási főirányok, kutatási források elosztásában. A pszichológia helyzete azonban itt is különleges volt.

³ A Pavlov Bizottság iktatószám nélküli levele az MTA KIK Levéltárának állományában.

1957. február 9-én Gegesi Kiss Pál (1900–1993) elnökletével megalakult a Lélektani Bizottság az MTA két osztályát meghatározó filozófiai és történettudományi, valamint az orvosi tudományok felügyelete alatt. A pszichológiai tudományok korábbi önállósulási törekvései miatt azonban felerősödtek a tudományközi feszültségek, s a Gyermeklélektani Intézet sorsát is érintő „kulturbotrány” megoldását keresve az Akadémia az Elnökség felügyelete alá helyezte a bizottságot, és Elnöki Bizottságként működtette tovább. Kónya Sándor szaktitkár 1958. szeptember 17-i keltezésű, az MTA főtitkáranak, Erdei Ferencnek írt feljegyzésében ezt írta:

„Az Elnökség határozata értelmében a Lélektani Bizottság a II. osztály hatásköréből kivált és Elnöki bizottsággá szerveződött, a Bizottság elnöke megbízását az Elnöktől átvette, a pszichológia ügyeivel a II. osztály hivatalosan nem foglalkozik.”⁴

Gegesi Kiss Pál a Bizottság működéséről 1961. március 2-i beszámolójában már be is mutatta az 1958-tól elért eredményeket, közöttük a Bizottság 1960-ban tartott első kongresszusát, a pszichológusképzés problémáját, a *Magyar Pszichológiai Szemle* újraindítását, a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság létrehozásának szükségességét, nem említve, hogy az korábban két évtizeden át, azaz 1948-ig létezett már. A jelentés részletesen is kitért a pszichológiai kutatásokra. Gegesi a Gyermeklélektani Intézet munkáját kiegyensúlyozatlannak ítélte, s ennek okát a vezetésben látta.

„Az a légkör, amely az intézet igazgatója, egyes osztályainak vezetői és a munkatársak között van, valamint amely jellemző a Pszichológiai Bizottsághoz való viszonyukra is, szintén nem alkalmas arra, hogy kiegyensúlyozott legyen a munka.”⁵

A jelentés felróta az erős pártszervezet, valamint az igazgató tudományos fokozatának hiányát, a nyugdíjkorhatárt elért munkatársak foglalkoztatását. Az Intézet egzisztenciája szempontjából fontos elvárás volt, hogy az Intézetben „a pszichológiai kutatásnak hazánkban művelt valamennyi ágazatát itt kell művelni. Ez abban az időszakban érthető cél volt, bár napjainkban is újra és újra felmerül, jóllehet kilenc egyetemen folyik pszichológusképzés, s ehhez kapcsolódóan sokféle kutatás, ezért az akkori Intézet mai utódjára vonatkozóan ez az elképzelés idejétmúlt.

Az MTA Pszichológiai Intézetében már a hatvanas évek végén látszottak az első eredmények. Talán Gegesi hatásának, az orvosdominanciától való félelemnek köszönhetően a pszichológiai kutatások még évtizedekig nem tudtak megbarátkozni az orvosi tudományok befolyásával, annak ellenére sem, hogy a pszichológusképzésben részt vevő orvosi intézmények, klinikák attitűdje általában befogadó volt.

⁴ Kónya Sándor 5872/II/Dm/1958 iktatási számú feljegyzése, MTA KIK Levéltár.

⁵ Gegesi Kiss Pál beszámolója az MTA Elnökségének, MTA KIK Levéltár.

Az Intézet 1970 és 1990 között

1970-re a pszichológiai kutatás éppen túlélte egyik nehéz korszakát, de magára találni igazán az 1980-as években kezdett. A politikai szorítás enyhült, de a központosított akadémiai kontroll erős maradt a kutatói létszám meghatározásában és a támogatásokban. Az MTA ekkortól illetékes Filozófiai és Történettudományi Tudományos Osztálya, valamint Pszichológiai Bizottsága a tudományág országos helyzetének átfogó értékelése helyett leginkább az akadémiai intézetekre koncentrált. A Pszichológiai Bizottság 1979 májusában értékelte a Pszichológiai Intézetben folyó általános pszichológiai, szociálpszichológiai, személyiség- és klinikai pszichológiai kutatásokat. Az értékelés már akkor kiemelte a pszichofiziológia kimagasló eredményeit, műszerezettségét, tudományközi jellegét, vezető kutatóinak teljesítményét. Ez ma is az egykori Intézet utódainak – a pszichológiai kutatások élettudományi ágát művelő műhelyek (HUN-REN Természettudományi Kutatóközpont Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet, Agyi Képpalkotó Központ [AKK]⁶) – egyik vezető, hazai és nemzetközi ismertséget és elismertséget élvező kutatási területe.

1979-ben a Társaközi Pszichológiai Munkacsoport állította össze a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság számára azt az előterjesztést, amely a középtávú fejlesztési terveket „az MTA Pszichológiai Bizottság tudományterületi helyzetelemzéseivel szembesítve” készítette elő. Egy évvel később, 1980. október 22-én ismerhette meg a Pszichológiai Bizottság „A pszichológia tudományterületének helyzete és a kutatóhálózat 10 éves fejlesztésének lehetőségei” című, 45 oldalas dokumentumból a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottságban lefolytatott vita részleteit.⁷ A Pszichológiai Bizottság elnöke ekkor Ádám György (1922–2013) orvos, pszichofiziológus volt, aki rendkívül sokat tett a tudományos pszichológia megerősödéséért az MTA Pszichológiai Intézet igazgatójaként, az Eötvös Loránd Tudományegyetem élettanprofesszoraként, rektoraként s akadémikusként.

A Pszichológiai Bizottság mindvégig feladatának érezte, hogy tájékozódjon az egyetemi kutatásokról és részletesen értékelje a Pszichológiai Intézet munkáját. 1984 januárja és novembere között több ülésén véleményezte az Intézetben folyó kutatás irányait és eredményeit. Az 1980-as évek végére az Intézet, nem kis mértékben a szakma elismertségének köszönhetően, stabilizálódott. 1987. december 15-i levelében Pataki Ferenc (1928–2015), az Intézet akkori igazgatója és ekkor osztályelnök-helyettes a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) tagjaira tett felterjesztésében egy történészt, egy filozófust és egy pszichológust javasolt. Utóbbinál az indoklás így szól: „ma már indokolt, hogy a pszichológia önálló képviselőt kapjon a TMB plénumban”.⁸

⁶ Az utóbbi alapítója jelen tanulmány első szerzője.

⁷ MTA KIK Levéltár, 102. dosszié, Tbl III. A/8.

⁸ Az előterjesztés, amely az MTA KIK Levéltárában (102. dosszié) található, címzettje Straub F. Brunó, az MTA alelnöke.

A Pszichológiai Intézet folyamatosan törekedett helyzetének megszilárdítására, a korszerű kutatások infrastruktúrájának megteremtésére. Ennek része volt a sokáig meg nem valósult álom, az Intézet egészének ugyanazon épületben történő elhelyezése. A kutatóház megvalósíthatósági tanulmányai, tervdokumentációi ma is elérhetők az Akadémiai Levéltárban. Meghiúsult épülethelyszínek voltak a Népstadion (korábban Stefánia, majd Vorosilov, ma ismét Stefánia) út, a Meredek utca, majd a Budaörsi út. Egészen 2012-ig több helyen működtek az Intézet részlegei, s valamelyik osztály mindig éppen új helyre költözött be, majd ki. A Lágymányosi Campuson felépített kutatóházban való elhelyezésről az MTA Közgyűlése már a Természettudományi Kutatóközpont (TTK) megalakulása előtt döntött, a beköltözés 2012-ben kezdődött. Végre egy helyre került az Intézet valamennyi kutatócsoportja. Nem csupán az Intézeten belül fejlődtek a kutatási kapcsolatok, hanem a Központ intézeteivel is, és a természetes szövetséggel, a 2014-ben megalakult Agyi Képalkotó Központtal.

Az egykori Ranschburg Intézet és az 1955-ben az Akadémiához került Gyermeklélektani Intézet nevének változása számos szakmai és tudománypolitikai történést jelez, egyéni sorsokat is magában foglalva. Az Intézet nevének változásai 1955-től az MTA kutatóintézeteként folytatott tevékenység és a mai HUN-REN keretében:

- 1955: Gyermeklélektani Intézet;
- 1965: MTA Pszichológiai Intézet;
- 1999: MTA Pszichológiai Kutatóintézet;
- 2012: MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet;
- 2014: részleges kiválással, MTA TTK Agyi Képalkotó Központ;
- 2019: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet;
- 2023: HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet.

Az Intézet és a pszichológiai tudomány 1990 után

A rendszerváltással a pszichológusok számára is új lehetőségek nyíltak meg, már közvetlenül lehetett a külföldi kutatói ösztöndíjakra (például Humboldt Alapítvány) pályázni, a kutatói mobilitás megélénkült, elindultak a tudományos kutatások pályázati rendszerei. 1998 és 2002 között a kutatásért és felsőoktatásért felelős minisztérium új, addig a pszichológiai kutatások számára szinte elérhetetlen összegű kutatási forrásokat nyitott meg. 1997-ben elindult a posztdoktori foglalkoztatási rendszer kialakítása és ezzel a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj. Az MTA 2009-ben elindította a Lendület Programot, kezdetben csak saját intézeteinek kutatói, később valamennyi élvonalbeli kutatás számára. A pszichológusok mindenütt sikeresen pályáztak, s ugyanez igaz a nemzetközi, európai és amerikai pályázati rendszerekre is.

A pszichológia intézményesülése felerősödött, a pszichológiai tudományok területén folytatott kutatások hazai és nemzetközi elismerést szereztek, a tudományos

fokozatot (PhD), minősítést (habilitáció) és címet (MTA doktora) szerző pszichológusok száma nőtt, egy sikeres generáció tagjai járultak hozzá a tudományág felemelkedéséhez. A pszichológiai tudományok számos ága és művelője nemzetközileg ismert és elismert lett.

A rendszerváltás óta eltelt három és fél évtized azonban túl rövid ahhoz, hogy torzításmentes képet adjunk arról, hogy milyen módon és mértékben változott a pszichológiai tudományok és az egykori Ranschburg Intézet helye és elismertsége. Bár az érdemi értékeléshez további források feltárása szükséges, a pszichológia kollektív önreflexiója erős, s ez követhető abban a Pszichológiai Tudományos Bizottság által készített, a „Magyar pszichológia 30 éve” című, 135 oldalas tanulmányban, amelynek fejezetei 2021-ben a *Magyar Pszichológiai Szemlé*ben is megjelentek. Egyértelmű a tudományág gazdagodása, a magas szinten művelt területek tematikus és módszertani sokszínűsége. Ez a harminc év a magyar pszichológiai tudományok stabilizációját, intézményes gazdagodását, tematikus differenciálódását és a nemzetközi tudományos áramlatokba való bekapcsolódását hozta el. A harminc évet bemutató tanulmányban nevesített kutatási területek sora hosszú, s mára még tovább bővült. Eredményes kutatás folyik a kognitív pszichológia, a kognitív idegtudomány, a specifikus humán kognitív működések pszichológiája, a fejlődépszichológia, a fejlődés-pszichofiziológia, a pszicholingvisztika, a szociálpszichológia, az evolúciós pszichológia, a környezetpszichológia, a kulturális összehasonlító pszichológia, a klinikai pszichológia, az addiktológiai pszichológia, az egészségpszichológia, a pozitív pszichológia, a transzlációs pszichológia, a matematikai pszichológia, az alkalmazott pszichometria területén. Ezek közül számos területen vezető szerepet tölt be a Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet és az Agyi Képző Központ, a kutatások nemzetközi beágyazottsága erős. Ma a pszichológiai tudományok területén erős a hazai és a nemzetközi verseny. 125 évvel az első Psychophysiological Laboratorium megalakulása után a kutatók ismertsége és elismertsége ott tart, mint Ranschburg Pálé és intézetéé a maga korában.

Az utolsó 55 év személyes nézetből⁹

Amikor az Intézetbe kerültem, nagyjából 55 éve, az Intézet központja a Gyermeklélektani Intézettől örökölt, a Rippl-Rónai utcai iskola Szondi utcai mellékbejáratán megközelíthetően egy első emeleti folyosót foglalt el, a hozzá tartozó félemeleti asztalosműhellyel és az állatháznak berendezett alagsorral. A „székhelyhez” tartozott még háromháznyi távolságra egy pince, ahol ebédelni lehetett. Akkor ez volt az Intézet tanácsterme is (itt nem kisebb személyiségek fordultak meg, mint Pozsgai Imre), valamint a Munkapszichológiai Osztály munkatársai számára biztosított szoba. A Szondi

⁹ Czigler István intézettörténete a 2025. október 9-én tartott korreferátum alapján.

utcai folyosóról a korábbi gyermekpszichológiai rendelők örökségeként több, általában 6 m²-es munkaszoba nyílt, itt volt az elektronikai és mechanikai műhely is, amely néhány évvel később átköltözött a Szondi utca túloldalán lévő üzlethelyiségbe. A Szondi utcai emeleten kapott helyet az igazgatói, igazgatóhelyettesi és gazdasági vezetői iroda, a Gazdasági Osztály, az Intézet könyvtára, valamint az Általános Pszichológiai Osztály laboratóriuma. A munkaszobákon elvileg több osztály (Szociálpszichológiai Osztály, Fejlődépszichológiai Osztály, Klinikai Pszichológiai Osztály és Általános Pszichológiai Osztály) munkatársai osztoztak, kivéve azokat a munkatársakat, akiknek már csak a folyosón jutott hely. A terület nagysága 300 m² körül volt. A hely szűkösége nagyobb fennakadást nem okozott, mivel az Intézetbe a legtöbb munkatárs csak heti egy vagy két alkalommal járt be, és akiknek kísérleti munkájuk volt, azok – kivéve az Általános Pszichológiai Osztályt – másutt dolgoztak.

Az Intézetnek három műhelye volt, egyik az asztalosműhely. Bár erre nem sok szükség volt, az asztalosnak mindig volt nem feltétlenül a kutatást szolgáló feladata. Ő biztosította az intézeti folyosó dekorációját állami ünnepek idején és között is, mai kifejezéssel élve egyfajta „retro” hangulatot biztosítva. Az Intézet sajátos kinézetéhez hozzájárult az üvegezett portásfülke, a telefonfülke és a társalgó funkcióját is betöltő sarok, amelyben a kávéfőző mellett néhány szék volt.

Ebben az időszakban nem voltak számítógépek, így a kísérletek vezérléséhez és egyéb laborfelszerelésekhez a Műszaki Osztályon előállított rengeteg házi készítésű, kisebb műszerre volt szükség. Ami a nagyműszereket illeti, egy speciálisan magyar műszergyártási körülmény miatt az Általános Pszichológiai Osztály felszereltsége nem maradt el a kor színvonalától (Czigler 2019a). Mai szemmel hihetetlennek tűnik, hogy Budapest VI. kerületében, néhány száz méterre a Hősök terétől egy kísérleti majomkolónia létezett, amely évtizedekig fennállt. A tartási körülményeket az illetékes hatóságok rendszeresen ellenőrizték és engedélyezték. A mai szabályok szerint sem a tartás körülményei, sem maguk a kísérletek nem lennének megengedettek.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején Magyarországon a pszichológia visszanyerte elfogadottságát, így elvileg nem tűnt rossz elképzelésnek, hogy egy akadémiai alaptudományi intézetben az alkalmazott területeken is rendszeres kutatások induljanak el. A gyakorlatban azonban ez a terv kivitelezhetetlen volt. A Klinikai Pszichológiai Osztálynak nem volt közvetlen egészségügyi háttere, vezetője az Országos Idegsebészeti Intézet főorvosa, elektrofiziológiai vizsgálatokban (EEG) jártas szakembere volt. A Munkapszichológiai Osztályt közlekedépszichológiai szakember vezette, de maga az osztály nem kapcsolódott egyetlen szakterületi munkahelyhez sem. Így ezek az osztályok nem voltak hosszú életűek. A Pedagógiai Pszichológiai Osztály, amely a Sashegyi Arany János Általános Iskolában került elhelyezésre, még néhány évig működött, majd megszűnt. A kihelyezett laboratóriumok különös helyeken működtek, egyikük rövid ideig a Sportkórház területén, ahol homloklebeny-eltávolított kutyák feltételes reflexeit vizsgálták. Egy óvodában működött a fejlődéslélektani, egy további meglepő helyen (az MTA Münnich Ferenc [ma Nádor] utcai irodaházában) a klinikai pszichológiai laboratórium.

Mivel az Intézet új székházának terve nem valósult meg, 1974-re nyilvánvalóvá vált, hogy a Szondi utcai helyzet tarthatatlan. Megoldásként három osztály (Szociálpszichológiai, Személyiséglélektani, Fejlődéslélektani) az Akadémia Nádor (akkor Münnich Ferenc) utcai irodaházába költözött, ahol fejlődépszichológiai laboratóriumot is kialakítottak, bár itt kísérleti munka alig-alig folyt. A hivatalok növekedésének Parkinson-törvénye alapján ez az elhelyezés nem lehetett hosszú életű, így e részlegeknek 1988-ban újra költözniük kellett, ezúttal az Intézet igazgatásával és könyvtárával együtt. Az új, immár „székhely” a Teréz körüti Batthyány-palota lett. A kívülről nézve impozáns épület alsó szintjét a Központi Házasságkötő Terem foglalta el, felette kapott helyet az igazgatóság, a könyvtár és a Magyar Pszichológiai Társaság. Az akár reprezentatívnak is tekinthető épületrész mögött és a legfelső szinten, egy magas színvonalúnak aligha nevezhető irodaházban kaptak helyet az Intézet átköltöző osztályainak munkaszobái és elvileg kísérletezésre is alkalmas laboratóriumai.

Időközben a Szondi utcában is jelentős változások történtek. 1976-ban kezdte el munkáját a Karmos György vezette Pszichofiziológiai Osztály, melynek állatkísérletes laboratóriumát a volt könyvtárból és a gazdasági igazgatóhelyettes szobájából alakították ki, az eredetileg fejlődéslélektani, empirikus vizsgálatokra alig használt laboratóriumból pedig humán elektrofiziológiai labor lett. Az Általános Pszichológiai Osztály is kiépítette második laborját, és a számítástechnika bevezetésével helyet kapott a számítóközpont is. Az iskolaépület mellékbejáratáról nyíló, az akkori május 1-jei felvonulásokhoz hasonló kinézetű folyosó és az európai szinten is elfogadható műszerezettségű kutatóhely furcsa ellentmondása 2013-ig állt fenn, amikor az Intézet a Természettudományi Kutatóközpont egyik intézeteként a 2012-ben átadott lágymányosi kutatóházba költözött.

A Teréz körüti elhelyezéssel azonban a társadalomtudományos irányultságú és fejlődéslélektani részlegek vándorlása még nem fejeződött be. Ennek egyik oka, hogy 1997–1998-ra tetőztek az Akadémia gazdasági gondjai, így a konszolidációnak nevezett megszorítások miatt az Intézet jelentősen csökkentette a létszámát, a székhelyül szolgáló elhelyezést felmondta, s ezeket a részlegeket átköltöztette a Victor Hugo utcai egyes tulajdonú épületbe. Feltételezhető, hogy az irodaház jó áron való értékesíthetősége volt az elképzelés. Ez az elgondolás azonban olyannyira nem vált be, hogy az épület máig is az Akadémia tulajdonában van, hasznosítása kérdéses. A Victor Hugo utcai kezdetet „társbérleti problémák” jellemezték. A kezdeti viták közül kiemelkedett az épület hatalmas számítástechnikai áramfogyasztásának területi alapú elosztása, amely az Intézetet lehetetlen anyagi helyzetbe hozta volna. A kérdés rendezése után a kapcsolat az épület fenntartójával harmonikussá vált. A szociálpszichológia tematikus irányultsága nem kívánt laboratóriumot, az esetleges fókuszcsoporthoz a hely biztosítva volt. A fejlődéslélektani laboratóriumi kutatások egy ideig a Szondi utcában folytak, majd ezekre a Victor Hugo utca teremtett lehetőséget. Állandósult intézeti problémát jelentett a két kutatóhely több szempontból is élesedő különültsége. Egyrészt eltérő társas rendszer alakult ki a két helyen, másrészt, és ez a fontosabb, a területiálisan is szétváló társadalomtudományos és természettudományos

tematikus és módszertani irányultság az értékek megélésében is eltérésekhez vezetett a két kutatóhely között.

Az Akadémia elképzelése a természettudományi kutatóház építésének kezdete előtt az volt, hogy önálló intézetek költöznek majd be, ez azonban a kutatóközpontok kialakításával megváltozott. A két kutatóhelyből álló intézet 2013-ban az MTA Természettudományi Kutatóközpont önálló tagintézetévé vált, Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet (KPI) néven folytatta munkáját, most már egy helyen. A kutatóközpontba integrálódás és a költözködés viszonylag kevés súrlódással ment végbe. A központ szintjén az integráció főként kémiai és részben biokémiai dominanciával kezdődött. Az Intézet az integráció folyamatában realizálta, hogy az akkor döntően pszichológiai intézet teljesítménye – akármilyen mutatót tekintünk – semmivel sem marad el a központ többi intézetétől. Az elhelyezkedés a kutatóházban természetesen nem ment vita nélkül, a megfelelő elhelyezkedéshez főtítkárhelyettesi¹⁰ beavatkozás kellett, az elektrofiziológiai laboratóriumok berendezéséhez pedig egy Lendület-pályázat anyagi segítsége.

Az Intézet 110 évvel a Ranschburg Intézet kezdeteit jelentő kísérleti laboratórium indulása után végre megérkezett. A kutatások a nemzetközi élvonalba tartoznak, az empirikus pszichológia a költözések, meghúszult tervek, létszámleépítések után végre megtalálta helyét. Az Intézetben művelt kutatási témákról, az Intézet egyes korszakairól s az azokat fémjelző kutatásokról és kutatókról az olvasó másutt tájékozódhat (Czigler 2019a; Czigler 2019b).

Utószó

Tudatában vagyunk annak, hogy tanulmányunk nem teljes, és súlypontja is lehetne más. Hisszük, a személyes visszaemlékezést sokan, saját tapasztalataikra építve, másként írnák meg. Az Akadémiai Levéltárban található dokumentumok azonban olyan kortörténeti kapaszkodók, amelyek alapján a szubjektív visszaemlékezések is megerősítést nyernek. A teljességnek területi korlátai vannak, a súlypont saját választásunk, azaz a Ranschburg Intézet megalakulásának, fennmaradásának, válságainak és sikereinek bemutatása. Vissza- és előretekintés. Ezzel tartozunk magunknak és tanítványainknak, mestereinknek, mentorainknak és a hazai pszichológiának. Nem egyszerűen pszichológiatörténet, hogy a Ranschburg Intézet fennmaradása a reziliencia intézményi példája, olyané, amely egyének tehetségére, szorgalmára, kitartására, sikeres megküzdésére épül. Történetünk zárásaként idézzük fel az Intézet néhai igazgatóhelyettesének, László Jánosnak az MTA 2000-ben kiadott intézetismertető füzetében megjelent összefoglalóját:

¹⁰ Az Akadémia főtítkárhelyettese ekkor a tanulmány első szerzője volt.

„Az 1980-as évek végétől az 1990-es évek végéig a folyamatos elvonások miatt az intézet létszáma csökkent, majd az akadémiai konszolidációs folyamat jelenlegi szakaszára 63 fő lett. Az akadémiai konszolidáció keretében az intézet kénytelen volt székházát elhagyni és – a Szondi utcai bázis mellett – a Victor Hugo utcai, a SZTAKI-nak is otthont adó épületbe kisebb területre költözni. Mégis realitásnak tűnik az esély, hogy az intézet megtartsa azt a pozícióját, amit alapításakor, illetve az elmúlt ötven évben a magyar pszichológiai tudományos életben betöltött. Az 1999-es szervezeti és működési szabályzatban megfogalmazott feladat a tudományos haladást elősegítő, közvetlenül vagy közvetve a hazai gyakorlatban is hasznosítható pszichológiai alap kutatások művelése, a pszichológia több területére kiterjedő tudományos kérdések komplex vizsgálata, a korszerű pszichológiai kutatási módszerek meghonosítása és fejlesztése, közreműködés a szakemberképzés és a tudományos utánpótlás nevelésének intézményes – graduális és posztgraduális – formáiban, kutatási együttműködés kialakítása hazai és külföldi tudományos intézményekkel, a pszichológiai kutatás elősegítése, tevékeny, segítőkész, a tudományos és tudományetikai értékek érvényesülését szolgáló közreműködés a pszichológiai tudományos közéletben – a távolabbi jövőre nézve is érvényesnek tűnik, azzal a megállapítással, hogy az alap kutatásokra a jövőben még nagyobb szükség lesz. Az eredmények ismeretében az intézet nyugodtan készülődhet a 2002-ben esedékes százéves jubileumára.” (László 2000, 27)

Valóban, a Ranschburg Intézet százéves jubileuma a siker útján kitartóan haladó, a multidiszciplináris pszichológiai kutatásokban élen járni képes intézetként mutatkozott be. A kettévált, de tudományos egységet alkotó Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet és a tízéves Agyi Képpalkotó Központ eredményekre támaszkodva készülhet a 2027-ben esedékes 125 éves jubileumra.

Irodalomjegyzék

- Czigler István (2019a). „Agy és elme: szerencsés találkozások”. In: Bollobás Enikő, szerk. *Elméletek vonzásában: A „határtalan tudomány” kezdetei a hatvanas–hetvenes évek humán és társadalomtudományi kutatásaiban*. Budapest: Gondolat Kiadó, 156–182.
- Czigler István (2019b). „Az MTA Pszichológiai Kutatóintézet: Így láttam”. In: Pléh Csaba – Mészáros Judit – Csépe Valéria, szerk. *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet*. Budapest: Gondolat Kiadó, 260–261.
- Csépe Valéria – Mohai Katalin (2020). „»Leseschwäche und Legasthenie nenne ich...« Ranschburg Páltól az »idegrendszeri fejlődési zavarok« koncepciójáig”. In: Szokoloszy Ágnes – Takács István, szerk. *„Non omnis moriar...” Ranschburg Pál Emlékkötet*. Budapest: Flaccus Kiadó, 76–89.
- Klebensberg Kuno (1935). *Gróf Klebensberg Kuno politikai hitvallása*. Budapest: Athenaeum.
- Kónya Sándor (1998). *A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949)*. Budapest: MTA Könyvtára.
- László János (2000). *Pszichológiai Kutatóintézet*. Budapest: MTA.
- Neményi Mária (1978). „Beszélgetés Molnár Imrével”. *Magyar Pszichológiai Szemle* 35, 83–91.
- Pázmándy Gyöngyi (1991). „Beszélgetés Molnár Imrével”. *Magyar Pszichológiai Szemle* 47, 88–109.
- Schnell János (1929). *Eredmények a kísérleti gyógypedagógiai és orvosi pszichológia területén*. Budapest: Magyar Gyógytárgyok Társaság.

TANULMÁNYOK

Jogásznők a pesti jogi karon és a tudomány fellegvárában: végre időszerű?^{*}

Women Lawyers at the Budapest Faculty of Law and in the Citadel of Science: Is the Time Finally Right?

Szeibert Orsolya

egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest
szeibert@ajk.elte.hu

Absztrakt

Milyen lépések vezettek ahhoz, hogy a pesti jogi karon (a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem [ELTE] Állam- és Jogtudományi Karán) a nők is tanulhassanak? Az írás apropójaként a *Nők a tudomány fellegvárában – Kutatói életutak a Magyar Tudományos Akadémián 1949–2021* című, az Akadémiai Kiadó gondozásában 2024-ben megjelent kétkötetes munka szolgált, amelyben hét jogász nő is helyet kapott. Az írás a napjainkra már bőségesen rendelkezésre álló egyetem- és nőtörténeti szakirodalom mellett jelen tanulmány szerzőjének az ELTE és jogelődjei testületei üléseiről fennmaradt jegyzőkönyvekben végzett kutatásán alapszik. Utóbbiak az 1895 és 1945 között eltelt fél évszázad mélyreható gazdasági és társadalmi változásai mellett azt tükrözik, hogy a nők jogi tanulmányainak lehetővé tétele a kari többség számára valahogy soha nem mutatkozott szükségesnek vagy megengedhetőnek, a fent említett jegyzőkönyvekben visszatérően használt fordulattal élve: „időszerűnek”. A nők útja addig, hogy beiratkozhasanak a jogi karokra, így a pesti jogi karra (valamint a jogakadémiákra), s végső soron közhivatalokat tölthessenek be, messzemenően küzdelmesnek nevezhető.

Abstract

What steps led to women being allowed to study at the Faculty of Law of Pázmány Péter University (now part of Eötvös Loránd University [ELTE])? This article was inspired by the two-volume work *Nők a tudomány fellegvárában – Kutatói életutak a Magyar Tudományos Akadémián 1949–2021* (Women in the Citadel of Science: Research Careers at the Hungarian Academy of Sciences, 1949–2021), published by Akadémiai Kiadó in 2024, which features seven women lawyers. In addition to the now abundant literature on university and women's history, this article is based on the author's research into surviving meeting minutes from the governing boards of ELTE and its legal predecessors. The latter sources, alongside the profound economic and social changes of the half-century between 1895 and 1945, also reflect the fact that the majority of the faculty never deemed it necessary or permissible, or to use a phrase repeatedly found in the aforementioned minutes, 'timely' to allow women to study law. Therefore the path for women to enroll in law schools, such as the Faculty of Law of the then Pázmány Péter University (as well as law academies), and ultimately to hold public office, can only be described as extremely arduous.

Kulcsszavak: MTA, nők jogai, jogi képzés, egyetemtörténet, nőtörténet, ELTE testületi ülések jegyzőkönyvei

Keywords: Hungarian Academy of Sciences, women's rights, law education, university history, women's history, minutes of ELTE board meetings

^{*} A *Jogtudományi Közlöny* 2025/12. számában (<https://doi.org/10.59851/jk.80.12.1>) megjelent tanulmány újraserkesztett változata.

Ajánlom jelen írást a kötetben is szereplő egykori tanárom, Weiss Emilia emlékének, akit 75 éve, 1950. június 26-án avattak – a nők sorában először – *sub laurea Almae Matris* doktorrá az (akkor még éppen) Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen¹, és másik tanárom, Nagyné Szegvári Katalin emlékének, aki széleskörűen feldolgozta a nők jogait, így egyetemi tanulmányaikért folytatott küzdelmeiket is.²

Nők a tudomány fellegvárában

Az Akadémiai Kiadó gondozásában, Hay Diana, Palasik Mária és Schadt Mária szerkesztésében jelent meg 2024-ben a *Nők a tudomány fellegvárában – Kutatói életutak a Magyar Tudományos Akadémián 1949–2021* című kétkötetes munka (Hay–Palasik–Schadt 2024). A kötet megvalósítására – célkitűzéseinek megfelelően – az MTA támogatásával az MTA Nők a Kutatói Életpályán Elnöki Bizottság vállalkozott, hogy bemutassa a sikeres női kutatói életpályákat.³

A kötet több kerekasztal-beszélgetésnek is témájául szolgált (pl. az ELTE Bölcsészettudományi Kar Szekfű Gyula Könyvtárában 2025. február 20-án), számos recenzió jelent meg róla (a teljesség igénye nélkül: Bollobás 2025; Kéri 2025), és videón is elérhető ezt tárgyaló előadás („Az MTA bicentenáriumának küszöbén...” 2024). A kötet 191 életutakat mutat be: azokat a női kutatókat szerepeltetik benne a szerkesztők, akik a 2021. év végéig távoztak el körünkől. Ahogyan azt Bollobás Enikő professzor, az MTA rendes tagja, a Nők a Kutatói Életpályán Elnöki Bizottság jelenlegi elnöke⁴ előszavában megfogalmazza, a fenti körben valamennyi olyan női kutató életpályáját részletezi a kötet, aki akadémikus vagy a tudomány(ok)/MTA doktora volt.

Izgalmas olvasmány a sok-sok egymást követő életrajz, amelyek alapján egyedi emberi, egyúttal női sorsok elevenednek meg, tanítványok tízezrei találhatják meg egykori professzorukat, tanárukat az életpályákat áttekintve. Óhatatlanul korrajzot is olvasunk: elsősorban és meghatározóan a 20. századnak és helyenként a 21. század elejének történelmi, politikai, társadalmi és gazdasági eseményei és történései adják a hátteret. A Kelet-Közép-Európa e vidékén felnőttek a saját és a családjuk életére is ráismerhetnek, így a két kötet nem pusztán a hazai felsőoktatási nőtörténet egyik

¹ A Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem nevét a Budapesti Tudományegyetem elnevezéséről szóló 1950. évi 35. törvényerejű rendelet változtatja az 1950/1951-es tanév elejétől kezdődően Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemre, majd az 1953. évi 7. tvr. nevezi „csak” Eötvös Lóránd Tudományegyetemnek. A mai írásmód: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

² Nagyné Szegvári Katalin – Ladányi Andor. *Nők az egyetemeken. Küzdelmek a nők egyetemi tanulmányaiért*, I–II. Felsőoktatástörténeti kiadványok 4. Budapest: Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 1976. A kötet a nők nemzetközi évének tiszteletére jelent meg. Részletekbe menően tárgyalja a folyamat valamennyi állomását. Lásd még: Nagyné Szegvári (1969); Nagyné Szegvári (1981); N. Szegvári (1988).

³ A kiemelkedő magyar tudósok munkásságáról nemcsak magyar nyelvű kötet született, hanem angol nyelvű kiadvány is (Cristian–Kérchy 2022), amely tizenhárom 1945 előtt született kutatónő életútját mutatja be.

⁴ A Bizottság első elnöke Lamm Vanda akadémikus volt.

forrása. Az akadémiai tudományos osztályok, azon belül a tudományterületek szerinti felosztásban sorakozó életpályák leírását átfogó fejezetek előzik meg. Pukánszky Béla ennek keretében mutatja be a nők megjelenését a felsőoktatásban, Kozári Monika a tudományos minősítés hazai helyzetéről szól a 20. század második felében, Hay Diana az akadémiai tagjelölések és tagválasztások rendjéről értekezik, Schadt Mária, Palasik Mária, Hay Diana és Pótó Zsuzsanna pedig közösen jegyzi a nők kutatói életpályájával kapcsolatos alapkérdések kifejtését.

Jelen írás nem az ismertetések számát kívánja gyarapítani, hanem a kötet ürügyén annak bemutatására törekszik, milyen lépések vezettek ahhoz, hogy a pesti jogi karon (a mai ELTE Állam- és Jogtudományi Karán) nők is tanulhattak. Mindez úgy (is) kapcsolódik az impozáns kétkötetes műhöz, hogy a benne bemutatott hét jogász kutató⁵ életútja pályájuk bizonyos állomásain – hallgatóként, oktatóként vagy mindkét minőségükben – a pesti jogi karhoz kötődött. Ez az írás nem recenzió, nem egyetemtörténeti és különösen nem nőtörténeti munka: azt kívánja bemutatni, hogy a nők útja a jogi karra valóban igen küzdelmes volt, kitéve az egymást követő, változóan viharos korszakokban a nőkről, férfiakról, történelemről, társadalomról, oktatásról, jogász munkáról, felsőoktatásról, kutatásról való felfogások változásainak. Mindemellett a nők megélhetési lehetőségeit, azaz gazdasági helyzetüket sem lehet „kivenni e képletből”. Jelen írás az általános „nők az egyetemen”, majd „nőhallgatók a jogi oktatásban” kontextus mellett az ELTE és jogelődjei egyetemi és kari testületeinek jegyzőkönyveiben fennmaradt vonatkozó napirendi pontokat és felszólalásokat idézi meg. Levéltári forrásként az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (ELTEL) Jog- és Államtudományi Kara (ELTEL 7.a.), valamint a Bölcsészettudományi Kar (ELTEL 8.a.) kari tanácsuléseinek jegyzőkönyveit használtam fel.

A fentiekkel együtt írásom elsősorban – természetesen – jogi jellegű: jogásznőkről szól, a jogi szabályozások egymást követő változásainak tükrében mutatja be a vonatott utat, s „megszóllaltat” olyan jogászprofesszorokat is, akiknek a véleményét az ELTE és jogelődjei egyetemi és kari testületeinek jegyzőkönyveiből ismerjük. Utóbbi nevek a jogász kollégák számára mindenképpen ismerősek lesznek, még akkor is, ha az olvasókat többségük már nyilván nem taníthatta.

Egyes egyetemi karok megnyitása a nők előtt 1895-ben – a Mária Dorothea Egyesület és Wlassics Gyula

A 19. század első felében már felvetődött a nők egyetemi oktatásban való részvételének kérdése, majd a kérdés az 1890-es években került fokozottan előtérbe (Kéri 2018, 466–469). Ez egybeesik a magyar felsőoktatásban a gazdasági növekedésnek köszönhető fejlődéssel (Ladányi 1999, 9). Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszterként

⁵ Négy életút-bemutatást Bódiné Beliznay Kinga, kettőt Palasik Mária, egyet Szeibert Orsolya jegyez.

1895-ben intéz rendeletet a budapesti és a kolozsvári egyetem tanácsához, amelynek tárgya a nők bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészi pályára lépése. Ahogy a rendelet bevezető mondata fogalmaz: „A nők tudományos pályákra bocsátásának kérdése hosszú idők óta foglalkoztatja a művelt társadalmat, a tudományos köröket, és a legtöbb művelt állam kormányzatát.” Indokolásként hivatkozik a nők megélhetési problémáira, arra a fejlődésre, amely ahhoz vezet, hogy egyes „alacsonyabb” hivatások nők részére való megnyílása után a nők alappal kívánnak a tudományos pályákon is megjeleníteni. Utal arra is, hogy „nem tagadható ugyan, hogy a természet a nőt általában a családi életre utalja, s míg a férfinak az életfenntartásért vívott küzdelemben van a helye, addig a nő életfeladatát a benső családi élet kötelezettségeinek hű teljesítésében is kimerítheti”, és ezzel összefüggésben arra, hogy a családi élethez tartozó kötelezettségeket azok a nők, akik „kiváló tehetségű(ek) és a tudományos pályákra hajlammal bíró(k)”, továbbra is tudják teljesíteni, és így a közérkölcse sem szenved sérelmet. Annak érdekében, hogy csak a legkiválóbbak nyerjenek bebocsátást a fenti képzésekre, utalt a mai fogalmakkal élve „bemeneti követelmények” szigorára.

Ahogy a rendelet – mely Magyarországon „32 éven keresztül az egyetemi nőkérdés alapokmánya és fő jogforrása” (Bobula 1928, 585) – is utal rá, egy folyamat egyik állomásáról van szó. Ennek közvetlen előzménye az egyik olyan jelentős hazai egyesület, amely a hazai nőnevelést támogatta, és fellépett a női egyenjogúság érdekében: a Mária Dorothea Egyesület. Az 1885-ben létrehozott egyesület a szellemi pályán dolgozó nők érdekeit képviselte. A szakirodalom a rendelethez vezető út egyik lépéseként kiemeli György Aladár újságíró 1891-ben tartott előadását, amely a nők orvosi hivatásának megengedhetőségéről szólt, valamint az egyesület elnökének, Csáky Albinnének a felolvasás hatására (Pálmai 2015, 31) Wlassics Gyulához intézett levelét, amelyben kérte, hogy tegyék lehetővé a nők orvosi, gyógyszerészi és tanári pályán való alkalmazását (Péter 2018, 138).

Wlassics 1895 februárjában az egyetemektől véleményt kért arról, hogy ez miként valósítható meg. A nők bölcsészeti pályára lépéséről a következő jegyzőkönyv maradt fenn: a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1895. május 2-án tartott rendes ülésén Lengyel Béla kéri, hogy a kar öt küldje az orvosi karon a nők gyógyszerészi képzésre való beengedése tárgyában eljárni;⁶ a június 1-jén tartott ülésen az ügy előadója, Lengyel Béla az „orvosi karral egyetértőleg azt javasolja, hogy engedtessek meg a nőknek a gyógyszerészi pályára lépés, de csak ugyanazon követelmények mellett, mint a férfiakkal”.⁷ Az 1896. január 9-i rendes ülésen a kar

⁶ ELTEL 8.a.2. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 1895. május 2-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 258–259.

⁷ ELTEL 8.a.2. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 1895. június 1-jei rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 270.

„örvendetes tudomásául szolgál” a nők tudományos pályákra bocsátása tárgyában kiadott rendelet.⁸

A helyzet vitatott voltát és sajátosságát jól jelzi részben az, hogy Wlassics eredetileg az egyetemek valamennyi világi karát és a Műegyetemet is meg akarta nyitni a nők előtt, de Ferenc József csak a nők bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti képzésével értett egyet (Ladányi 1996, 376); mint ahogyan az is, hogy rendezni kellett a nők érettségi vizsga letételére vonatkozó lehetőségét (Péter 2018, 140). Két rendelet szolgálta ezt még 1895 decemberében: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1895. évi 72.038. számú rendelete az országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökéhez, a nőknek középiskolai tanári vizsgálatra bocsátása tárgyában, illetve a VKM 1895. évi 72.039. számú rendelete valamennyi tankerületi kir. főigazgatósághoz, leányoknak érettségi vizsgálatra bocsátása és polgári vagy felsőbb leányiskolából a középiskolába átlépése tárgyában.

A 20. század első évtizede: sikertelen feminista törekvések

A 20. század elején egyre erősebbé váltak a törekvések arra, hogy a nők több karra, elsősorban a jogi karra beiratkozhasanak (Sipos–Papp 2017, 98). 1904-ben megalakult a Feministák Egyesülete, amelynek céljai között szerepelt az is, hogy kivívja a nők egyetemi oktatásban való részvételének engedélyezését (Kereszty 2011). Ugyanabban az évben a 35.138. számú VKM rendelet rögzítette, hogy a nők csak jeles érettségi vizsgaeredménnyel kérhetik felvételüket. Ugyanakkor ez mégsem jelentett kifejezett változást, tekintve, hogy korábban is miniszteri engedélyért kellett folyamodni, s „jó előmenetel”, valamint a „tudományos pályára való hivatottság” volt a feltétele annak, hogy a nők beiratkozhasanak az egyetemre. Hogy erre a „pontosításra”, illetve „szigorításra” miért volt szükség? Talán azért, mert ekkor nem voltak lányoknak fenntartott gimnáziumok, és nehezen szerezhettek érettségi bizonyítványt, emellett „ezek az első évfolyamok nyilván nem tudták megszerezni a tanárok rokonszenvét” (Bobula 1928, 586), s „némelyek [az egyetemi tanárok közül] kezdettől fogva rosszszemmel nézték a nőhallgatókat” („A nők egyetemi képzése” 1904, 277–278). Az új szabályozás azonnali felvételt javasolt azok esetében, akik jeles érettségi eredménnyel rendelkeznek, azonnali elutasítást elégséges bizonyítvány esetén, annak a felvételét pedig, aki jó érettségi bizonyítványt szerzett, egy rendkívüli hallgatói minőségben eltöltött tanév után javasolta felterjeszteni. A *Nemzeti Nőnevelés* arra is felhívta a figyelmet (egyúttal egyetértőnek is mutatkozott), hogy a lányoknak az egyetemen jobban kell viselkedniük, és jobb tanulmányi előmenetelt kell felmutatniuk („A nők egyetemi képzése” 1904, 281).

⁸ ELTEL 8.a.3. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 1896. január 9-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 42.

A hazai nőneveléssel foglalkozó szakirodalom részletesen tárgyalja Kmety Károly 1907. januári felszólalását a képviselőházban. Kmety ekkor a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen a közjog és a közigazgatási jog rendes tanára, a felszólalás az állami oktatásról szól, és számos egyéb kérdés említése kapcsán kerül elő a nőhallgatók témája, különösen, ami a számuk gyarapodását illeti. Ahogyan azt a *Budapesti Hírlap* közli: „Nem tartja a liberalizmus követelményének, hogy a nőhallgatók annyira előzönlík az egyetemet. A nőhallgatókat vagy egészen ki kell zárni az egyetemről, vagy korlátozni kell a számukat. A mai állapot nagy és komoly társadalmi bajok forrása, és a nőkérdéssel függ össze. Veszendőben látja a magyar női típust. A mai rendszer megteremti a női szörnyetegeket. (Nagy derűtség.)” („Kmety Károly felszólalása” 1907, 4). A felszólalásnak akkoriban igen nagy sajtóvisszhangja volt, és napjainkban is foglalkoznak vele („Női szörnyetegek” 1907; Hell 2023; Kereszty 2011; Kéri 2018, 112; Ambrus 1996).

A nőhallgatók jogi karra való bejutásának jelentőségét növelte, hogy az összefüggésben állt a választójog kérdésével (Kéri 2018, 164). A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának jegyzőkönyveit áttanulmányozva a női hallgatók felvétele és felvehetősége néhány esetben jelenik meg bennük. A kar 1903. június 18-i ülésén tárgyalják Seiler Emilia ungvári lakos vallás- és közoktatási miniszterhez címzett, a karra való felvételére vonatkozó kérelmét. Az ügy előadója Pikler Gyula, a Jog- és Állambölcséleti Tanszék nyilvános rendes tanára, aki miután pártolja a nők a karra való felvételét, azt javasolja, hogy kérjék a hatályban lévő szabályzat megváltoztatását. Többek felszólalása mellett Kovács Gyula, az egyházjog nyilvános rendes tanára ezzel szemben azt indítványozza, hogy miután a kérelem minisztériális szinten nem engedélyezhető, a kar a kérelmet pártolás nélkül terjessze fel, és egyúttal jelentse ki, hogy nem javasolja a megváltoztatását. Ez utóbbi indítványt szótöbbséggel elfogadták.⁹ Hasonló kérelmet tárgyalnak a kar 1904. szeptember 16-i ülésén, ahol tudomásul veszik az 1904. évi rendeletet is.¹⁰ Az 1910. február 23-i ülésen a kar egy konkrét, ott nem részletezett eset kapcsán abban kért kari állásfoglalást, hogy az Orvostudományi Kar vagy a Bölcsészettudományi Kar nőhallgatói számára megengedhetőnek tartják-e azt, hogy „egyes jogi collegiumokra” beiratkozhasanak. A jelentést Balogh Jenőnek, a büntetőjog nyilvános rendes tanárának kellett előterjesztenie,¹¹ amelyet a kar 1910. április 20-án tartott ülésén tett meg. A jelentés alapján a kar szótöbbséggel arra az álláspontra helyezkedett, hogy női hallgatók ne hallgathassanak a jogi karon kollégiumokat – ezzel szemben Balogh Jenő kérte, hogy

⁹ ELTEL 7.a.3. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1903. június 18-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 192–193.

¹⁰ ELTEL 7.a.5. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1904. szeptember 16-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 26.

¹¹ ELTEL 7.a.10. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1910. február 23-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 64.

javaslatát különvéleményként terjesszék az Egyetemi Tanács elé, és ehhez csatlakozott Plósz Sándor nyilvános rendes tanár is.¹²

1910-ben lehetővé teszik, hogy a nők a jogi karon államszámviteltant hallgathassanak. Fülöp Hermin ügye kapcsán terjeszti elő Pikler Gyula azt a javaslatát, hogy tekintettel az államszámviteltan „különleges jellegére”, engedélyezzék a látogatását a nők számára. A kar egyhangúlag fogadja ezt el a következő rögzítése mellett: „Azonban helytelen kiterjesztő magyarázat megakadályozása végett fönnt kívánja tartani továbbra is azt, hogy az államszámvitel tanon kívül más leckékre nőhallgatók karunkon ezen túl sem iratkozhatnak be és hogy nők az államszámviteltanra ezentúl is csak a VKM-nek esetről esetre adandó engedélye alapján iratkozhatnak be.”¹³ Azt, hogy a határozat nemcsak egyetlen esetre vonatkozik, hanem általában a női hallgatókra, a kar 1911. június 1-jei rendes ülésén is megerősítik.¹⁴

Az 1911. január 25-én tartott rendes ülésén kellett először foglalkoznia a karnak a Feministák Egyesületének kérelmével: a vallás- és közoktatási miniszter kérte a kar véleményét az Egyesület által előterjesztett kérelemről: „a nő és férfi hallgatók azonos feltételek mellett iratkozhatnak be az egyetemnek a nők előtt nyitva álló fakultásaira”¹⁵ – az „azonos feltétel” az elégséges érettségi bizonyítvány alapján történő kérelmezhetőséget is jelentette. Notter Antal – akkor még – nyilvános rendkívüli tanár (egyházjog, jogtörténet, római jog) a kar 1911. október 25-i ülésén teszi meg elutasító javaslatát, melynek indoka, hogy a kérelmet a „közérdek nem támogatja”. Az ülés jegyzőkönyve részletezi a különböző véleményeket. Eszerint Concha Győző nyilvános rendes tanár (alkotmányjog és közigazgatás-politika) ezt támogatja; Schwarz Gusztáv, a magánjog nyilvános rendes tanára csak a javaslatot tartotta elfogadhatónak, annak indokolását nem; Sághy Gyula nyilvános rendes tanár (egyházjog) azzal javasolta kiegészíteni a határozatot, hogy a „nők magánérdeke” sem támogatja a kérelmet; Földes Béla, a nemzetgazdaság és pénzügytan tanszékének nyilvános rendes tanára nem támogatta az elvi állásfoglalást, hanem azt indítványozta, hogy a „fölmerülendő szükséghez képest” támogatható a kérelem; Kmety Károly pedig jelezte, hogy igazságtalannak tartja a férfi és női hallgatókkal szembeni egyenlőtlen elbánást, és az egyesület kérelmének pártolását javasolja – miután a kar szótöbbséggel az előadói javaslatot támogatta, különvéleményt csatolt.¹⁶

¹² ELTEL 7.a.10. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1910. április 20-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 87.

¹³ ELTEL 7.a.11. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1910. szeptember 28-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 17.

¹⁴ ELTEL 7.a.11. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1911. június 1-jei rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 224.

¹⁵ ELTEL 7.a.11. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1911. január 25-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 89.

¹⁶ ELTEL 7.a.12. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1911. október 25-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 40–41.

A 20. század második évtizede: a nők megélhetési törekvései kontra egyetem mint „férfi-tanintézet”

A kar az 1912. szeptember 25-i rendes ülésén három, a VKM-től érkezett olyan leirattal foglalkozik, amelyet a minisztérium a Feministák Egyesületének kérvényei kapcsán terjesztett elő. Ezek a kérelmek a következők voltak: a nők iratkozhasználnak be az egyetemek jog- és államtudományi karára, valamint a jogakadémiákra; semmisítsék meg az egyetem Bölcsészettudományi Karának azt a határozatát, amely szerint nők nem lehetnek magántanárok; valamint a felső kereskedelmi iskolák érettségi bizonyítványa alapján nők is lehessenek rendkívüli egyetemi hallgatók. A kar arról határoz, hogy Szász-Schwarz Gusztáv professzor fog erről véleményt megfogalmazni.¹⁷

Másfél évvel később, 1914-ben kerül ez ismét napirendre. Az 1914. május 6-i rendes ülésen Szász-Schwarz, miután részletesen ismerteti a külföldi egyetemek hozzáállását, valamint a kérdés gyakorlati oldalát, azt javasolja, hogy olyan véleményt küldjenek, amely szerint nyissák meg a jogi karokat és jogakadémiákat a nők előtt. Kmety Károly a véleményes jelentést támogatja a következő kiemelésével: „a nő – a bölcsészeti karnak sokszor elvont tárgyainál sokkal közelebb áll a gyakorlati érzéket feltételező jogi pályához; s e mellett a természete szerint conservatív [sic] nő hivatva van arra, hogy a[z] annyira szükséges conservatív érzést belevigye a jogi és politikai életbe. [...] a konservatív irányzattal tennénk nevezetes szolgálatot azzal, ha a kérelemnek mielőbbi teljesítését ajánlanánk a Nagyméltóságú Miniszter úrnak.” A „Feministák Egyesülete a kérdést ugyan a kenyérkereset szempontjából tekinti azonban az egyetem nem várhatja, hogy megnyíljanak a kenyérkereseti pályák, hanem az egyetemnek kell az első lépést tennie arra nézve, hogy elméleti képzést adva képessé tegye a nőket a gyakorlati pályákra”. A javaslatot azzal fogadták el – szótöbbséggel –, hogy az egyetemi jogi karok és jogakadémiák olyan feltételekkel nyithatók meg a nők előtt, mint a többi kar. A Bölcsészettudományi Kar tekintetében a jogi kar szótöbbséggel elfogadta azt a véleményt, hogy módosítsák a vonatkozó szabályzatot akként, hogy nők is lehessenek egyetemi magántanárok. Egyhangúlag fogadták el ugyanakkor azt a javaslatot, hogy felső kereskedelmi érettségi ne legyen elegendő az egyetemi beiratkozáshoz: „...az előterjesztett kérelem a nők egyetemi tanulmányának mai stádiumában már csak időszerűtlenségénél fogva sem pártolható”.¹⁸

A jogi kar az 1915. szeptember 22-i ülésen tudomásul veszi, hogy az Egyetemi Tanács módosítani kívánja a nők felvételére vonatkozó szabályokat, igaz, egyelőre csak az orvosi és a bölcsészeti karra vonatkozóan: a nők felvételére vonatkozó

¹⁷ ELTEL 7.a.13. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1912. szeptember 25-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 6–7.

¹⁸ ELTEL 7.a.14. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1914. május 6-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 163–165.

megszorító szabályok hatályaon kívül helyezését.¹⁹ Az egyetem Bölcsészettudományi Karán 1917. október 18-án lezajlott rendes ülésen megvitatták a nőhallgatók 1415/1915-16.D. sz. folyamodványát a „fölvételüket korlátozó rendelkezések megszüntetése ügyében”. Az ügyben bizottságot állítottak fel, amely szerint „a kiküldött bizottság többsége a nőhallgatók egyetemi munkássága körül szerzett tapasztalatai alapján nem tartja kívánatosnak, hogy a nőknek a bölcsészeti karra való felvételét korlátozó intézkedések megszüntetessenek”. Hozzá tették, hogy az egyetem elsősorban „férfi-tanintézet”, és a leányok részére fenntartott középiskolák növekvő száma miatt számolni lehetne vele, hogy az egyetemet „egyre jobban elárasztanak a nőhallgatók, annyira, hogy végül is a numerus clausus intézményét kellene behozni”. Az említett korlátozások azt jelentették, hogy a nőhallgatóknak külön kellett folyamodniuk felvételért, és akiknek nem volt jeles érettségi bizonyítványuk, csak rendkívüli hallgatók lehettek, és többletfeltételek mellett válhattak a második évben rendes hallgatókká. Ami azt a kérelmet illette, hogy a 16. évüket betöltött nők az egyetem rendkívüli hallgatói lehessenek, a fenti bizottság megállapította: „E kívánság teljesítése minden tudományos munkát illuzórikussá tenne az egyetemen.” Beke Manó nyilvános rendes tanár a bizottság tagjaként ugyanakkor előadta, hogy „a nők általában igen jól megfelelnek az egyetemen”, és az a helyzet, hogy nagyon sok nő jelentkezik, részben a nők gyenge előképzettségére, részben arra vezethető vissza, hogy miután a többi főiskolára nem járhatnak, „mindnyájan a bölcsészeti karra tódulnak”. Talán még figyelmet érdemel az ezt a bejegyzést záró utolsó mondat: „Alexander [Bernát] ny. r. tanár saját részéről és tapasztalatai alapján nem járulhat hozzá a többségi vélemény pszichológiai megokolásához [sic].”²⁰

A Magyar Nőegyesületek Országos Szövetsége 1917-ben kérelmezte, főképpen gazdasági okokból, a jogi tanulmányoknak és pályáknak a nők számára való megnyitását (Bódiné Beliznay 2023, 73). 1918 őszén több egyetemi ifjúsági szervezet, valamint a Március Kör és a Galilei Kör követelte a nők teljes részvételének lehetővé tételét az egyetemi életben: „a korlátok eltávolítását nemcsak a tanulás terén, hanem az egyetemi élet egész területén” (Nagyné Szegvári–Ladányi 1976, 82). 1918 decemberében az őszirózsás forradalom kormányának vallás- és közoktatásügyi minisztere, Lovász Márton rendeletet bocsátott ki arról, hogy a nők beiratkozhatnak valamennyi egyetem világi karaira és a jogakadémiákra is. A rendelet az 1918/1919-es tanév 2. félévétől lépett hatályba, de 1919 augusztusát, a Tanácsköztársaság bukását követően hatályát veszítette, és a korábbi korlátozások továbbra is akadályát képezték a nők jogi tanulmányainak.²¹

¹⁹ ELTEL 7.a.16. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1915. szeptember 22-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 6.

²⁰ ELTEL 8.a.22. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 1917. október 18-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 24–29.

²¹ Azok a nőhallgatók, akik már beiratkoztak, befejezhették jogi tanulmányaikat (Bódiné Beliznay 2023, 73).

1919. szeptember 17–18-án folytatólagos ülést tart a kar, s ezen napirendre kerül, hogy miképp véleményezzék az Orvostudományi Karnak a *numerus clausus* kérdésében hozott határozatát. Annak érdekében, hogy a nők helyzetére vetett fókusz megmaradjon, a zivataros történelmi időket tükröző felvételi tervezetnek csak a nőket érintő részét idézem: „tekintve azokat a jogosulatlan előnyöket, amelyeket a nőhallgatók a hazájukért vérző ifjakkal szemben a háború folyamán elértek, lépéseket kell tenni arra nézve, hogy mindaddig, amíg ezek a tömeges eltolódások ki nem egyenlítettnek, újabb nőhallgató az orvosi karra egyáltalán ne vétessék föl, azontúl pedig csupán azok, akik a 22 éves kort már betöltötték.”²² Még abban a hónapban, a következő ülésen, szeptember 25-én Helle Károly nyilvános rendes tanár (római jog) az orvostudományi kari *numerus clausus* rendelkezésekkel kapcsolatban – témánk szempontjából relevánsként – annak elfogadását javasolja, hogy azt a helyzetet, amely szerint a nők a jogi karra még rendkívüli hallgatóként sem iratkozhatnak be, fenn kell tartani. Dékáni javaslatra a két kérdést külön tárgyalják (*numerus clausus* általában és a nőhallgatók ügye). Király János prodékán a nőknek a jogi karra engedése ellen foglalt állást, és a kar ezt szótöbbséggel elfogadta. Egyetlen felszólalás hangzott el ez ellen: Kmety János azt indítványozta, hogy a *numerus clausus*on belül „egy kevés számú nő” felvételét tegyék lehetővé „buzdítás és példaadásképpen”, s védendőnek ítélte a már beiratkozott nők jogait.²³

A Horthy-korszak évtizedei: „továbbra sem időszerű”

1923-ban a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ)²⁴ és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) beadványban kérték az egyetemi karok nők előtti megnyitását; ezt a beadványt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium véleményezésre megküldte az egyetemeknek (Ladányi 1996, 379). A Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara²⁵ az 1924. június 4-én tartott rendes ülésén tárgyalja Szladits Károly nyilvános rendes tanár előadói javaslatát a nőhallgatók jogi karra való beengedése tárgyában. Az előadó emlékeztetett arra, hogy már az 1913/14-es tanév során úgy határozott a kar, hogy hozzájárul ahhoz, hogy az egyetem jogi karai és a jogakadémiák a nők előtt ugyanazon feltételek mellett nyíljanak meg, mint más karok, és ezt a határozatot 1917 szeptemberében megerősítették. „Időközben a viszonyok lényegesen megváltoztak”: arra mutatott rá, hogy a *numerus clausus* miatt a jogi karra még azok a férfiak sem vehetők fel, akik jogi pályára lépnének, ugyanakkor, miután a budapesti közgaz-

²² ELTEL 7.a.20. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1919. szeptember 18-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 57–60.

²³ ELTEL 7.a.20. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1919. szeptember 27-i rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, fol. 169–175.

²⁴ 1918-ban alakult (részletesen lásd Burucs 1993, 17–18).

²⁵ 1921–1950 között Pázmány Péter nevét viselte az egyetem.

dasági karra nők beiratkozhatnak, közigazgatási szolgálatra is alkalmas minősítést szerezhetnek, és ennek megfelelően elhelyezkedhetnek. A kar a következő határozatot fogadja el: a jogi pályák túlsúlyosságára és a függőben lévő tanulmányi reformra tekintettel „a nőknek a jogi karra való felvételét a jelenlegi körülmények között egészen időszerűtlennek kell tekintetünk”.²⁶

Nem hagyható említés nélkül Kornis Gyulának a „Nők az egyetemen” című, a *Napkelet* egymást követő lapszámaiban két részletben közölt írása (Kornis 1925a; Kornis 1925b), mert a későbbiekben sokat és sokan hivatkozzák majd. A mű jóindulatúnak álcázott módon, akkori tudományos – és azon belül is elsősorban pszichológiai – eredményekre támaszkodva (bár valódi hivatkozások nélkül), látszólag objektíven szólal fel a nők egyetemi tanulmányai ellen. Választott mottója mindent elmond: Molière először 1672-ben megjelent vígjátékából, *A tudós nőkből* származik az idézet: „Ne változtassunk hát Isten szabályán, / Menjünk a hajlamunk-jelölte pályán, / Kérlek, te hagyd csak elmédet szabadra. / Szárnyaljon eszmék jellegébe fenn, / Míg én, férjem mellett itt lenn maradv / Elélek boldogságban, csöndesen.” A szerző a művében ezt az elképzelést törekszik határozottan alátámasztani. Czeke Marianne és Ritoók Emma már a *Napkelet* egy következő számában reflektál a fentiekre (Czeke–Ritoók 1925),²⁷ tételről tételre megcáfolva Kornis állításait, Bobula Ida²⁸ pedig 1928-ban teszi meg ugyanezt, hadd álljon itt az a Kossuth-idézet, amellyel befejezi tanulmányát: „A létért való küzdelem nagy versenyében mindig azon nemzeteké az előny, melyek a kor irányával magukat legjobban azonosítják” (Bobula 1928). Némileg hasonló gondolattal fejezi be Schwarz (később Szászy-Schwarz) Gusztáv azt a *Jogállam* folyóiratban megjelent tanulmányát, amelyet még a századfordulón írt „A nők jogi studiumáról” címmel. A rövid írás érveket és ellenérveket egyaránt sorol, ugyanakkor leszögezi: „Ha tehát a nők történészek és bölcsészek lehetnek, az anyag természetében nincs ok, miért ne tanulhatnak eredményesen a jogot is”, s foglalkozik a kérdés gazdasági oldalával. A későbbiekben nemigen hivatkozott tanulmány befejező gondolata pedig inkább bátorító: „Lehet, hogy mindez csak karácsonyi álom. De álom volt még minden haladás, míg valóra nem vált” (Schwarz 1903, 14, 19).

Noha a MEFHOSZ és a MANSZ kérelmét a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem karai nem támogatták, időközben (1925-ben) megalakult az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete, amely a női tudományos munka eredményeit is figyelemmel kísérte (Burucs 1993, 18), és 1926-ban a leány-középiskolák újjászervezése²⁹ újabb segítséget nyújtott a nők egyetemi tanulmányokra való felkészí-

²⁶ ELTEL 7.a.24. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1924. június 4-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 56–58.

²⁷ Czeke Marianne könyvtáros-irodalomtörténész (1873–1942) és Ritoók Emma könyvtáros-író (1868–1945) elnökletével csatlakozott Magyarország a diplomás nők világszervezetéhez, az International Federation of University Women-hez (IFUW) 1926-ban (Árvai 2013).

²⁸ Bobula Ida történész (1900–1981) az 1920-as évek elején a MEFHOSZ női szakosztályának elnöke volt.

²⁹ A leányközépiskoláról és a leánykollégiumról szóló 1926. évi XXIV. törvénycikk.

téséhez (Pukánszky 2013, 177–178). A törvényhez kapcsolódóan 1927 augusztusában a 63.000. számú VKM rendelet szabályozta a nők egyetemi felvételét. Ennek megfelelően az 1927/28-as tanévtől kezdődően a nőket számos egyetemre „beengedték”, mindössze két olyan nagyobb tudományterület maradt, ahová a nők még kisebb számban sem nyertek bebocsátást: az egyetemi római katolikus Hittudományi Karra és a jogi karokra. A 3. § konkrétan rögzítette: „A jog- és államtudományi karokra a nők egyáltalán nem vehetők fel” (*Magyarországi Rendeletek Tára* 1927, 2257).

Klebelsberg Kuno 1928-ban engedélyezte a nők magántanári képesítését és habilitációját is, annak ellenére, hogy a megkérdezett karok véleménye korántsem volt egységes (Ladányi 1996, 381). A jogi karon ekkor még nincsenek nők, a Bölcsészettudományi Karon igen. A Bölcsészettudományi Kar 1927. október 3-i ülésén a dékán bizottság kiküldését indítványozza, amelynek javasolt tagjait a kar elfogadja;³⁰ majd a következő, novemberi ülésén a dékán azt javasolja, hogy miután a bizottság még nem tudott „összejönni”, fogadják el az 1912-ben ugyanezen kérdésben összehívott bizottság javaslatát, amely szerint csak férfiak maradhatnak magántanárok. Négyesy László nyilvános rendes tanár álláspontja az, hogy csak akkor lenne szükség új szabály bevezetésére, ha arra „égető szükség” lenne (de nincs); Petz Gedeon nyilvános rendes tanár Kornis Gyula *Napkeletben* megjelent tanulmányára hivatkozik, melynek egyik fejezete kifejezetten a nővel mint egyetemi magántanárral foglalkozik, és utal arra, hogy a szerző „számos komoly indokkal” támasztja alá, miért ne kapjanak a nők magántanári minősítést, s azt egyúttal javasolja a miniszter figyelmébe ajánlani. Gerevich Tibor nyilvános rendes tanár szerint „[m]a a tudományban és az oktatásban a tendencia antifeminista. Miért lennénk mi feministák?”. A kar egyhangúlag fogadta el a dékán javaslatát, amely szerint nem óhajtja a magántanári képesítést a nőkre kiterjeszteni.³¹

Az 1940. június 1-jei rendes ülésén foglalkozik a jogi kar igen röviden az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete által a VKM-hez benyújtott, a jogi karnak a nőhallgatók előtt való megnyitására irányuló folyamodványával. Az egyesület ezt „jóindulatú pártfogást kérve” küldte meg a karnak. A kar tudomásul vette, és rögzítette, hogy „az ügy érdemével csupán akkor kíván foglalkozni, ha a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a hozzá intézett beadvány tekintetében Karunktól véleményt

³⁰ ELTEL 8.a.33. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 1927. október 3-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 8.

³¹ ELTEL 8.a.33. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 1927. november 11-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 51–53. A teljesség kedvéért álljon itt Cholnoky Jenő nyilvános rendes tanár Okolicsányiné Harmos Eleonóra magántanári kinevezésének ügye kapcsán a BTK 1926. márciusi ülésén elhangzott nyilatkozata, amely szerint „a nők tudományos munkája felett nem szabad absolute pálcát törni”. ELTEL 8.a.31. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 1926. március 17-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 116–120.

fog kívánni”.³² A Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége 1938-ban és 1939-ben is kérte a jogi karok nők előtti megnyitását, beadványaira azonban nem érkezett válasz, azokat a minisztériumban 1942-ben *ad acta* tették (Ladányi 1996, 383–384).

Nők az egyetemek jogi karain: „mindennek ellenére”

1945 tavaszán valamennyi kar nők előtti megnyitását követelték az értelmiségi szakszervezetek és az 1945-ben alakult Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, és elsősorban a jogi karokon folytatott tanulmányok lehetősége vált fontossá (Ladányi 1996, 384). A VKM 1945. május 19-én véleményt kért a tudományegyetemektől is. A Pázmány Péter Tudományegyetem az 1945. május 30-i rendes ülésén tárgyalta a kérdést. Előterjesztője Nizsalovszky Endre nyilvános rendes tanár volt, aki részletesen jegyzőkönyvbe vett felszólalásában utalt arra, hogy a kar az 1923/24-es tanévben már foglalkozott ezzel, és Szladits Károly javaslatára négy ok alapján fogadott el nemleges álláspontot. Ezek közül a *numerus clausus* akkor már nem állt meg, de a többi érvet – melyek szerint a nők a közgazdaság-tudományi végzettséget megszereshetnek, és így máris több pályán helyezkedhetnek el, mint amelyre a jogi képesítés őket alkalmassá tenné; a jogi pályák túlszűfoltak; s végül hogy függőben van a jogi tanulmányi reform – megismételte. Elismerve, hogy nem oktatnak a jogi karon olyan tárgyakat, amelyeket a nők ne sajátíthatnának el, utalt arra, hogy az akkori helyzetben sok nő visszaélésszerűen jelentkezne a jogi karra: „olyan nők, akik kihasználnák a lehetőséget, amely azáltal adódik, hogy kereső foglalkozás nélkül jogi képesítést szerezhettek, amit azután előmenetelüknél gyümölcsöztethetnének”. Hivatkozott arra, hogy a nők körében nagy csalódást keltene, ha később azt tapasztalnák, hogy az egyes jogi álláshelyeken a férfiakat előnyben részesítik. A kar álláspontjaul azt javasolta, hogy a jogi oktatás reformja és annak rendezése előtt, hogy a nők milyen életpályát választhatnak, ne nyissák meg a kart a nőhallgatók előtt (kivételt engedve az átlagot lényegesen meghaladó szorgalmú nők számára, akiknek közszolgálati alkalmazása előre biztosítva volna).

Moór Gyula nyilvános rendes tanár ellenezte a nők jogi karra való beengedését, mert „bizonyos életpályákon (bíróin, ügyészin stb.) nem látná őket szívesen”. Kolosváry Bálint nyilvános rendes tanár kifejtette, hogy szerinte a nőknek sem lelki, sem fizikai adottságai nem alkalmasak a jogi pályákra. Sárffy Andor nyilvános rendes tanár helyeselte a nők jogi karra bocsáthatóságát, Marton Géza nyilvános rendes tanár utóbbit támogatta, „mert ellentétes álláspont elfogadása esetén a Kart vaskalappossággal lehetne vádolni”. Heller Erik nyilvános rendes tanár azért helyeselte, mert a kor ezt kívánja meg, amitől nem lehet elzárkózni. Nizsalovszky javaslatára a kar tartózkodik a nők jogi karon való tanulmányainak elvi támogatásától, és határozata a következőket tartalmazza: „a Kar elvitathatlannak tartott álláspontja szerint a jogi

³² LTEL 7.a.40. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1940. június 1-jei rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 187.

képesítéshez kötött hivatások között nagy számmal vannak olyanok, amelyekre a nők lelki alkataknál fogva nem alkalmasak és a jogi képesítés megszerzésével sem válnak alkalmassá. Ilyenek: a bírói, ügyészi, ügyvédi pálya, sőt a felsőbbrendű feladatkörök szempontjából a legtöbb közigazgatási állás. Ezért nem vezet helyes eredményre, ha a Kar a kérdés egészére kiterjedő egységes álláspontot foglalna el.” A határozat tartalmazta azt is, hogy a kar először abban vár állásfoglalást, hogy mely igazgatási állásokban és a kezdő állásokban milyen hányadban foglalkoztatnának nőket.³³

Noha a fentiek alapján látható, hogy az 1945-ös politikai fordulat nem változtat azon, hogy a nők jogi kari jelenléte továbbra sem kívánatos, az 1945. augusztus 15-én kiadott 6660/1945. ME rendelet 1. §-a megállapította, hogy az 1945/46-os tanulmányi évtől kezdődően a tudományegyetemek jog- és államtudományi karára a megállapított létszám keretén belül nők is felvehetők; a nőknek a tudományegyetemek jog- és államtudományi karára való felvételéhez a férfi hallgatókéval azonos előfeltételek szükségesek. 1946 folyamán született meg az a törvény, amely az egyetemek valamennyi karára és a főiskolákra is lehetővé tette nők felvételét (Ladányi 1996, 385).³⁴

Összegzés

A hazai egyetemek és főiskolák között az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara volt az egyik utolsó, ahová nők felvételt nyerhettek – csak 1945-ben. Nem lebecsülve az adott társadalmi-gazdasági hátteret, a vérzivataros időket, a két világháborút, a proletárdiktatúrát, a békediktátumot annak valamennyi következményével, a válságokat, a gyorsan változó időket, a kihívásokat, különösen az egyetemek előtt állókat, amelyeknek az egyetemi testületi ülések jegyzőkönyvei világos lenyomatai – mégis: a jegyzőkönyvek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nők jogi karra való bocsáthatósága valahogy sosem bizonyult „időszerűnek”. A jogi kar 1945-ig „hermetikusan elzárt” maradt a nők előtt, s ez annál is inkább problémát jelentett, mert valamennyi közhivatal betöltéséhez jogi végzettségre volt szükség (Jáki 1962, 224).

Ennek tükrében még fontosabb annak a hét (1924 és 1935 között született) jogásznak az életútja, akiről a *Nők a tudomány fellelegvárában* című kötetben olvashatunk: Bajáki Veronikáé (1924–2015), Bokorné Szegő Hannáé (1925–2006), Domé Györgyné (1933–2016), Kovacsicsné Nagy Kataliné (1931–2020), Nagyné Szegvári Kataliné (1930–2012), Szabó Lászlóné Nagy Terézé (1935–1985) és Weiss Emiliáé (1945–2014). Talán a fentiek tükrében nem csodálkozunk rajta, hogy ilyen kevesen vannak: a kaput hét lakat alatt őrizték...

³³ ELTEL 7.a.44. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1945. május 30-i rendes ülésének jegyzőkönyve, fol. 147–154.

³⁴ A hittudományi karokra való felvételre vonatkozó szabályok ugyanakkor fennmaradtak.

Irodalomjegyzék

- Ambrus Attiláné Kéri Katalin (1996). „Kmety képviselő úr és a »női szörnnyetegek«. Egy 1907-es parlamenti felszólalás sajtóvisszhangja”. *Iskolakultúra* 6/3, 101–103. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/31286>.
- „A nők egyetemi képzése” (1904). *Nemzeti Nénevelés* 25/7–8, 277–281. https://epa.oszk.hu/04600/04614/00212/pdf/EPA04614_nemzeti_noneveles_1904_07-08.pdf.
- Árvai Tünde (2013). „Az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete 1.” *Ejfeledett pécsi nők nyomában...* (2013. márc. 25.). https://pecsi-notortenet.blog.hu/2013/03/25/az_egyetemet_es_foiskolat_vegzett_magyar_nok_egyesületének_pecsi_megjelenése.
- „Az MTA bicentenáriumának küszöbén – Videón A Nők a tudomány fellegvárában című kötetről szóló előadások” (2024). *MTA* (2024. dec. 23.). <https://mta200.hu/esemenyek/az-mta-bicentenariumanak-kuszoben-videon-106436>.
- Bobula Ida (1928). „Az egyetemi nőkérdés Magyarországon”. *Napkelet* 8, 581–595.
- Bódiné Beliznay Kinga (2023). „Amikor Justitia megnyitotta a kapukat a nők előtt”. In: Bódiné Beliznay Kinga – Gosztonyi Gergely, szerk. *Jogtörténeti Parenga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest: ORAC, 67–73.
- Bollobás Enikő (2025). „Hay Diana – Palasik Mária – Schadt Mária szerkesztők. Nők a tudomány fellegvárában – Kutatói életutak a Magyar Tudományos Akadémián 1949–2021”. *Magyar Tudomány* 186/4, 812–815. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.4.25>.
- Burucs Kornélia (1993). „Nők az egyesületekben”. *História* 15/2, 15–18.
- Cristian, Réka Mónika – Kérchy, Anna, szerk. (2022). *Pioneer Hungarian Women in Science and Education*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://mersz.hu/cristian-kerchy-pioneer-hungarian-women-in-science-and-education>.
- Czeke Marianne – Ritoók Emma (1925). „Nők az egyetemen. Válasz Kornis Gyula cikkére”. *Napkelet* 3/5, 496–504.
- Hay Diana – Palasik Mária – Schadt Mária, szerk. (2024). *Nők a tudomány fellegvárában. Kutatói életutak a Magyar Tudományos Akadémián 1949–2021*. Budapest: Akadémiai Kiadó. https://mersz.hu/dokumentum/m1191ntf_4/.
- Hell Judit (2023). „Kékharisnyák? »Női szörnnyetegek«? Néhány adalék az egyetemes és magyarországi nőtörténeti kutatásokhoz a nőképzés területén”. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Litterarum* 25, 127–151. <https://doi.org/10.46440/actauniverszterhazyilitterarum.2023.127>.
- Jáki László (1962). „Nőhallgatók részvétele a felsőoktatásban 1894–1941”. *Demográfia* 5/2, 219–228.
- Kereszty Orsolya (2011). „Változó női szerepek: család és házasság reprezentációi »A Nő és a Társadalom« folyóiratban (1907–1913)”. In: Kéri Katalin, szerk. *Társadalmi nem és oktatás*. Konferenciakötet. Pécs: PTE BTK „Oktatás és társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola. <https://mek.oszk.hu/09600/09689/html/menusor.htm>.
- Kéri Katalin (2018). *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*. Pécs: Kronosz. <https://pea.lib.pte.hu/bitstreams/d2faa5a8-da77-43ba-b68c-49e8a51da162/download>.
- Kéri Katalin (2025). „Nők a magyar tudományos életben (1949–2021)”. *Neveléstudomány* 13/1, 65–69. <https://doi.org/10.21549/ntny.48.2025.1.5>.
- „Kmety Károly felszólalása” (1907). *Budapesti Hírlap* (1907. jan. 16.), 14. 4.
- Kornis Gyula (1925a). „Nők az egyetemen. I. Múlt és jelen”. *Napkelet* 3/1, 60–69.
- Kornis Gyula (1925b). „Nők az egyetemen. II. A női lélek”. *Napkelet* 3/2, 149–184.
- Ladányi Andor (1996). „Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve”. *Educatio* 3, 375–389.
- Ladányi Andor (1999). *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Magyarországi Rendeletek Tára*, I–II. (1927). Budapest: Magyar Kir. Belügyminisztérium.
- Nagyné Szegvári Katalin (1969). *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777–1918)*. Budapest: KJK.
- Nagyné Szegvári Katalin (1981). *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest: Magyar Nők Országos Tanácsa – Kossuth Kiadó.

- N[agyné]. Szegvári Katalin (1988). *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nagyné Szegvári Katalin – Ladányi Andor (1976). *Nők az egyetemeken. Küzdelmek a nők egyetemi tanulmányaiért*, I–II. Felsőoktatástörténeti kiadványok 4. Budapest: Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont.
- „Női szörnyetegek” (1907). *A Nő és a Társadalom* 1/2, 17–18. https://mtda.hu/NET/1907/1907_02.pdf.
- Pálmai Dóra (2015). „Vélemények és gondolatok a nők egyetemi képzéséről a 19. és 20. század fordulóján”. *Per Aspera ad Astra* 2/2, 25–40. <https://doi.org/10.15170/paaa.2015.02.02.02>.
- Péter H. Mária (2018). „Nők az egyetemen. Az első okleveles orvosnők és gyógyszerésznők a budapesti felsőoktatásban és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen”. *Erdélyi Múzeum Egyesület* 80/1, 137–151. <https://eda.eme.ro/items/08369487-1b3d-41ea-8622-483578edeb41>.
- Pukánszky Béla (2013). *A nőnevelés története*. Budapest: Gondolat Kiadó. 177–178. http://www.pukanszky.hu/eloadasok/ELTE_PhD_A%20noneveles%20tortenete/Segedanyagok/03_Pukanszky_Noneveles_vegso.pdf.
- Schwarz Gusztáv (1903). „A nők jogi studiumáról”. *Jogállam* 2/1, 13–20. https://library.hungaricana.hu/hu/view/DTT_FOLY_Jogallam_1903/?pg=342&layout=s.
- Sipos Balázs – Papp Barbara (2017). *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest: Napvilág.

Hauszmann Alajos (1847–1926)

Alajos Hauszmann (1847–1926)

Sisa József

az MTA doktora, kutató professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Humán Tudományok Kutatóközpontja Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest
sisajozsef@abtk.hu

Absztrakt

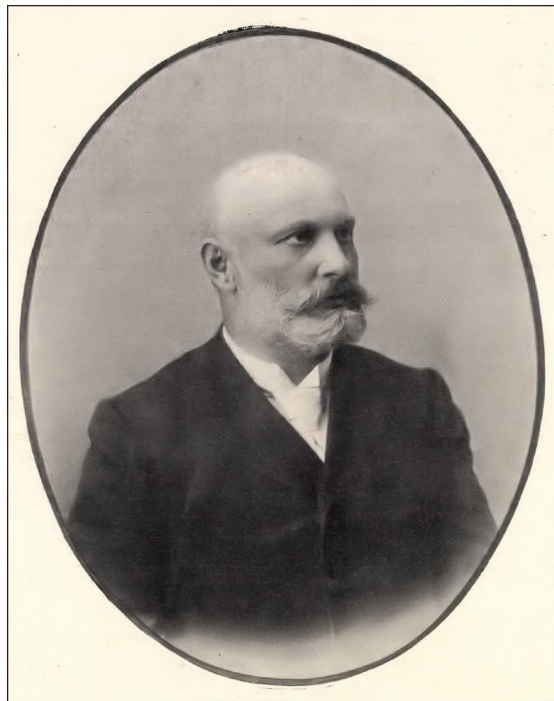
Száz éve hunyt el Hauszmann Alajos, a dualista korszak vezető rangú építésze, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Tanulmányait a budai József Politechnikumban, majd a berlini Építészeti Akadémián végezte. 1868-tól a József Politechnikumban tanársegédként, majd 1872-től (az akkor már Királyi József Műegyetem nevet viselő tanintézményben) nyilvános rendes tanárként dolgozott, összesen 44 éven át. Pályafutása során magán- és állami megrendelések egész sorát kapta, amelyek teljesítésében népes építészeti irodája – többnyire (egykori) tanítványai – közreműködésére számíthatott. Építészeti stílusát eredendően az olasz neoreneszánsz határozta meg, amely munkássága második felében a neo-barokk szellemében oldódott. Városi bérpalotákat és kastélyokat egyaránt épített, de a szorosan vett társadalmi igények szolgálatában álló kórházakat és iskolákat is tervezett. Legnagyobb munkája a főváros panorámáját uraló budai királyi palota kibővítése, illetve megkettőzése volt. Nevéhez fűződik a Kúria és a New York-palota építése is.

Abstract

Alajos Hauszmann, a leading architect of the Dualist Era and a member of the Hungarian Academy of Sciences, passed away a hundred years ago. He completed his studies at the Joseph Polytechnic in Buda, later attending the Bauakademie in Berlin. From 1868, he worked as an assistant professor, and from 1872, as a full professor at the Joseph Polytechnic (elevated to Technical University status in 1871), where he taught for a total of 44 years. Throughout his career, he received a wide range of private and public commissions, which he carried out with the assistance of his large architectural firm, mostly composed of his (former) students. His architectural style was originally defined by Italian Neo-Renaissance, softening gradually in the spirit of Neo-Baroque during the latter half of his career. He designed urban residential palaces and mansions, as well as hospitals and schools that served strictly social needs. His greatest work was the expansion and doubling of the Royal Palace in Buda, which dominates the capital's skyline. He is also credited with designing the Curia of Hungary and the New York Palace.

Kulcsszavak: Hauszmann Alajos, Műegyetem, 19. századi építészet, Budapest, királyi palota

Keywords: Alajos Hauszmann, Technical University, 19th-century architecture, Budapest, Royal Palace

1. ábra. Hauszmann Alajos portréja

Forrás: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1914, 48. évfolyam, 17. szám, 337. oldal

Száz éve, 1926. július 31-én hunyt el Hauszmann Alajos, a dualista korszak vezető rangú építésze, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1. ábra). Emlékét a szakmai körökön túl a köztudat is megőrizte; az intézményes keretekben betöltött prominens szerepe, Budapest városképét meghatározó, jelentős épületei gondoskodnak arról, hogy a mai napig szemünk előtt maradjon (Gerle 2002). Hogyan indult, majd teljesedett ki az építész pályafutása, melyek legfontosabb alkotásai, mi a helye a magyar architektúra történetében? A kerek évforduló alkalmával érdemes mindezt felidézni, röviden újból átgondolni.

Mint jó néhány korabeli magyar építész, Hauszmann Alajos is német anyanyelvű polgárcsaládból származott, jómódú édesapjának fűszerkereskedése volt Budán. Bejárása volt a szülői házba Szkalnitzky Antalnak (1836–1878), a fiatal építésznek. És itt érdemes szó szerint idézni Hauszmannnt:

„Szkalnitzky ébresztette bennem az építőművészet és a műtörténet iránti szeretetet, az ő stylusa, alkotóképessége, művészi egyénisége példaadó volt számomra, és döntő befolyással volt későbbi munkásságomra, amiért is e korán elhunyt zseniális építésznek örök hálával tartozom.” (Hauszmann 1997, 162)

A szóban forgó, ma már kevésbé közismert építész első magyarként tanult a berlini Építészeti Akadémián (Bauakademie), majd hazatérve a Magyar Tudományos Akadémia palotájának építésén (1862–1865) kitüntetett szerep jutott neki: berlini tanára, az épület tervezője, Friedrich August Stüler őt kérte fel arra, hogy a helyszínen képviselje, a részlettervek többségét elkészítse, és – Ybl Miklóssal együtt – az építést vezesse (Sisa 2022). Szkalnitzky közreműködésével olyannyira meg voltak elégedve, hogy a palota felavatása előtti napon, 1865. december 10-én, első építész-ként, az Akadémia a tagjai sorába fogadta. Az ifjú Hauszmann mint rajzoló, majd mint inas a szabadidejét az akadémiai építkezésen töltötte, ahol három év alatt kitanulta a kőművesmesterséget.

1864-ben beiratkozott a budai József Politechnikumba. A tanintézményben ekkor hozták létre a mű- és díszépítészettani tanszéket – a mai Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének jogelődjét –, élén Szkalnitzky Antallal. 1866-tól az ő javaslatára Hauszmann és két osztálytársa, Lechner Ödön (1845–1914) és Punczmann (Pártos) Gyula (1845–1916) a berlini Építészeti Akadémián folytatta tanulmányait. 1868-ban Szkalnitzky kérésére Hauszmann hazatért, és a politechnikumban mestere tanársegédje lett. 1869–1870-ben hosszabb itáliai tanulmányút következett. 1872-ben, mindössze 25 évesen megkapta a frissen egyetemi rangra emelt tanintézményben a nyilvános rendes tanári kinevezést. (Szkalnitzky 1870-ben távozott a politechnikumból.)

Nehéz lenne túlbecsülni annak a 44 évnek a jelentőségét, amelynek során Hauszmann Alajos tanárként, illetve professzorként – 1903–1905-ben a rektori pozíciót is betöltve – a Királyi József Műegyetemen működött. Az építészársadalom csúcsára emelkedett, ami rendkívüli szakmai lehetőséget és társadalmi presztízst biztosított számára. Rangja a különféle magán- és állami megbízások elnyerésénél komoly előnynek számított, a műegyetemi tanárság aurája gyakorlatilag végigkíserte egész pályafutását. Azonkívül, hogy évtizedeken át tanította az ifjabb építésznemzedék tagjait, egyúttal irodájában foglalkoztathatta is őket; a korabeli úzusnak megfelelően munkásságában az oktatás és az egyre terebélyesedő gyakorló építési tevékenység szerves egységet alkotott. Hosszabb-rövidebb ideig a keze alatt működött többek között Alpár Ignác, Korb Flóris, Giergl Kálmán, Töry Emil, Sebestyén Artúr, Kőrössy Albert, Hüttl Dezső; ennek köszönhetően valószínűleg az övé volt a tárgyalt korszak legnagyobb tervezői praxisa (Kelecsényi–Gyetvai Balogh 2022, 65–68). Hauszmann a szó átvitt értelmében iskolát nem teremtett, de jó lehetőséget biztosított a – gyakran majd más építészeti irányok felé forduló – fiatalabb generáció pályakezdéséhez, művészi kibontakozásához. Irodájának említett munkatársai a magyar építészet jeles alkotói lettek.

Hauszmann a magyar történelem kivételesen szerencsés időszakában működött. A kiegyezéssel kezdődő fellendülés, a világvárossá kiépülő, 1873-ban egyesített Budapest építészek egész generációjának kínált rendkívüli lehetőséget. A korábbi nemzedék néhány képviselője még a színen volt, sőt Ybl Miklós (1814–1891), a szakma doyenje élete végéig rendíthetetlen tekintélyével és munkabíráásával tűnt ki. De nagy számban jelentkeztek a fiatalabb építészek, élükön egyébként – a korán

munkaképtelenné váló – Szkalnitzky Antallal. A terepet az 1840-es, illetve 1850-es években született nagyszámú építész, köztük az egyik vezérszerephez jutó Hauszmann Alajos vette át. Az új nemzedéknek az első nagy kiugrási lehetőséget a főváros hatalmas építészeti projektje, a Sugárút (Andrássy út, 1872–1885) kínálta.

A korszak építészeti világát a historizmus, pontosabban az itáliai neoreneszánsz dominanciája jellemezte, amelynek első példaadó középülete az Akadémia székháza volt. Ezt Hauszmann is így vélte: „Ami Feszlnék nem sikerült, t. i. hogy építészeti irányával iskolát alkosson, azt *Stüler Ágoston* berlini építész a Magyar Tudományos Akadémia palotájával érte el” (Hauszmann 1925, 39). A neoreneszánsz jelentette az alapokat akkor is, amikor az 1880-as, 1890-es években más stílusirányzatok – leginkább a neobarokk – bővítették a lehetőségek tárházát, és nem volt ez másként Hauszmann építészetében sem.

Korai korszakának alkotásait jobbára szabályos, száraz, néhol szigorú építészeti tagozatok, a reneszánsz és az antik építészeti formák együttes jelenléte és szimbióza jellemzi. Ez gyakran sík falfelületekkel, geometrikus szabályossággal párosul. A kortársak az ilyen fajta architektúrát gyakran „berlini reneszánsz” névvel illették. Ez tűnt fel Hauszmann több munkáján, mint a Tüköry-palota (1871–1872), a szombathelyi városháza és színház (1877–1879) vagy Kégl György Andrássy úti bérpalotája.

Az építész a társadalmi életben otthonosan mozgott, és ez karrierje javára vált. A mozgalmas és művészi hatásra törekvő Erzsébet téri kioszk (1871–1873), az előkelő világ találkozóhelye Hauszmann nevét korán ismertté tette. Apjától örökölte a vadászszenvetélyt, ami a nemesi, sőt főnemesi körökig vezette őt. Egyik barátjával megvette a Királyné nevű jachtot, amellyel a Balatonon hajókézelt. Elmondása szerint ez feltűnést keltett, az arisztokrácia tagjaival osztozott a passziójában (Hauszmann 1997, 44–46). A jachtklub házat (1878) természetesen Hauszmann tervezte. Az egyik megbízás gyakran maga után vonta a másikat. Amikor a szombathelyi városháza és színház építése volt terítéken, megismerkedett Széll Kálmán pénzügyminiszterrel, a későbbi miniszterelnökkel, aki vele tervezett meg rátóti kastélyát (1876 k.). Nemsokára a közel eső Herényben kastélyt és csillagvizsgálót (1878–1880) épített Gothard Sándor és Jenő részére. A szombathelyi megyeháza átalakítása (1880–1881) alkalmat adott arra is, hogy felépítse Károlyi Antal főjegyző és Éhen Gyula későbbi polgármester házat (1881), illetve megbízást kapjon a lovassági laktanya megtervezésére (1887) (Hauszmann 1997, 42–44). Egyes megbízók kastélyt és városi házat is építtettek vagy építtettek át vele. Volt a megbízók között több arisztokrata, mint gróf Nádasdy Ferenc, gróf Batthyány Géza és Coburg Fülöp herceg. Bizonyára nem véletlen azonban, hogy – a hozzá hasonlóan – polgári születésű és a nemességet utóbb megszerző Kégl Györggyel alakított ki szorosabb emberi kapcsolatot. Számára épített kastélyt a Fejér megyei Csalán (1876–1878) (2. ábra), bérpalotát az Andrássy úton (1879), majd még egy házat Kégl lányainak a budai Döbrentei utcában (1893–1894), az utóbbit történetesen saját háza (1892–1893) mellé. Kégl az építész rendszeresen megajándékozta, névnapján köszöntötte, de olyan is volt, hogy együtt vettek részt vadászaton (Hauszmann 1997, 41–42).

2. ábra. Kégl-kastély, Csala

Forrás: *Az Építési Ipar* 1878, 2/44, melléklet

A Hauszmann Alajos által tervezett kastélyok – ellentétben a korszak hasonló épületeinek többségével – olasz neoreneszánsz stílusban fogantak; temperamentuma szerint a tervező végeredményben városi építész volt. A viszonylag szerény rátóti és herényi kastéllyal szemben a csalai Kégl-kastély nemcsak nagyobb méretével tűnt ki, hanem azzal is, hogy markáns tornya is volt, ami az épülettípus egyik karakterisztikus eleme. Gróf Nádasdy Ferenc nádasdladányi kastélyát eredendően Linzbauer István terve alapján építették, akinek korai halála után másnak kellett kialakítania a díszes belső tereket. Gróf Nádasdy Ferenc Hauszmannnt bízta meg a feladattal. Így keletkezett az 1880-as évek első felében az épület két faburkolatos terme: a kazettás mennyezetű, a reneszánsz korszakát megidéző könyvtár és a késő gótikus angol Tudor-stílusban fogant, nyitott fedélszékes ősök csarnoka (3. ábra).

Mindkét terem nagyon igényes kialakítású, sőt, az ősök csarnoka a maga műfajának legkiemelkedőbb magyarországi alkotása. Ez is jelzi, hogy bár Hauszmann igazából a neoreneszánsz világában érezte magát otthon, ha a körülmények úgy hozták, nem esett nehezére a hasonulás, a könnyű váltás. A nádasdladányi kastély két eltérő stílusú belső tere megelőlegezte azt az eljárást, amelyet az építész egy-két évtizeddel később a budai királyi vár különböző történeti korokat felidéző termeinél követett.

3. ábra. Ősök csarnoka a Nádasdy-kastélyban, Nádasdladány
Forrás: *Szalon Újság* 1901, 6/23–24, 8

A magánépületek mellett, sőt azok jelentőségét felülmúlva Hauszmann különféle középületeket is tervezett. Ezek egy része nem a kényelem és a reprezentáció, hanem a szorosan vett társadalmi igények szolgálatában állt. Ilyenek a kórház- és klinikaépületek, amelyeket – mint a budapesti Szent István Kórház (1878–1880) és a kolozsvári egyetem bonctani és élettani intézete (1884–1886) – az ország több pontján épített. Az előbbi a Magyarországon meghonosodó, ún. pavilonrendszer klasszikus és példaadó megfogalmazása volt, amelyet Hauszmann olyannyira fontosnak tekintett, hogy a témáról szakcikket is írt (Hauszmann 1881). A dualista korszak nagy iskolaépítési akcióiból is kivette a részét, ahogy azt például a Markó utcai főreáliskola (1882–1884) vagy az Állami Felső Ipariskola és Technológiai Múzeum (1887–1889) jelzi (4. ábra).

Mindkettő nyerstégla-épület; az előző neoreneszánsz szigorával, az utóbbi arkádíveivel és terrakotta ornamentikájával tűnik ki. A praktikus állami középületek sorába illeszkedik a hatalmas Törvényszéki palota a Markó utcában, amely nem kevesebb mint öt törvényszéket és bíróságot, illetve egy fogházat foglal magába. Bár az épületet az itáliai *quattrocento* monumentális léptékűre felnagyított formavilága uralja, száraz részletei és sajtolt téglaburkolata jóvoltából a funkciót jól tükröző szigorúság bélyegét viseli magán (5. ábra) (Papp 2021).

4. ábra. Állami Felső Ipariskola és Technológiai Múzeum, Budapest
Forrás: Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, Fényképtár: 1637

5. ábra. Törvényszéki palota, Budapest
Forrás: Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja
Művészettörténeti Kutatóintézet; fotó: Hámosi Péter

Hauszmann megcélózta a legjelentősebb állami középület, az Országház megalkotását is, ám ez a vágya nem teljesült. 1882-ben pályázatot írtak ki az épület megtervezésére. Meglepően kevés, mindössze húsz pályamű futott be; tényleges esélye a Műegyetem két professzorának, Hauszmann Alajosnak és Steindl Imrének lehetett. Hauszmann az Ybl Miklós által eredetileg javasolt helyszínre tervezett neoreneszánsz épületet, Steindl az Andrassy Gyula által pártolt Duna menti területet és az ugyancsak általa preferált neogótikus stílust választotta. Nem kevés vita után az illetékes bizottság választása Steindl tervére esett, lényegében Andrassynak köszönhetően (Sisa 2020, 24–39).

6. ábra. A királyi palota kupolája és északi szárnya, Budapest

Forrás: Hauszmann Alajos, *A magyar királyi vár* [Budapest, 1912]. Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, Fényképtár

Egy évtized múlva Hauszmann egy még hatalmasabb épület, a budai királyi palota tervezésével vigasztalódhatott. A 18. századi palota Krisztinaváros felé történő bővítésére Ybl Miklós kapott megbízást, ám ő 1891-ben távozott az élők sorából. Helyére – és ez akár szimbolikus jelentőségű, még ha tehetségben és művészi érzékben a nagy mesterrel a pártfogolt nem vetekedhetett is – Hauszmann lépett, aki a nagy kihívásnak eleget tudott tenni. Először Ybl tervei nyomán, de megváltoztatott alaprajzzal a krisztinavárosi szárnyat fejezte be (1893–1896), majd megkettőzve a régi palota hosszanti tömbjét, felépítette az északi szárnyat és a kupolát (1896–1905), összességében harmonikus és változatos épületegyüttest teremtve (6. ábra) (Farbaky 2001).

A palota belsejében dísztermek sorát alakította ki, a berendezést is ő irányította (Rostás 2001; Finta 2023). Az évek során az uralkodóval rendszeres konzultációt folytatott. Azóta a királyi várpalota és az Országház, a két hatalmi ág jelképe egymásnak feelve uralja a főváros dunai panorámáját.

Hauszmann még egy monumentális középülettel, a Kúriával (1893–1896) is letehetette a névjegyét, ezúttal az Országház városi oldalával szemben. Ezzel az alkotásával – a berlini Reichstag kompozíciós formáit követve, erőteljes párkányzatot és káprázatos belső csarnokot alakítva ki – a millenniumi Magyarország egyik legmarkánsabb építészeti megfogalmazását adta (7. ábra).

7. ábra. Kúria, Budapest

Forrás: Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, Fényképtár, F.59.158.4

Nagyjából ebben az időben készült a tornyos New York-palota (1891–1894), a pesti városképet meghatározó felkiáltójel (8. ábra).

8. ábra. New York-palota, Budapest

Forrás: Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, Fényképtár: F.52.52.1.

Sokat elárul Hauszmann hozzáállásáról, amit a fiumei kormányzói palotával (1893–1896) kapcsolatban írt: „Batthyány gróf szigorú stylusban való kiképzést követelt, amiért is Palladio architektúrájára támaszkodva terveztem a palotát” (Hauszmann 1997, 76). Már a századforduló után készült el tervei nyomán az új műegyetemi együttes hatalmas, némileg rideg központi épülete (1906–1909). A továbbiakban gyakorlatilag már nem épített.

Működésének második felében Hauszmann neoreneszánszban gyökerező építészeti felfogása feloldódott. Megerősödött a neobarokk jelleg, sőt utóbb valamennyire még a szecesszió is beszüremkedett. Megváltozott ugyanis a divat, változatosságra törekedett az építészeti közízlés. Hauszmann egyébként megvallotta, hogy a részleges irányváltásban tanítványai, fiatalabb munkatársai is segítették. Mivel azonban nem volt igazán eredeti teremtmény, gyökeres megújulásra nem volt képes, sőt elutasította.

A gondolatot szavakban is megfogalmazta 1903-as rektori beszédében, amikor egykori barátjának, budai és berlini évfolyamtársának, Lechner Ödönnek forradalmian új építészetét bírálta:

„egyes ember – ha zseniális is –, de még a művészek összessége sem képes életük rövidsége alatt oly művészi alakot, oly új stílust teremteni, amely átmenne népünk vérébe, amely maradandó beccsel bírna, és nemzetünk művészi érzését kifejezésre juttatná.” (Hauszmann 1904, 14)

Két évtizeddel később, akadémiai székfoglaló előadásában még nyomatékosabban tesz hitet a régi mellett:

„A forrongó eszmék labirintusában gyakran tévútra leszünk vezetve, de ha azokat az eszméket követjük, melyek évszázadokon át a szépség és a fejlődés fáklyái voltak, azok a jövőben is be fogják világítani az utat, melyen az építésznek haladnia kell [...]” (Hauszmann 1925, 50)

Hauszmann nemcsak építészeti kultúráját hozta Berlinből, hanem feleségét is. Berlini diákévei alatt ismerte meg Marietta Seniort, akit 1874-ben vezetett az oltárhoz. Két gyermekük született, Jenő és Gizella. A leányt Hauszmann egyik hű tanítványa, Hüttl Dezső vette feleségül, aki apósa nyomdokain haladva a Műegyetem tanára lett, és az építészetben a konzervatív irányzatot képviselte. 1913-ban, Hauszmann nyugdíjba vonulásakor ő lépett a helyére, megörökölte a katedráját, majd sok évvel később rektori címét is.

Élete során Hauszmann Alajos számos kitüntetést kapott, közte a Litteris et Artibus érdemjelvényt, a Ferenc József-rendet és az 1900-as világkiállítás Grand Prix érmét, tagjává választotta egyebek között a Royal Institute of British Architects. 1918-ban „velencei” előnévvel – mondhatni az utolsó pillanatban – nemességet kapott, ami szinte példátlan az építészek körében. Élete vége felé pedig örömmel eltelve a következőket vethette papírra:

„1924, május 8. A Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlése engem tiszteletbeli tagjává választott [...]. Ezen választás nagy kitüntetés reám nézve, annál is inkább, mert a választás teljesen egyhangú volt, és életem munkásságának a legilletékesebb helyről való elismerését jelenti.” (Hauszmann 1997, 171)

1925. január 19-én a III. Osztály ülésén tartotta székfoglaló előadását „Budapest építési fejlődésének történetéből” címmel (Hauszmann 1925). A következő évben, 79 évesen hunyt el.

A késői elismeréssel az Akadémia gazdag életművet koronázott meg – talán a korszak konzervatív szellemiségétől is áthatva –, a békebeli Magyarország egyik legtermékenyebb, mondhatni hivatalos, hagyományos felfogású építészeit. Egy olyan

emberét, aki szakmáját alaposan ismerte, és aki ha az újítás távol állt is tőle, minden feladatot magas szinten tudott megoldani. Feladat pedig sok volt, és sokféle. A nevét kitörölhetetlenül beírta a magyar építészet történetébe.

Irodalomjegyzék

- Farbaky Péter (2001). „A budai királyi palota a historizmus korában”. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából XXIX*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 241–265.
- Finta Sándor (2023). „A Szent István-terem”. In: Jánovszky Tamás, szerk. *Hauszmann Alajos öröksége. Hagyományörzés és modernitás. A 2022. évi Hauszmann-konferencia előadásai*. Budapest: Hauszmann Alapítvány, 63–71.
- Gerle János, szerk. (2002). *Hauszmann Alajos*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Hauszmann Alajos (1881). „Kórházépítési tanulmányok”. *Építő Ipar* 5/11, 91–92; 5/12, 99–100.
- Hauszmann Alajos (1904). *Rektori beszéd, József Műegyetem, 1903. szeptember 16.* Budapest: Királyi József Műegyetem.
- Hauszmann Alajos (1925). „Budapest építési fejlődésének története”. *Akadémiai Értesítő* 36/1–5, 34–50.
- Hauszmann Alajos (1997). *Hauszmann Alajos naplója. Építész a századfordulón*. Szerk. Seidl Ambrus. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kelecsényi Kristóf Zoltán – Gyetvai Balogh Ágnes (2022). „Műegyetemi professzorok építészirodái a historizmus időszakában”. In: Farbaky Péter – Farbakyné Deklava Lilla, szerk. *A haza építőkövei. Tanulmányok a 19. századi építészet köréből Sisa József tiszteletére*. Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, 59–81.
- Papp Gábor, szerk. (2021). *A budapesti Törvénykezési palota 130 éves története*. Budapest: Fővárosi Törvényszék.
- Rostás Péter (2001). „Egy helyiség helye. A Budavári Palota Hunyadi Mátyás-termének története”. In: F. Dózsa Katalin – Szvoboda Dománszky Gabriella, szerk. *Tanulmányok Budapest Múltjából XXIX*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 487–537.
- Sisa József (2022). *Szkalnitzky Antal*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Sisa József, szerk. (2020). *Az Országház építése és művészete*. Budapest: Országház Könyvkiadó.

A mesterséges intelligencia szerepe az étrend-kiegészítők fejlesztésében

The Role of Artificial Intelligence in the Development of Food Supplements

Háber Andor Zsolt¹ – Figler Mária² – Szabó Zsolt Roland³

¹ doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Doktori Iskola, Pécs;
K+F- és termékmenedzser, Primrose Vital Kft., Szentlászló
haaoaat.pte@tr.pte.hu

² PhD, professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar
Táplálkozástudományi és Dietetikai Intézet Sporttáplálkozási és Hidratációs Tanszék, Pécs
maria.figler@aok.pte.hu

³ PhD, habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar
Vezetéstudományi és Marketing Tanszék, Győr
roland.szabo@sze.hu

Absztrakt

A mesterséges intelligencia (MI) megjelenése új lehetőségeket nyit az étrend-kiegészítők fejlesztésében, és egyúttal indokoltá teszi a teljes fejlesztési folyamat újragondolását a célcsoport meghatározásától egészen a marketingtevékenységekig. A tanulmány rámutat, hogy mind a legújabb tudományos eredmények beépítése, mind a jogszabályok betartása hatékonyabb és eredményesebb lehet MI-alapú szoftveralkalmazások segítségével, különösen a nagy nyelvi modellek használatával. Az MI eredményes alkalmazásához elengedhetetlen a megfelelően kialakított utasítástervezés, amely hozzájárul a szakmai hitelesség és validálhatóság megalapozásához. A fejlesztőmérnököknek elegendő a generált információk ellenőrzése és értékelése, ahelyett, hogy minden új tudományos közleményt és jogszabályt manuálisan kellene megkeresniük és átvizsgálniuk. A folyamat végső eredményeként a fogyasztók számára szélesebb körben válhatnak elérhetővé olyan termékek, amelyek táplálkozás-élettani hatásai a legfrissebb tudományos bizonyítékokkal alátámasztva kerülnek a piacra.

Abstract

The emergence of artificial intelligence (AI) creates new opportunities for the development of food supplements and justifies a rethink of the entire process, from identifying target groups to marketing activities. This study demonstrates that the incorporation of the latest scientific findings and compliance with legislation can be achieved more efficiently and effectively through the use of AI-based software applications, particularly large language models. Effective instruction design is essential for the successful implementation of AI, as it establishes professional credibility and validation. Rather than having to manually search for and review every new scientific publication and piece of legislation, development engineers only need to verify and evaluate the generated information. As a result, products whose nutritional and physiological effects are supported by the latest scientific evidence can become more widely available to consumers.

Kulcsszavak: élelmiszeripar, utasítástervezés, generatív mesterséges intelligencia, nagy nyelvi modell, nyílt innováció

Keywords: food industry, prompting, generative artificial intelligence, large language model, open innovation

Bevezetés

A vitaminok felfedezése 1912-ben vette kezdetét, és korszakalkotó mérföldkönek számított az egészségtudomány és a táplálkozástudomány történetében (Semba 2012). Azóta e tudományterületek folyamatosan bővülnek, újabb és újabb kutatási eredmények formálják és gazdagítják. Az egykori élettani és kémiai megközelítések ma már szoros egységben ötvöződnek a digitális korszak modern eszközeivel. A mesterséges intelligencia (MI) megjelenése nem csupán új dimenziót nyitott az ismeretek feldolgozásában, hanem ugrásszerű fejlődést tett lehetővé a táplálkozástudomány, az egészségtudomány, valamint az élelmiszeripari termékfejlesztés területén is. Ez a technológiai áttörés egyben szemléletváltást is hozott, amely az adatvezérelt, tudományosan megalapozott és személyre szabott megoldások irányába tereli a jövő táplálkozástudományát. Az étrend-kiegészítők piaca világszerte évről évre folyamatos növekedést mutat. Magyarországon a lakosság több mint fele vásárol legalább egyféle étrend-kiegészítőt, és 2024-ben összesen 2777 új terméket jelentettek be a hatóságoknál (OGYÉI 2025). A kapszulás készítmények dominálják a piacot (véltetően a fogyasztók által hozzájuk társított meggyőzőbb élettani hatás, valamint az alacsonyabb segédanyag-tartalom miatt), ezt követik az italporok, majd az egyéb kiszerelésű termékek.

Az étrend-kiegészítők kialakulása

Az 1900-as évek elején az esszenciális tápanyagok, köztük a jód, a vas és a D-vitamin elégtelen beviteléből fakadó betegségek kezelési igénye, valamint e tápanyagok izolálására és szintézisére irányuló kutatások alapozták meg az alapvető élelmiszerek dúsítását, ami ekkor elsősorban népegészségügyi beavatkozásként jelent meg. A 20. század második felében, amikor a hiánybetegségek visszaszorultak a jóléti társadalmakban, a feldolgozott élelmiszerek fogyasztásának növekedésével egyre elterjedtebbé váltak az ún. civilizációs betegségek, amelyek a túlzott táplálékfogyasztás, ezzel a túlzott energiabevitel és a helytelen tápanyagarányok (sok zsír, egyszerű cukrok, kevés rost és mikrotápanyag) bevitelét eredményezte. Mindezek, valamint a fizikai aktivitás mérséklődése következtében a társadalmakban számottevően emelkedett a krónikus, nem fertőző betegségek száma. Kiemelten idesorolható az elhízás, amely szoros összefüggést mutat a 2-es típusú cukorbetegség, a hiperlipidémia, a hipertónia, valamint a szív- és érrendszeri megbetegedések előfordulásának növekedésével.

A funkcionális élelmiszer fogalmát először Japánban használták az 1980-as években. E termékek elsődleges célja a civilizációs betegségek kialakulási kockázatának csökkentése volt, miközben új irányt és eszközt is jelentettek a táplálkozástudomány fejlődésében is (Siró et al. 2008). A funkcionális élelmiszerek olyan termékek, amelyek megfelelő mennyiségben tartalmaznak hozzáadott, biológiailag aktív komponenseket, ezáltal kedvezően befolyásolják egy vagy több életfunkció működését, hozzájárulnak a mentális jólléthez, és rendszeres fogyasztásuk csökkentheti a táplálkozással összefüggő betegségek kockázatát. A hagyományos tápértékükön túl egészségvédő

hatást fejtenek ki (Csapó–Albert–Csapóné Kiss 2016). A funkcionális élelmiszerek legfontosabb aktív összetevői közé tartoznak a probiotikus mikroorganizmusok, a prebiotikumok, a vitaminok és ásványi anyagok, valamint számos, igazolt élettani hatású bioaktív anyag, így például az ómega-3-zsírsavak, az antioxidánsok és a fehérjék. E komponensek alkalmazása napjainkra a feldolgozott élelmiszerek szinte valamennyi kategóriájában megjelent, ugyanakkor önálló jogszabályi definícióval nem rendelkeznek. A funkcionális élelmiszerek kialakulásával párhuzamosan kerültek rögzítésre az egészségre vonatkozó állítások is, amelyek egyrészt a fogyasztók testi és mentális jóllétének előmozdítását szolgálják a megfelelő tájékoztatás biztosításán keresztül, másrészt a gazdasági szereplők számára egy korábban ismeretlen, új típusú egészségpromóciós marketingeszközt jelentenek.

Az étrend-kiegészítők térhódítása a funkcionális élelmiszerek fejlődésének eredménye. Az étrend-kiegészítők olyan élelmiszerek, amelyek a hagyományos étrend kiegészítését szolgálják, és koncentrált formában tartalmaznak tápanyagokat vagy egyéb táplálkozási vagy élettani hatással rendelkező anyagokat, egyenként vagy kombináltan. Megjelenési formájuk lehet kapszula, pasztilla, tablettá, port/szirupot tartalmazó tasak, folyadékot tartalmazó ampulla, csepegtető üveg vagy más hasonló forma, amely por, illetve folyadék kis mennyiségben való adagolására alkalmas.

Az étrend-kiegészítők ma is érvényben lévő kategóriája és szabályozási keretrendszere az Európai Unióhoz kapcsolódó jogharmonizáció eredményeként alakult ki az 178/2002/EK rendelet általános élelmiszerjogi alapelveire és a 2002/46/EK irányelvre épülve, amelynek célja az volt, hogy az ilyen termékeket egyértelműen elhatárolják a gyógyszerektől, és az élelmiszerek körében önálló szabályozási kategóriát biztosítsanak számukra. A 2015/2283/EU rendelet szabályozza az „új élelmiszer” (*novel food*) fogalmát, és keretet ad minden olyan új vagy nem hagyományos élelmiszer engedélyezésének, amelyet az EU-ban 1997. május 15. előtt nem fogyasztottak számottevő mennyiségben.

A vitaminok és ásványi anyagok népesség számára ajánlott napi beviteli értékeinek (Nutrient Reference Value, NRV) kidolgozása különféle komplex kutatásokra és klinikai vizsgálatokra támaszkodik, és tagországonként változhat. Ezek közé tartoztak az ún. egyensúlyi vizsgálatok (például nitrogén- vagy kalciummérleg), amelyek a tápanyagbevitel, valamint a tápanyagok szervezetben belüli hasznosulásának, eloszlásának és kiválasztódásának értékelésére irányultak. Emellett alkalmazták a tápanyaghiány- és pótlás kísérletes vizsgálatait, a hiányállapotban szenvedő populációk étrendi beavatkozással való korrekcióját, továbbá biokémiai méréseket, amelyek a szöveti telítettséget és a molekuláris funkciók megfelelőségét értékelték. E vizsgálatok képezik az alapját az egyes étrend-kiegészítők szükségszerűségének, illetve a megfelelő mennyiségek alkalmazásának a mindennapi gyakorlatban.

A vitaminok és ásványi anyagok biztonságos felső szintje (UL-értékek) azt a maximális vitamin- vagy ásványianyag-mennyiséget jelöli, amely az összes forrásból származó, napi rendszeres bevitel mellett várhatóan nem fejt ki kedvezőtlen vagy ártalmas hatást. A tudatos egészségmegőrzést célzó fogyasztói magatartás jelentős

átalakuláson megy keresztül. Az étrend-kiegészítők fogyasztási szokásait napjainkban erőteljesen befolyásolják a közösségi médiában megjelenő reklámok és más, nem szakmai szereplők ajánlásai. A nem szakszerű ajánlások, illetve a készítmények túlzott fogyasztása azonban könnyen e határérték túllépéséhez vezethet. Különös figyelmet érdemelnek a termogenikus zsírégetők, az energiaszuperek, a teljesítménycsökkentők és minden egyéb olyan készítmény, amely koffeint tartalmaz. Esetükben szintén fennáll az additív hatások lehetősége, ami még inkább hangsúlyozza a szakszerű, körültekintő és mértékletes alkalmazás fontosságát, valamint azt, hogy a szakemberek közreműködése a digitális korban sem válhat mellőzhetővé.

Élelmiszeripari fejlesztések trendjei

Az élelmiszerek, különösen az étrend-kiegészítők fejlesztése átfogó szaktudásra épül, amelyben élelmiszeripari mérnökök, vegyészek vagy gyógyszerészek is részt vesznek. A szakemberek kompetenciái magukban foglalják a technológiai tervezést, a hatóanyag-választást, a receptúra összeállítását, valamint a táplálkozás-élettani és farmakokinetikai szempontok figyelembevételét. Ezen túlmenően nemcsak a jogszabályi megfelelést biztosítják, hanem az ízprofilok harmonikusságának kialakításával is hozzájárulnak a termék magas minőségéhez és a fogyasztói elégedettséghez. Az élelmiszer-fejlesztési folyamatok azonban összetettségükből adódóan gyakran idő- és erőforrás-igényesek (Kuhl 2022), amit tovább súlyosbít a piaci verseny fokozódása és a folyamatosan növekvő fogyasztói elvárások. Mindezek fényében alapvető fontosságú, hogy az étrend-kiegészítők előállítását hatékonyabbá, rugalmasabbá és innovatívabbá tegyék.

A Covid19-világjárvány felgyorsította a digitális technológiák alkalmazását, valamint ezzel párhuzamosan az immunerősítő hatású étrend-kiegészítő készítmények értékesítése is tovább növekedett (Hassoun et al. 2024). A fogyasztók egyre nyitottabbak az étrend-kiegészítők fogyasztása iránt, ugyanakkor a termékek minősége nemzetközi összehasonlításban is jelentős eltéréseket mutat (például a szerves vagy szervetlen ásványi anyagok típusában, egyes vitaminok kémiai formájában, a növényi kivonatok hatóanyag-tartalmában, illetve a hatóanyag-koncentrációkban), ezért egyre fokozottabb az elvárás, hogy a piacon elérhető készítmények hatóanyagainak biológiai hasznosulását a legfrissebb tudományos kutatások is megerősítsék.

Az élelmiszeripari fejlesztőmérnökök a legújabb digitális kompetenciák birtokában szélesebb eszköztárral dolgozhatnak, és gyorsabban hozhatnak létre funkcionálisan és tudományosan megalapozott termékeket (Urbán 2025). Az MI-alapú generatív szoftveralkalmazási platformok képesek különféle típusú strukturált digitális tartalmak, például szöveges dokumentumok, képek, videók vagy diagramok generálására a felhasználói utasítások alapján. Ezek az alkalmazások olyan technológiákat integrálnak, mint a gépi tanulás (*machine learning*, ML), a természetes nyelvfeldolgozás (*natural language processing*, NLP), valamint a nagy nyelvi modellek (*large language model*, LLM). Az ilyen szoftveralkalmazások felhasználóbarát módon kezelhetők,

nem igényelnek programozási ismereteket, azonban hatékony működésükhöz precízen megfogalmazott utasításokra, ún. promptokra van szükség, amelyeket a felhasználó írott szöveges formában adhat meg (Abdurahman et al. 2025). A megfelelően megtervezett utasítások képesek növelni a nagy nyelvi modellek érvelési mélységét és tartalmi részletességét, lehetővé téve hatékony alkalmazásukat programozói előképzettség nélkül is (Luo et al. 2025).

MI utasítástervezési stratégiák

A *zero-shot* kifejezés azt jelenti, hogy a nyelvi modell példák megadása nélkül kap utasítást egy adott feladatra, míg a *few-shot* során néhány reprezentatív példa szolgál iránymutatásként. Ez utóbbi elősegíti a modell pontosabb feladatértelmezését és logikailag koherensebb válaszok generálását. A modell ilyen esetekben meglévő tudására és általános nyelvi megértésére támaszkodik a válasz generálásához. Ezek a megközelítések lehetővé teszik, hogy a modell tanult ismeretei és a megadott utasítás alapján értelmezze a feladatot, és ahhoz illeszkedő választ adjon.

Az *automatic prompt engineer* (APE) módszer automatizáltan generál és optimalizál utasításokat, ezáltal csökkentve a manuális beavatkozás szükségességét. A *retrieval-augmented generation* (RAG) technika külső tudásbázisokat von be, ezzel növelve a válaszok pontosságát, különösen nyílt végű kérdések esetén. A *meta-prompting* módszer a feladatokat kisebb részegységekre bontja, így komplex elemzések vagy kutatások során is rugalmasan alkalmazható.

A *chain of thought* (CoT, gondolatmenet-láncolat) technika strukturált, lépésről lépésre való érvelést épít az utasításba, lehetővé téve a modell számára, hogy ne csak a választ, hanem annak logikai levezetését is megtanulja, ezáltal javítva a válaszok koherenciáját és következetességét. A CoT-prompttervezéssel szemben a *ReAct* nemcsak részletes logikai érvelési lépéseket mutat be, hanem konkrét műveleteket is, például keresést, információlekérdezést vagy külső forrásból való adatkinyerést, amelyeket a modell az érvelési folyamat részeként hajt végre. Ennek köszönhetően a modell nem csupán belső tudáskészletére támaszkodik, hanem aktívan bevonhat külső információkat is, ezáltal pontosabb, megalapozottabb és kontextusspecifikusabb válaszokat generál (Li et al. 2025).

A szakmai szempontok alapján összeállított fejlesztést támogató prompttervek (okos prompt – okos tartalom) kulcsszerepet játszanak a generált tartalmak minőségi színvonalának biztosításában, ami az éttrend-kiegészítők digitális fejlesztésének szempontjából is meghatározó tényező.

Az átlagos felhasználók a nagy nyelvi modellek alkalmazása során leggyakrabban a *zero-shot*, esetenként a *few-shot prompting* technikákat részesítik előnyben, mivel ezek egyszerűek, és nem igényelnek példákra alapuló hivatkozást. Ezzel szemben az összetettebb megközelítések, mint a CoT, a ReAct, az *auto-prompting* vagy más specializált technikák jellemzően kutatók, fejlesztők, illetve speciális területeken dolgozó szakemberek körében terjedtek el. Az összetettebb prompttechnikák az élelmiszeripari

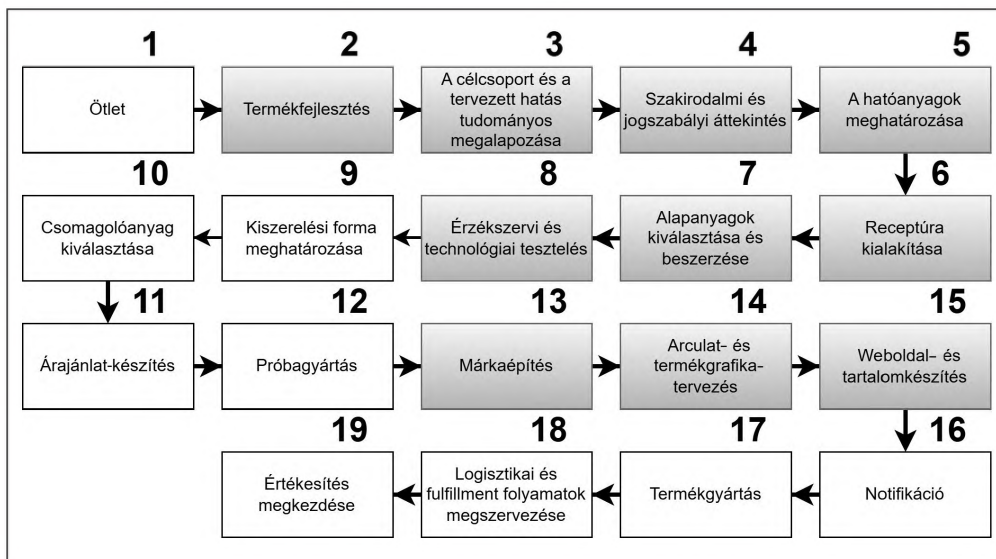
kutatás-fejlesztésben is jól alkalmazhatók. A CoT segítségével logikai lépések mentén dolgozhatók ki új, funkcionális vagy célzott étrend-kiegészítő receptúrák. A ReAct lehetővé teszi, hogy a modell tudományos adatbázisokkal lépjen interakcióba, támogatva ezzel a hatóanyagok megalapozott kiválasztását, míg az automatikus promptgenerálás felgyorsíthatja a szakirodalmi kutatást, különösen a tudományos közlemények összefoglalása vagy összehasonlító elemzése során.

Az étrend-kiegészítők fejlesztési folyamata

A termékfejlesztési folyamat egy interdiszciplináris megközelítésen alapuló rendszer, amely különböző szakterületek szoros együttműködésére épül, és számos meghatározó mérföldkövet foglal magában az ötlet megszületésétől egészen a piacra lépésig (1. ábra). A folyamat kezdetén a célcsoport meghatározása történik, a tudományos megalapozottság biztosítása, amelyet a megfelelő hatóanyagok kiválasztása, valamint a jogszabályi megfelelés vizsgálatát követ. A receptúra előzetes kidolgozását követően érzékszervi, kémiai és fizikai vizsgálatok, valamint a kiszerezési forma meghatározása történik, beleértve a tablettát, kapszulát, italpor vagy folyadék formátumokat. A próbagyártás és a csomagolás véglegesítése után a szükséges dokumentációk elkészítése és a notifikációs folyamat következik. A grafikai és digitális marketingelemek kidolgozása, beleértve az arculatot, a logót, a csomagolást és a webes jelenlét kialakítását, szintén szerves része a piacra lépés előkészítésének. A végső fázisban a termék nagyüzemi gyártása, szállítása és forgalomba hozatala történik. A folyamat szoros együttműködést igényel a kutatás-fejlesztés, a gyártás, a jogi szabályozás, a marketing, valamint a logisztika területén dolgozó szakemberek között, hozzájárulva a termék piaci érvényesüléséhez a növekvő nemzetközi versenyhelyzetben.

Szoftveralkalmazások integrációja az étrend-kiegészítők termékfejlesztési folyamatába

Az 1. ábra az étrend-kiegészítők területén alkalmazott átfogó, 19 lépésből álló termékfejlesztési folyamatot mutatja be. A szürke színnel jelölt tevékenységek azok, ahol az MI integrációja érdemben hozzájárulhat a hatékonyság növeléséhez. A fehérrel jelölt lépések, mint például az ajánlatkészítés, próbagyártás vagy logisztika, olyan operatív szakaszokat képviselnek, ahol jelen vizsgálatban nem kerestünk MI-alapú integrációs lehetőségeket. Noha e szakaszok technológiai szempontból, az Ipar 4.0 elvei mentén vélhetően szintén optimalizálhatók lennének, a kutatás fókuszja elsősorban a kreatív folyamatokra és végső soron a termékek hatásosságának támogatására irányult, így ezek nem képezték az elemzés közvetlen tárgyát.

1. ábra. Az étrend-kiegészítők termékfejlesztési folyamata.

A szürkével jelölt részek az MI-alkalmazásokkal érintett tevékenységeket jelölik

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

Az élelmiszeripari termékfejlesztés kreatív szakmai szakasza

A szakmai kreatív fázis magában foglalja a piackutatást-koncepcióalkotást, valamint a célcsoport meghatározását, a tudományos háttérkutatás elvégzését, az alapanyagok kiválasztását és a receptúra kidolgozását, valamint a kiszereleési forma meghatározását. Az 1. ábrán látható 2–8. lépések az étrend-kiegészítők termékfejlesztésének korai K+F-szakaszát szemléltetik. Az egyes lépések szoros logikai egymásra épülése nemcsak a fejlesztési folyamat következetességét biztosítja, hanem ez a gondolkodási struktúra képezheti az MI-vel szemben támasztott eredményességi elvárások alapját is. A szakasz kiemelt jelentőségű, hiszen itt dől el a termékfejlesztés stratégiai irányának megalapozása és a tudományos hitelesség biztosítása. Az MI eszközei ebben a szakaszban jelentős hozzáadott értéket képviselhetnek, például az irodalomkutatás támogatásában, a célcsoportelemzésben, valamint a potenciális bioaktív hatóanyagok előszűrésében.

A termékfejlesztés kiindulhat egy már meglévő ötletből, amely esetben a célcsoport már meghatározásra került, ugyanakkor szükség lehet további háttérinformációk gyűjtésére az új termék bevezetését megelőzően. Számos MI-alapú szoftveralkalmazás létezik, amely adatfeldolgozást és elemzést kínál felhasználóinak. Az ilyen elemző platformok például az *Exploding Topics*, a *Zoho*, a *Google Trends*, a *Julius.ai* és a *Powerdrill.ai*, amelyek képesek nagy mennyiségű információt feldolgozni, és kiértékelhető, grafikus formában megjeleníteni az eredményeket.

Az adatelemzést támogató szoftverek lehetővé teszik, hogy akár saját adatbázisainkból, akár például az Európai Unió tagállamainak nyilvánosan elérhető étrend-kiegészítő bejelentési listáiból végezzünk célzott elemzéseket (például OGYÉI 2025). Ezek az elemzések segíthetnek megérteni a piaci változásokat, és hasznos alapot adhatnak új termékek vagy üzleti stratégiák kialakításához a versenytársak megfigyelése mellett.

Az MI-alapú adatelemző platformok gyorsan képesek nagyméretű adathalmazok feldolgozására és rejtett összefüggések feltárására. Ehhez azonban elengedhetetlen a megfelelően strukturált és előkészített adatbázis, amelynek kialakítása gyakran idő- és erőforrás-igényes. A belső vállalati adatok és a külső információforrások integrálásával ugyanakkor további ígéretes lehetőségek is azonosíthatók hasonló megközelítések révén. Ezzel szemben egy hagyományos piackutatást végző cég munkafolyamatai költségigényesebbek, mivel a szakértői értékelések és a részletes riportok elkészítése több erőforrást használ.

Egy mesterséges intelligencián alapuló elemző szoftver költséghatékony megoldást kínál az egyszerűbb elemzési feladatok gyors és hatékony elvégzésére. A piaci környezet ismerete, a fogyasztói igények figyelembevétele lehetővé teszi a célzott, megalapozottabb termékfejlesztést, amely végső soron hozzájárulhat a termék sikerességéhez. A *Product Lab* egy mesterséges intelligenciára épülő platform, amely azáltal segítheti a termékötletelést, és növelheti a projekt hatékonyságát, hogy komplex folyamatokra kínál megoldást, illetve felveti az esetleges problémákat. A felhasználó mindössze egy rövid promptleírást ad meg a koncepcióról, a rendszer pedig automatikusan elemzi az információkat, és releváns lehetőségeket, hipotéziseket, valamint döntéstámogató javaslatokat kínál fel. Emellett a célcsoport leképezését is támogatja, így a termék a célközönség valós igényeire és preferenciáira épülhet. Az MI által támogatott korai döntéshozatal és célcsoport, valamint piacelemzés megalapozza a fejlesztési folyamat következő lépését, lehetővé téve, hogy a receptúrakialakítás adatokra és piaci igényekre épüljön.

Szisztematikus irodalomkutatás

Az egészségre vonatkozó állítások szabályozása és tudományos értékelése az Európai Unióban három fő eszköz mentén valósul meg. Egyrészt az 1924/2006/EK rendelet szolgál átfogó jogszabályi keretként, amely meghatározza az élelmiszerekkel kapcsolatos tápanyag-összetételre és egészségre vonatkozó állítások használatának feltételeit. Másrészt a 432/2012/EU bizottsági rendelet rögzíti azon engedélyezett egészségügyi állítások listáját, amelyek tudományosan megalapozottnak minősülnek. Harmadrészt az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság (European Food Safety Authority, EFSA) látja el a tudományos kockázatértékelési feladatokat, és szakmai véleményeivel támogatja az állítások jóváhagyását, különös tekintettel a bizonyítékokon alapuló hatásosság és biztonság megítélésére (EFSA 2016). Noha a rendeletben rögzített, egészségre vonatkozó állítások elsődleges támpontot jelentenek a termékkommunikációban, ezek nem feltétlenül tükrözik a legfrissebb tudományos eredményeket. Éppen ezért

a tudományosan megalapozott klinikai vizsgálatokból származó szakirodalmi adatok, amennyiben megfelelő bizonyító erővel rendelkeznek, értékes alternatívát vagy kiegészítő hivatkozási alapot jelenthetnek a hatóanyagok egészségre gyakorolt hatásainak alátámasztására, különösen új termékfejlesztések esetén. Ez a megközelítés ugyanakkor még vitatott, különösen a hatóanyagok biohasznosulásának igazolása terén, ahol gyakran hiányoznak az egységes értelmezési keretek. Éppen ezért kulcsfontosságú, hogy a fogyasztó pontos és kiegyensúlyozott tájékoztatást kapjon, ideértve a potenciális mellékhatások, kontraindikációk és egyéb korlátozások feltüntetését is, annak érdekében, hogy a kommunikáció ne torzítsa el a hatóanyag valódi hatékonyságáról alkotott képet.

Az MI-alapú tudományos adatbázisok használatával gyorsan hozzáférhetünk releváns szakcikkhez, amelyek elemzése és kivonatolása jelentősen segítheti és befolyásolhatja a termékfejlesztést, mivel lehetővé teszi új kutatási adatok átfogó és szisztematikus feldolgozását, valamint értelmezését. Az ilyen rendszerek nem csupán az egyes kifejezéseket azonosítják, hanem azok szinonimáit, kontextusbeli összefüggéseit, valamint a kapcsolódó hivatkozásokat is elemzik, hogy még precízebben kereshessünk a témánkra. Ilyen egyszerűbb tudományosirodalom-kereső platform például a *Consensus*, az *OpenAlex*, az *Inciteful*, a *ResearchRabbit*, a *Litmaps*, valamint a *Scisummary*, amelyek hasznos eszközök lehetnek tudományosan megalapozott étrend-kiegészítők fejlesztésében. Ezek fejlettebb formája már nem csupán a releváns cikkek kigyűjtésére képes, hanem a megadott prompt alapján értelmezni és feldolgozni is tudja a szakirodalmat, tematikusan rendszerezve az információkat. Ilyen szoftveralkalmazás többek között az *Elicit* és a *Perplexity*. Az *Elicit* egy mesterséges intelligencián alapuló kutatásra alkalmas platform, amely gyorsan és rendszerezetten gyűjti össze a releváns tudományos cikkeket, kivonatolja a lényegüket, összeveti az eredményeket, és nemcsak akadémiai, hanem gyakorlati célokra is kiválóan alkalmazható, például étrend-kiegészítők tudományos megalapozására. A *Perplexity* szintén hatékonyan tehermentesíti a felhasználót az aktuális és releváns információk manuális felkutatásának időigényes folyamatától. Képes összetettebb feladatok végrehajtására is, mint például a receptúrák formulázása vagy a célzott piackutatás.

A célcsoport-meghatározástól a receptúra-létrehozásig

Az előzetes piackutatást, szakirodalmi feldolgozást és koncepcióalkotást követően MI-alapú LLM-ek (például *Claude AI*, *ChatGPT*, *Elicit*) alkalmazásával precízen összeállított promptkritériumok alapján, strukturált, átfogó és lépésről lépésre felépített, szakmailag hiteles anyag generáltatható, amely nagyban segíti a fejlesztési folyamatot.

A folyamat első lépéseként meghatározható, hogy a készítmény milyen élettani hatást céloz meg, vagyis azt, hogy milyen egészségügyi probléma megelőzésére, enyhítésére vagy kezelésének kiegészítésére szolgáljon. Ezt követően kérjük a hatóanyagok megnevezését, azok tudományos indoklását, valamint a kapcsolódó forráshivatkozások feltüntetését is. A tudományos háttér megerősítése céljából indokolt

a releváns metaanalízisek és a randomizált, kontrollált vizsgálatok eredményeinek bemutatása, különösen, ha azok a hatásosságot és biztonságosságot támasztják alá. A napi adagolás meghatározása is fontos, különösen az optimális hatás eléréséhez szükséges mennyiség, az alkalmazás gyakorisága, valamint a biztonságossági határértékek szempontjából. Mindez a célország jogszabályi előírásainak figyelembevételével történik, ezért e szempontokat is célszerű beépíteni a promptsorozatba. A készítmény további főbb jellemzőinek meghatározásakor célszerű kitérni az alkalmazott, illetve kerülendő segédanyagokra is.

A promptolás során célszerű az LLM számára megadni, hogy vegye figyelembe az esetleges ellenjavallatokat is, különös tekintettel a speciális célcsoportokra, mint például a várandós és szoptató nők, gyermekek, valamint a krónikus betegségekben szenvedők, mivel e populációk fokozott figyelmet igényelnek a biztonságos alkalmazás szempontjából. A receptúra összeállításának tudományos értékét növeli a kiegészítő hatásmechanizmusok részletezése, beleértve a szinergista, additív vagy esetlegesen antagonistá kölcsönhatásokat is. A promptleírás kiterjedhet arra is, hogy a készítmény miként illeszthető be a felhasználó napi rutinjába, például a napszakhoz, étkezési szokásokhoz vagy életmódbeli sajátosságokhoz igazítva, hogy a hatóanyag optimális hasznosulása és hatásossága biztosítva legyen. A promptolási folyamat utolsó lépéseként célszerű kitérni a vonatkozó szabályozási és gyártási megfelelőségi elvárásokra, például a Good Manufacturing Practice (GMP), az International Featured Standards (IFS), az EFSA vagy az USA Élelmiszer- és Gyógyszerügyi Hivatala (Food and Drug Administration, FDA) irányelveire, hogy a fejlesztés során biztosítható legyen a termék szakmai és technológiai megfelelősége. Emellett érdemes figyelembe venni az egyedi gyártói lehetőségeket (mint például kóser, halal, vegán, bio stb.), valamint specifikus fejlesztési szempontokat is, mivel ezek jelentős hatással lehetnek a készítmény piacképességére.

A felhasználó által előzetesen megadott részletes szempontok alapján a nagy nyelvi modell képes lehet strukturált, reprodukálható dokumentum generálására, amely a fejlesztési folyamat valamennyi lépését koherens és tudásalapú módon támogatja. A sablon szerinti logika mentén elsőként azonosítja a célpopulációt és az adott indikáció egészségügyi relevanciáját, majd feltérképezi a kapcsolódó kihívásokat és az aktuálisan rendelkezésre álló terápiás lehetőségeket. Ezt követően, szakirodalmi adatokra és metaanalízisekre támaszkodva, receptúrajavaslatot fogalmaz meg, amely a fő hatóanyagok mellett a segédanyagokat is figyelembe veszi. További lehetőségként az LLM becslést adhat a várható hatásprofilra különböző időtávokon: rövid távon (2–4 hét; akut metabolikus változások), középtávon (3–6 hónap; strukturális adaptációk), valamint hosszú távon (>6 hónap; szövödmények megelőzése). Az így támogatott fejlesztési folyamat tartalmazhat minőségbiztosítási és monitorozási elemeket is, mint például az alapanyagokra vonatkozó minőségi előírásokat, a potenciális szennyezők (például nehézfémek) és a mikrobiológiai határértékek meghatározását. Az MI által generált dokumentumot szakmai, gyakorlati és további tudományos szempontok

alapján, kritikusan kiértékelhetjük és korrigálhatjuk. Ez a kritikai értékelés többek között magában foglalja a hatásmechanizmus vizsgálatát, valamint a jogszabályi megfelelés ellenőrzését is.

Kreatív marketingfolyamatok a termékfejlesztésben

A termék piaci bevezetése szorosan összekapcsolódik egy célzott, hatékony marketingstratégia kialakításával, amely döntő szerepet játszik az értékesítési eredmények maximalizálásában. Az MI-alapú technológiák jól alkalmazhatóak a márkaépítés, a célcsoport-orientált megszólítás és a tartalomgenerálás területén. Az MI-alapú eszközök lehetőséget nyújtanak az arculati elemek prototípusának elkészítésére, címkeszövegek generálására, valamint testre szabott digitális kampányok kialakítására. A végleges termékgrafikai koncepció kialakítása ugyanakkor továbbra is grafikus szakember bevonását igényli, aki a kreatív elképzeléseket professzionális formába önti, miközben biztosítja az arculati egységességet és az 1169/2011/EU rendelet előírásainak való megfelelést.

Számos tartalomgeneráló szoftveralkalmazás áll rendelkezésre – köztük a korábban említett nagy nyelvi modellek is –, amelyek lehetővé teszik szöveges tartalmak gyors és automatizált előállítását különböző felhasználási területeken, például blogbejegyzések, e-mailek, hirdetések vagy szövegvázlatok formájában. A *Rytr* egy mesterséges intelligenciával működő tartalomgeneráló eszköz, amely többféle szövegtípus létrehozását támogatja marketing-, kommunikációs és tartalomfejlesztési célokra. A *Rytr* nemcsak új szövegek generálására alkalmas, hanem meglévő tartalmak szerkesztésére is, például automatikus javítással, átfogalmazással, rövidítéssel vagy bővítéssel, a felhasználó igényei szerint. Emellett számos tartalommarketing-eszközt is kínál. Ezek a funkciók különösen hasznosak lehetnek az étrend-kiegészítőket kínáló webáruházak számára, mivel elősegítik az online tartalmak optimalizálását és láthatóságuk növelését a potenciális fogyasztók körében.

A *Miajourney*, a *DALL E 3* fejlett generatív MI-modellek, amelyek szöveges utasítások alapján képeket hoznak létre, támogatva a vizuális tartalomgyártást és kreatív tervezést. Önálló, zárt fejlesztésű platformként működnek, és széles körben alkalmazhatók digitális tartalom készítéséhez és reklámkampányokhoz. Posztokhoz vagy akár termékcímke generálására is alkalmasak lehetnek, mivel képesek egyedi, MI-alapú grafikai megoldások előállítására, támogatva ezzel a marketing és a márkaépítés folyamatait.

Az étrend-kiegészítők fejlesztésének operatív szakaszai

A termékfejlesztési ciklus operatív szakaszát az 1. ábrán a 9–12. és a 16–19. lépések jelzik, ezek a gyártási, adminisztratív és logisztikai folyamatokat mutatják be. Ezek a lépések elsősorban operatív, ipari vagy adminisztratív jellegűek, amelyek hatékonysága technológiai oldalról támogatható lenne MI-alapú eszközökkel, például prediktív

modellezéssel, logisztikai optimalizálással vagy költségsszimulációval. A jelen tanulmány azonban területi korlátai miatt ezen alkalmazási lehetőségekkel részletesen nem foglalkozik.

Élettani hatások ellenőrzése MI segítségével

Az 1980-as évek végéig az étrend-kiegészítők esetében a gyógyszerkutatáshoz hasonlóan szigorú klinikai vizsgálati követelmények érvényesültek. E szabályozás később módosult, a termékfejlesztés és a gyártás, valamint a termékkommunikáció a gyógyszeripari feltételekhez képest ma már enyhébb – azonban továbbra is szabályozott – keretek között kell, hogy megvalósuljon (1924/2006/EK és 432/2012/EU rendeletek, valamint EFSA-előírások).

Egyetlen hatóanyag sem mutatható be szélsőségesen, a részletek ismertetése nélkül, mert az a fogyasztó számára megtévesztő lenne. Az előzetes klinikai eredmények, amennyiben kellően erős tudományos bizonyító erővel rendelkeznek (például nagy elemszám, véletlenszerű mintavétel, megfelelő statisztikai módszerek alkalmazása révén), és nem sugallnak közvetlen egészségre gyakorolt hatást, a jogszabályi előírásokkal összhangban, hivatkozási forrásként felhasználhatók. Ilyen lehet például annak közlése, hogy a klinikai vizsgálatok a bőr rugalmasságának növekedését mutatták ki, vagy étvágycsökkenés volt megfigyelhető az alanyoknál. Az ilyen állítások nem lehetnek valótlanok, félreérthetők vagy megtévesztők, nem kérdőjelezhetik meg más élelmiszerek biztonságosságát vagy táplálkozásra való alkalmasságát, nem ösztönözhetnek túlzott fogyasztásra, nem sugallhatják, hogy egy kiegyensúlyozott étrend önmagában nem biztosít elegendő tápanyagot, és nem kelhetnek féltelmet a fogyasztók körében. Olyan egészségre vonatkozó állítások, amelyek egy étrend-kiegészítő komponens hatékonyságára utalnak, de nem szerepelnek az uniós nyilvántartásban, nem használhatók fel, még akkor sem, ha a komponens alkalmazása a tradicionális medicina vagy a népi gyógyászat részét képezte.

Megtévesztő termékkommunikáció ellenőrzése MI segítségével

A szabályozásnak és az ellenőrzéseknek köszönhetően ugyan nem gyakori az Unión belül a megtévesztő termékkommunikáció, azonban a technológia fejlődésével egyre több adatot vagyunk képesek gazdaságosan gyűjteni mind a gyártás, mind a kereskedelem során, így az MI is számos ponton segíthet a minőségkövetésben és -ellenőrzésben, valamint a kereskedők kommunikációjának kontrollálásában, aminek kulcsa a hiteles adatbázisokra épített megfelelő utasítástervezés. Az MI-alapú adatelemző platformok gyorsan képesek nagyméretű adathalmazok feldolgozására és rejtett összefüggések feltárására.

A reklámozott termékek esetleg félrevezető leírásokat közölhetnek, például nem a leírt összetevőket jelzik, nem a leírt mennyiségben tartalmazzák az összetevőket, vagy olyan állítást fogalmaznak meg, amely az adott összetevőkre, összetevő-kombinációkra

nem felel meg az uniós nyilvántartásnak, illetve amely tudományosan egyéb módon sem igazolt. A mérőeszközök fejlődésével ezek a kockázatok egyre inkább kiküszöbölhetők, illetve a gyártói és kereskedői adatok, a termékekkel és azok kommunikációjával kapcsolatos információk strukturált adatbázisba rendezhetők, és az MI segítségével összevethetők az uniós jogszabályokkal, az EFSA-irányelvekkel, valamint a legfrissebb tudományos eredményekkel is.

Valós élettani hatások ellenőrzése az MI segítségével

A valós élettani hatások tesztelése hagyományos eszközökkel, mint például a klasszikus nagylaboros módszerek, költséges és időigényes folyamat. A mintavétel – hacsak nem cenzus – magában hordozza a tévedés lehetőségét, illetve hiába igazolt valami kontrollált körülmények között, továbbra is kérdés, hogy az egyén esetében, az ő speciális élethelyzetében, valóban hatásos lesz-e a termék. Számtalan kereszthatás lehetséges, amelyekkel nehéz számolni és megfelelő mintákat biztosítani a kutatásokhoz.

A hatásosság megítélhetőségének igénye mind a prototípusok, mind a sorozatgyártásba került termékek esetében megfogalmazható. Az okoseszközök fejlődése egyre inkább lehetőséget ad az étrend-kiegészítők (illetve gyógyszerek, testedzések vagy éppen meditációs gyakorlatok) konkrét egyénre gyakorolt hatásainak mérésére is.

A biometrikus, okos mérőeszközökön alapuló értékelési technikák képesek valós időben mérni a szervezet különböző fiziológiai és biológiai paramétereit, például pulzusszámot, véroxigénszintet, vérnyomást, vércukorszintet vagy akár az alvásminőséget és a stresszindikátorokat is. Az adatokat rendszerezve tárolják, elemzik, és továbbítják egy okostelefonra vagy más digitális platformra, ahol az értelmezés és a követés is könnyen megvalósítható. Ezen okoseszközök egyre elterjedtebbek az egészségmegőrzés, sportteljesítmény-monitorozás és életminőség-javítás területén, így kiválóan alkalmasak lehetnek arra is, hogy támogassák az étrend-kiegészítők fejlesztését és az élettani hatásaik objektív vizsgálatát is. Az MI és az okoseszközök további fejlődése, valamint az adatbázisok (mint például egészségügyi mérések, táplálkozási szokások, napi rutinok, a mozgás, az alvás, a munkavégzés körülményei, stresszhelyzetek és környezeti hatások) egyre nagyobb mértékű integrációja biztosíthatja, hogy ténylegesen igazolt képet kaphassunk egyes hatóanyagok, hatóanyag-kombinációk, termékek élettani hatásairól.

Köszönetnyilvánítás

Háber Andor Zsolt és Figler Mária kutatása a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-KDP-24-PTE-11 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program Kooperatív Doktori Programja keretében (2024-2. 1. 2-EKÖP-KDP-2024-00007), a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatással készült. Szabó Zsolt Roland kutatása a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00305/23).

Irodalomjegyzék

- Abdurahman, Suhaib et al. (2025). „A Primer for Evaluating Large Language Models in Social-Science Research”. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science* 8/2, 1–25. <https://doi.org/10.1177/25152459251325174>.
- Csapó János – Albert Csilla – Csapóné Kiss Zsuzsanna (2016). *Funkcionális élelmiszerek*. Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- EFSA (2016). „General Scientific Guidance for Stakeholders on Health Claim Applications”. *EFSA Journal* 14/1, 4367. <https://doi.org/10.2903/j.efsa.2016.4367>.
- Hassoun, Abdo et al. (2024). „The Fourth Industrial Revolution in the Food Industry—Part II: Emerging Food Trends”. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition* 64/2, 407–437. <https://doi.org/10.1080/10408398.2022.2106472>.
- Kuhl, Ellen (2022). „AI for Food: Accelerating and Democratizing Discovery and Innovation”. *Science of Food* 6, 52. <https://doi.org/10.1038/s41538-025-00441-8>.
- Li, Zongxi et al. (2025). „Retrieval-Augmented Generation for Educational Application: A Systematic Survey”. *Computers and Education: Artificial Intelligence* 8, 100417. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2025.100417>.
- Luo, Feifei et al. (2025). „Leveraging Prompt Engineering in Large Language Models for Accelerating Chemical Research”. *ACS Central Science* 11/4, 511–519. <https://doi.org/10.1021/acscentsci.4c01935>.
- OGYÉI (2025). „Bejelentett étrend-kiegészítők listája (2004–2025. 07. 18.)”. *NNGYK* (2025. júl. 20.). https://ogyei.gov.hu/ETREND_LISTA/.
- Semba, Richard D. (2012). „The Discovery of the Vitamins”. *International Journal for Vitamin and Nutrition Research* 82/5, 310–315. <https://doi.org/10.1024/0300-9831/a000124>.
- Sirő, István et al. (2008). „Functional Food. Product Development, Marketing and Consumer Acceptance—A Review”. *Appetite* 51/3, 456–467. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2008.05.060>.
- Urbán Patrik (2025). „Role of Digitalization and Digital Skills: The Case of the Agricultural Sector”. In: Kuruczleki Éva, szerk. *Navigating the Future: Digitalization, Sustainability, and International Business*. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, 30–43. <https://doi.org/10.14232/gtk.nfdsib.2025.2>.

A „Magyarország 2025” jövőkutatási program többdimenziós értékelése

Multidimensional Evaluation of the “Hungary 2025” Futures Studies Programme

Kristóf Tamás¹ – Nováky Erzsébet² – Tóthné Szita Klára³

¹ habilitált doktor, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
tamas.kristof@uni-corvinus.hu

² az MTA doktora, professor emeritus, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
erzsebet.novaky@uni-corvinus.hu

³ habilitált doktor, ny. egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Miskolc
regszita@uni-miskolc.hu

Absztrakt

A cikk a „Magyarország 2025” jövőkutatási programot értékeli, amelynek célja hazánk 2025-ös társadalmi, gazdasági, technológiai és ökológiai körülményeinek feltárása, a változások kezelése, valamint lehetséges, kívánatos és megvalósítható komplex jövőképek kialakítása volt, középpontba állítva a felnövekvő generáció új típusú gondolkodásmódjának keresését. A program a globálisan elfogadott jövőkutatási feltételezések, alapelvek és módszerek alkalmazásával újszerű megközelítésben épült fel. A kutatásra jellemző a tudományos elköteleződés, összhangban a kitűzött célokkal. A résztvevők elköteleződése hozzájárult a hazai jövőtudatosság fejlesztéséhez. Az elemzések szisztematikus megközelítést tükröztek, adaptív válaszreakciókkal. Mindez elősegítette a program szakmai hitelességét és operatív hatékonyságát, amely értékes és költséghatékony volt. A program relevanciája, robusztussága és érvényessége is megmutatkozott, de korlátozott hatással volt a szakpolitikákra, ami indokolja a folytatását.

Abstract

This article evaluates the “Hungary 2025” futures studies programme, which aimed to explore the social, economic, technological, and ecological conditions of the country in 2025, manage these changes, and develop complex visions of the future that are possible, desirable, and feasible, with a focus on identifying new ways of thinking among the emerging generation. The programme was structured around a novel approach using globally accepted assumptions, principles, and methods of futures studies. The research is characterized by scientific commitment, in line with the stated objectives. The participants’ commitment contributed to the development of future awareness in Hungary. The analyses reflected a systematic approach, with adaptive responses. All of this contributed to the programme’s professional credibility and operational efficiency, which was valuable and cost-effective. The programme’s relevance, robustness, and validity were also evident, but it had a limited impact on public policies, which justifies its continuation.

Kulcsszavak: komplex jövőképek, nemzeti előretétekintés, jövőtudatosság, jövőkutatási programok értékelése, validáció

Keywords: complex visions of the future, national foresight, future awareness, evaluation of foresight programmes, validation

A „Magyarország 2025” kutatási program – célok, módszerek, eredmények

A „Magyarország 2025” kutatási programot az MTA korábbi elnöke, Vizi E. Szilveszter kezdeményezte 2006-ban, megvalósítására az MTA IX. Osztályán akkor már 30 éve működő Jövőkutatási Bizottság részére adott megbízást. A kutatási program célja: „szakértő kutatói szisztematikus vizsgálat és következetes elemzés segítségével mutassák be, hogy a fiatalok miként látják magukat 2025 Magyarországon, hogyan vélekednek az ország jövőjéről és abban a sajátjukéről, és mit tennének érte” (Nováky 2010b, 13). Cél volt továbbá a magyar társadalom 2025. évi jelenének feltárása, jövőjének alakítása, lehetséges alternatív forgatókönyvek körvonalazása, valamint a jövőalternatívákról szóló generációk közötti dialógus elősegítése, a jövőorientált gondolkodás és a jövőtudatosság fokozása. A felkérés mögött az a feltételezés húzódott, hogy a relatíve távoli jövőre kidolgozható jövőalternatívák hozzájárulhatnak a hazánk jövőjét alakító gazdasági és társadalmi programok meghatározásához is.

A program azon az alapfeltevésen alapult, hogy a jövőbeli trendek és fenyegetések az aktuális információk alapos elemzésével, a remények és a félelmek vizsgálatával, valamint a következő generáció jövőhöz való viszonyának megértésével azonosíthatók, és előre jelezhetők. Valamely kedvező vagy kedvezőtlen jövőbeli forgatókönyv megvalósítható, illetve elkerülhető megfelelő tudományos megalapozás és szakpolitika révén, feltéve, hogy a különböző társadalmi aktorok együttműködnek, valamint a kidolgozott scenáriók és a komplex jövőalternatívák megbízhatóak.

A program három jövőkutatási módszertani alapelvet alkalmazott: a komplexitást, a participativitást és az alternativitást annak érdekében, hogy szakértők és nem szakértők reményein és félelmein alapuló (Nováky 2010a) alternatív forgatókönyveket és komplex jövőalternatívákat, jövőképeket fogalmazzon meg. A komplexitás értelmében hazai jövőkutatók és más tudományterületek (mint pl. a demográfia, az oktatás-képzés, az egészségvédelem, a bűnözés és bűnüldözés, a digitalizáció, a bio- és nanotechnológia, a környezeti fenntarthatóság, a gazdaság jövője, a települések megújulása) szakértői által készített előrejelzésekre alapozva, a participativitást tekintve az Y és Z generációs, 2025-ig választópolgárokká váló fiatalok vélekedéseire építve keresték, hogy milyen jövőket látnak lehetségesnek kialakulni Magyarországon. A hangsúly arra helyeződött, hogy a fiatalok miként birkóznának meg az új kihívásokkal, és mit tennének a kedvezőbb jövő érdekében.

A projekt tehát kiemelten elemezte az előretekintési időszak kulcsszereplő generációjának nézőpontjait, amelynek tagjai az elkövetkező években döntéshozói szerepet tölthetnek be (Nováky–Veigl 2010). Várakozásaikat, reményeiket és félelmeiket a program különböző élethelyzeti szempontok szerint elemezte, beleértve jövőbeli alkalmazottként, állampolgárként és a civil társadalom résztvevőjeként támasztott elvárásaikat is (Nováky 2010c). Hangsúlyosan jelent meg a fiatalok körében a céltalankodás, a rettegők és a kallódók, valamint a vészmadarak aránya. Javaslatként merült fel a fizikai és lelki egészség optimális harmóniájának fontossága. A szakértői előrejelzések előrevetítették az infokommunikációs eszközök újszerűsége és elterjedése miatti

általános megújulás nehézségeit, a korrupció és a kiberbűnözés elterjedését, a lelki betegségek és deviánsok számának és arányának növekedését, továbbá azt, hogy egy új népvándorlási hullám mennyiben változtatja meg Európát, benne Magyarországot (Nováky 2010b).

Az alternativitás szellemében a kutatási program a komplex jövőalternatívákat az interdiszciplináris jövőképzési megközelítésre alapozva vázolta fel, amelyek magukban foglalták a szakértők reményeit és félelmeit, valamint a nem szakértők jövőbeli várakozásait, együttesen formálva a cselekvési lehetőségek terét, amelyben a döntések változást, változtatást és alkalmazkodást eredményezhetnek az ország jövője érdekében (Nováky–Várnagy 2013). A kutatási eredmények a társadalom és az egyén szintjén egyaránt megjelentek.

A kutatási programban négy komplex jövőalternatívát alakítottak ki. Az első, a „Reményekkel előre” jövőkép a társadalmi kohéziót, a mérséklődő egyenlőtlenségeket és a fokozott környezettudatosságot valószínűsítette. A második, a „Nem jut mindenkinek” jövőalternatíva az egyenlőtlenségek elmélyülését körvonalazta, amely azonban változtatásokkal az egyéni nézőpontok alapján a társadalmi előrehaladást is szolgálhatja. A harmadik, „A félelem nem visz előre” borús jövőképet közvetített, amelyet kedvezőtlen demográfiai tendenciák, környezeti romlás és kulturális hanyatlás jellemez. A negyedik, a „Közösen is okosan kell cselekedni” komplex jövőalternatíva hangsúlyozta a racionális, együttműködő, a valóságra épülő döntéshozatal szükségességét és a társadalom megújulását a közösségi felelősségvállalás révén.

A részletes kutatási eredményeket egy 560 oldalas, kétkötetes könyv (Nováky 2010b) tartalmazza. A disszemináció részét képezte továbbá egy magyar nyelvű cikk (Nováky 2010c), két angol nyelvű cikk (Nováky 2010a; Nováky–Várnagy 2013), két magyar nyelvű könyvfejezet (Nováky 2009; Nováky 2011) és egy angol nyelvű könyvfejezet (Nováky–Veigl 2010).

2025-ben a valós idő utolérte az előretekintés időhorizontját, ezért indokoltnak láttuk, hogy tudományos eszközökkel utólagos értékelés alá vonjuk a kutatási programot. A hazai jövőkutatási irodalomban kevés példa van hasonló vizsgálatokra (Havas–Schartinger–Weber 2010), de a nemzetközi szakirodalomban széles körű módszertani tapasztalat halmozódott fel jövőkutatási programok tudományos alapokon történő validálásához és értékeléséhez. A szerzők a nemzetközi szakirodalom tanulmányozására és több évtizedes tapasztalataikra építve kidolgoztak egy komplex értékelési módszertant (Kristóf–Nováky–Tóthné Szita 2025), amelyet alkalmazva értékelik a korábban megvalósított jövőkutatási programot.

Az alkalmazott komplex értékelési módszer

A jövőkutatási programok értékelése egy folyamatosan fejlődő szakterület, amely a jövő kutatás sikerességi kritériumait, folyamatjellemzőit és hatásmechanizmusát vizsgálja (Ko–Yang 2024). A szakterület széttagolt fejlődést mutat, amelynek következtében jelenleg nincsenek egységes sztenderdek, illetve általános megértés valamely

legjobb gyakorlat vonatkozásában (Makarova–Sokolova 2014). A jövőkutatás területén specialitás, hogy az előállított tudás tényeken és feltételezéseken alapul, amelyeket meg lehet vitatni és érvelni lehet mellettük. Ennek figyelembevételével lehetséges valamely jövőkutatási program megtervezését, megvalósítását és eredményeit értékelni a hitelesség biztosítása érdekében.

A jövőkutatási projekteket a tudományág kontextusában kell értékelni, ami kiterjed az információszerzés, a tanulás, a tudásteremtés és a reflexió sajátosságaira (Gardner–Bishop 2019). A megfelelő kreatív gondolkodás és a képzelőerő elengedhetetlen a jövőkutatásban. A jövőkutatás értékelése általában magában foglalja a projektcélok teljesülésének elemzését, az indokoltságot, az átláthatóságot, a folyamat-szervezés minőségét, a kimeneti eredményeket és hatásokat, a módszerek megfelelő alkalmazását, a felelősséget, a bizalomépítést, az etikai szempontokat, a disszeminációt és a tanulást (Georghiou–Keenan 2006; Sokolova 2015).

A jövőkutatási programok hatékonysága különböző időtávokra kiterjedő *ex-ante*, *ex-post* és folyamatos monitoringszemléletben egyaránt értékelhető (Poteralska–Sacio–Szymańska 2014). Hosszabb távra előretekintő és visszatekintő értékelés javasolt azoknál a programoknál, amelyek integrált, komplex módszereket alkalmaznak hosszú távú társadalmi, gazdasági és technológiai kiterjedésű kutatási problémákra. A jövőkutatási programok eredményességét jól tükrözi továbbá a jövőtudatosság növelése, a szakpolitikák, stratégiák és beruházási programok megalapozása, a bizonytalansággal való szembenézéshez szükséges kapacitás erősítése, valamint a döntéshozók és a közvélemény befolyásolása (Johnston 2012).

Összességében a jövőkutatási programok a célok, a folyamat, a stakeholderek, a módszerek, az eredmények, a hatás és a tanulás dimenziói mentén értékelhetők. Erről ad összefoglaló áttekintést a következő fejezet.

A „Magyarország 2025” kutatási program értékelése több dimenzióban

A program céljai és témái – az ország 2025. évi jelenének feltárása, a lehetséges forgatókönyvek, elvárások, alternatív lehetőségek körvonalazása, valamint a magyar társadalom jövőformáló képességének bemutatása és ezáltal a jövőorientált gondolkodás elősegítése és a jövőtudatosság növelése – a program valamennyi résztvevője számára világosak és kézzelfoghatók voltak, ami interdiszciplináris megközelítést és előítélet-mentes együttműködést hozott létre. A megfogalmazott célokat elérhetőnek ítélték a rendelkezésre álló erőforrások és időkorlátok mellett. A célok szoros összhangban voltak az érintettek, különösen az MTA elvárásaival, ahol a tudományos kutatás minősége és megbízhatósága elsődleges fontosságú. A kitűzött célok a program valamennyi fázisában megvalósultak.

A „Magyarország 2025” projektcsapata, amelyet Nováky Erzsébet vezetett, korábban számos hasonló jövőkutatási kezdeményezést valósított meg (lásd pl. Nováky 2001), jöllehet nem pontosan ebben a felállásban. A projektcsapat túlnyomórészt elismert társadalomtudományi és természettudományi szakértőkből állt, akik olyan

szakterületeket képviseltek, amelyeknél jelentős transzformációkra lehetett számítani az előrettekintési időhorizonton. A kutatásban részt vevő fiatalok számottevő tapasztalatot szereztek, amelyet a későbbi kutatási projektjeikben hasznosítottak. Kutatási hálózatokat alakítottak ki a jövőbeni sikeres együttműködés elősegítése érdekében, ami egy lelkes, intelligens és összetartó kutatói csoportot eredményezett. Az idősebb és a fiatalabb résztvevők egyaránt rendkívüli lelkesedést mutattak, miközben jelentős tudományos, társadalmi, gazdasági, technológiai és környezeti kihívásokat kezeltek. A kutatási programban való részvétel támogatta a résztvevők – különösen a fiatalok – tudományos karrierjében való előrehaladást is.

A kutatási folyamat hatékonysága a változások kezelésében nyilvánult meg igazán. A jövőkutatás alapjában véve egy dinamikus tudományág, ezáltal az alkalmazott rugalmas módszerek képesek voltak reagálni a folyamatosan változó környezeti feltételekre. A program figyelembe vette a jövőbeli trendeket befolyásoló társadalmi, gazdasági és technológiai átalakulásokat, amelyek integrálása a kutatásba lehetőséget adott a környezethez való alkalmazkodásra is.

A projektcsapaton belül mindvégig a szakmai együttműködés volt a meghatározó. Az elkötelezettség a lelkesedésen és a bizalmon alapult, rendszeres, előre meghatározott beszámolási vonalak vagy formális koordináció nélkül a megbízó és a projektcsapat között. Az MTA megbízott a programigazgatóban, ismerve a több évtizedes, jelentős tudományos, szakmai és vezetői teljesítményét. A projekt sikerét valamennyi résztvevő közös eredménynek tekintette.

A programban a résztvevők 63%-a a tudományos szférából, 29%-a az állami szektorból és 8%-a a civil szférából érkezett, akik jelentős intellektuális képességekkel, tudományos ismeretekkel és kutatási tapasztalattal rendelkeztek. A projektcsapat 24%-a fiatal kutató volt. Az állami szektor hozzáadott értéke a résztvevők munkahelyén és elkötelezettségén keresztül jelent meg a programban. A kutatási téma kezdetben függetlennek tűnt az üzleti szektortól, de az üzleti szféra értelemszerűen befolyásolhatta többek között a jövő generáció tagjainak munkához és munkastílushoz való viszonyát.

Az érintettek egyetértettek a program céljaival, prioritásaival és megközelítésével, ami szilárd alapot biztosított a magas szintű konszenzushoz. Az üzleti szféra relatív hiánya lehetővé tette, hogy a tudományos, a közpolitikai és a civil szektor résztvevőinek nézőpontjai viszonylag befolyásolatlanok maradjanak. A projekt keretében szervezett oktatási programok, workshopok és konferenciák lehetővé tették az érintettek számára az együttműködést és a tapasztalatcserét. Az érintettek elégedettségüket fejezték ki a kutatási folyamattal és az alkalmazott módszerekkel, mivel – véleményük szerint – a részt vevő kutatók hatékonyan képviselték az érdekeiket.

A kutatási programban alkalmazott módszerek megfelelőek, hasznosnak, relevánsnak és hatékonynak bizonyultak, összhangban a projekt céljaival és teljesítve az interdiszciplinaritás kritériumait. Az alkalmazott módszerek lehetővé tették az elvárt eredmények időben történő és költséghatékony elérését, biztosítva, hogy a program a tervezett ütemterv szerint és a kijelölt kutatási kereteken belül valósuljon meg.

A validált kutatási eredmények megerősítették a célok, az alkalmazott módszerek és a kutatási nézőpontok összhangját a résztvevők között. A szakértői és stakeholderi értékelések alátámasztották a koncepcionális modell megfelelőségét a kitűzött célok eléréséhez.

Többséges távlatból visszatekintve, az alkalmazott módszerek, különösen a trend-elemzés, a szcenárióépítés és a komplex jövőképalkotás megbízhatónak és hatékonyan bizonyultak, annak ellenére, hogy akkor azok a legkorszerűbb nemzetközi jövőkutatási módszertani tárház szempontjából korlátozott újdonságot mutattak. Az alkalmazott módszerek kombinálásának és integrálásának hatékonysága, annak ellenére, hogy néhányuk különböző problémák kezelésére volt alkalmas, elegendő volt.

A program kifejezetten törekedett arra, hogy számos jövőalternatíva közül találjon egy társadalmilag elfogadható jövőalternatívát, amely az optimizmus révén segíti a célok elérését, miközben elutasítja a megvalósíthatatlan alternatívákat. Hangsúlyozta, hogy a félelem nem hajtja előre a fejlődést, és hogy a közösségi lét önmagában nem eredményez optimális megoldásokat; ezért a kollektív bölcsesség alapján való cselekvés elengedhetetlen.

Az eredmények azt mutatták, hogy a kutatási program konszenzust ért el a jövőalternatívák kialakításában, amiben valamennyi társadalmi csoport azonosította szerepét, elfogadta a közös célokat, és aktívan részt vett a jövő formálásában. Eközben elősegítette a megfelelő társadalmi-gazdasági-technológiai-környezeti együttműködést és a szervezeti kohéziót, amelyet a programigazgató a kutatás második és harmadik fázisában rendszeres jövőképalkotó workshopok révén segített elő. A jövőképalakotási folyamatban való részvétel erősítette a jövőképek legitimitását, mivel minden résztvevő elfogadta az eredményül kapott komplex jövőalternatívákat, és változó mértékben hozzájárult a megfogalmazott célok eléréséhez.

A kutatási eredmények relevánsnak, robusztusnak, megbízhatónak és érvényesnek tekinthetők, főleg arra az alapvető kérdésre összpontosítva, hogy az új generáció miként érzékeli a változásokat, és hogyan határozza meg szerepét a kialakuló jövőben. Azok elméletileg és módszertanilag is megalapozottak, és a tudományos közösség is támogatta őket. A program tervezése és működése döntő hatással volt az eredményekre, mivel a szakértői előrejelzések megfogalmazása és a fiatalok felmérése kezdetben párhuzamosan zajlott, elősegítve a két folyamat közötti szinergia érzését. A szintézis fázisában a két kutatási irányvonal egyesült, érdekes és innovatív forgatókönyvek és jövőalternatívák kidolgozását téve lehetővé. A kidolgozott jövőalternatívák robusztusnak bizonyultak a társadalmi-gazdasági, technológiai vagy környezeti változásokra, ugyanakkor a fiatalok részéről erős érzékenységet mutattak az autonómiájukat befolyásoló változó körülményekre.

A program eredményei önmagukban teljes rendszert alkottak, nem igényelnek ismétlést és kiterjesztést. Ennek ellenére 2016 és 2020 között a kutatás főbb aspektusait megismételték, a kutatók aspirációinak és elkötelezettségének hajtóerejével, pénzügyi támogatás nélkül. Ahogy közeledett 2025, egyre nagyobb hangsúlyt

fektettek a fiatalok jövőre vonatkozó aspirációira (Tóth–Sáfrányné Gubik 2016; Nováky–Sáfrányné Gubik 2018; Kristóf–Tóthné Szita 2020).

A kutatás tudományos szigorúságának, a kutatási módszerek helyes alkalmazásának, a következtetések érvényességének és az eredmények megfelelő terjesztésének köszönhetően a jövőkutatás iránti bizalom fogadtatása összességében megfelelőnek értékelhető. Az akadémiai kutatók túlnyomórészt hasznosnak tartották a komplex jövőképalkotási módszertant a különböző gazdasági és társadalmi célok felismerésében és alakításában, bár néhány tudományág képviselői hiányérzetüket fejezték ki amiatt, hogy a területüket nem vonták be a kutatásba.

A kutatási program igyekezett integrálni az eredményeket a 2010-es és 2020-as évek tudományos jövőkutatási trendjeibe, valamint a jövőkutatás felsőoktatásban jelen lévő különböző kurzusaiba. A kutatást a téma iránt érdeklődő szakembereknek a konferenciákon tartott előadások és egy online könyv formájában is terjesztették.

Lényeges megjegyezni, hogy a program komplex jövőképeket állított elő, nem pedig stratégiákat, figyelembe véve a társadalmi körülményeket, a gazdasági és technológiai környezeteket, az erőforrásokat és várható átalakulásait. A program az akadémiai jövőkutatásra összpontosított, nem a gyakorlati foresightra és a policyalkotásra.

A kutatás fő stakeholdere az MTA volt. A visszajelzések alapján az eredmények tudományos szempontból megfelelőek voltak. Az MTA Elnöksége hangsúlyozta, hogy a befejezett munka bemutatja, hogyan eredményezhet a jövőbeli koncepciók szisztematikus elemzése releváns és aktuális javaslatokat gazdasági és társadalmi kérdések megválaszolására. Ennek ellenére a kutatás során megfogalmazott ajánlások és közlemények nem kaptak megfelelő hangsúlyt a program befejezését követően, az eredmények közvetlenül nem jelentek meg szakpolitikai dokumentumokban, jogszabályokban vagy szabályozásokban, ugyanakkor a program segítette beemelni és erősíteni a jövő dimenzióját az oktatáspolitikába.

A program közvetlen hatása megfigyelhető a felsőoktatásban és a középfokú oktatásban is. Az eredményeket elsősorban oktatási környezetben használták, a Budapesti Corvinus Egyetem hallgatói kifejezetten érdeklődtek a kutatás iránt, és jelezték, hogy szívesen vennének részt egy hasonló, friss komplex kutatásban és az eredmények értékelésében. A Z generáció kutatásban feltárt kognitív és viselkedési jellemzői mára megvalósultak, de a kedvezőtlen tulajdonságok egyre inkább előtérbe kerültek a kedvezőkkel szemben – talán ez a következtetés is fokozta érdeklődésüket.

A program hozzáadott értéke nyilvánvaló a jövőbeli bizonytalanságok iránti fokozott társadalmi tudatosságban és a számos társadalmi vitában, amelyet elindított. A kutatási program javította a jövőtudatosságot, és elősegítette a jövőorientált viselkedést, különösen a feltörekvő Y és Z generáció körében. Rávilágított az új feladattípusok értelmezésének kihívásaira, felkeltette a kíváncsiságot a jövőbeli nehézségek megértése iránt, és előtérbe helyezte az új lehetőségek és megoldások keresését. A kidolgozott scénáriók és komplex jövőalternatívák rámutattak arra, hogy nem mind a négy jár előnyös következményekkel a társadalom vagy az egyén számára.

A kutatás elősegítette a jövőorientált döntéshozatali folyamatokat szakértői tanulmányok révén, bemutatva, hogy a jelen cselekedetek következményei milyen jövőbeli félelmekben és reményekben nyilvánulhatnak meg. A kutatási program javította a bizonytalanság kezelésének képességét azáltal, hogy forgatókönyveket biztosított a kihívások kezelésére és a kiszámíthatatlan körülmények értelmezésére. A program teljesítette a komplex és a participatív jövőkutatás kritériumait.

A „Magyarország 2025” jövőkutatási program bizonyíték arra, hogy a jelenben mind nagyobb figyelmet kell és lehet fordítani a bizonytalan jövővel való foglalkozásra az egyén és a társadalom szintjén, még akkor is, ha a tudományos következtetések igen lassan szivárognak át a döntéshozók világába.

A kutatási program eredményei, az azóta eltelt időszak tapasztalatai, valamint a jelenleg észlelhető rendkívül bizonytalan politikai, gazdasági és társadalmi környezet kihívásai véleményünk szerint megalapozhatják egy új alapokon kezdeményezett, Magyarország középtávú komplex jövőképzését célzó új jövőkutatási program indítását, amelyben a legaktuálisabb nemzetközi jövőkutatási trendek figyelembevételével, újragondolt szakértőkkel és résztvevőkkel, korszerűbb kutatási módszertanokkal új komplex jövőalternatívákat fejleszthetnének ki, amelyek többek között az ország versenyképességének fejlesztését is szolgálhatják.

Következtetések

A jövőkutatási programok hatékonysága és eredményessége nagymértékben attól függ, hogy mennyire érik el a kitűzött céljaikat. A „Magyarország 2025” kutatási program tudományosan jól felépített volt, hiszen a jövőkutatás globálisan elfogadott megközelítéseiről, feltételezéseiről, alapelveiről és módszertanáról alapult. A cél megvalósítható és tudományosan érvényes volt, így a programterv megfelelőnek bizonyult. Az érintettek konszenzusra jutottak a program céljait, prioritásait és megközelítését illetően. A tudományos szféra dominálta az elméleti és módszertani keretet, amely alakította a program eredményeit és prioritásait.

A kutatási folyamat hatékonyan kezelte a változásokat megfelelő módszertani eszközök és szakértői részvétel alkalmazásával. A módszerek és adatok kiválasztása, valamint megfelelő kombinálása és integrálása hozzájárult a projekt hatékonyságához és eredményességéhez. Az elemzések plauzibilitása jelentősen befolyásolta a program hatékonyságát, mivel megbízható információkon, szisztematikus megközelítésen, a környezeti változásokra való adaptív reakción és több forgatókönyvön alapult. A program eredményei értékesek, alkalmazkodóképesek és költséghatékonyak voltak, így indokolt a folytatása. Mindazonáltal az is megfigyelhető, hogy a program eredményei nem integrálódtak a kormányzati tudományos és technológiai szakpolitikákba, az eredmények hasznosítása így javarészt a tudományos és oktatási területekre korlátozódott.

A program tanulságai alapján számos ajánlás fogalmazható meg a további kutatásokhoz. Ezek közé tartozik a konkrét, mérhető célok kitűzése az egyes szektorokban

a szakpolitikai relevancia javítása érdekében. Javasolt a döntéshozókkal formális visszajelzési mechanizmusok kialakítása a kapcsolatok és az érdeklődés folyamatos fenntartása érdekében. Szükséges szélesebb körben bevonni hasonló kutatási programokba a vállalati és a civil szektort, a gyakorlati relevancia és a társadalmi legitimitás növelése érdekében. A kutatás módszertanát ajánlatos a digitalizáció és a mesterséges intelligencia által vezérelt megoldások integrálásával továbbfejleszteni. A szakpolitika számára viszont a tudományos eredményeket szükséges kompatibilisebb formába átalakítani. A hosszabb távú hatás nyomon követéséhez érdemes korai figyelmeztető monitoringrendszert alkalmazni. A jövőkutatás és a jövőtudás-teremtés szélesebb körű megismerését és elfogadását, valamint a generációk közötti erősebb tudásátadást adaptív tanulási módszerek alkalmazásával célszerű fejleszteni.

Irodalomjegyzék

- Gardner, Annette L. – Bishop, Peter (2019). „Expanding Foresight Evaluation Capacity”. *World Futures Review* 11/4, 287–291. <https://doi.org/10.1177/1946756719866271>.
- Georghiou, Luke – Keenan, Michael (2006). „Evaluation of National Foresight Activities: Assessing Rationale, Process and Impact”. *Technological Forecasting and Social Change* 73/7, 761–777. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2005.08.003>.
- Havas, Attila – Schartinger, Doris – Weber, Matthias (2010). „The Impact of Foresight on Innovation Policy-Making: Recent Experiences and Future Perspectives”. *Research Evaluation* 19/2, 91–104. <https://doi.org/10.3152/095820210X510133>.
- Johnston, Ron (2012). „Developing the Capacity to Assess the Impact of Foresight”. *Foresight* 14/1, 56–68. <https://doi.org/10.1108/14636681211210369>.
- Ko, Byoung Kwon – Yang, Jae-Suk (2024). „Developments and Challenges of Foresight Evaluation: Review of the Past 30 Years of Research”. *Futures* 155, 103291. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2023.103291>.
- Kristóf, Tamás – Nováky, Erzsébet – Tóthné Szita, Klára (2025). *Evaluation of the ‘Hungary 2025’ Complex Future Images*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5265047>.
- Kristóf Tamás – Tóthné Szita Klára (2020). „Fiatalok a távlati jövőről a COVID-19 árnyékában”. *Máltai Tanulmányok* 2/3–4, 513–532. <https://maltaitanulmanyok.hu/magazin/fiatalok-a-tavlati-jovorol-a-covid-19-arnyekaban/>.
- Makarova, Ekaterina A. – Sokolova, Anna (2014). „Foresight Evaluation: Lessons from Project Management”. *Foresight* 16/1, 75–91. <https://doi.org/10.1108/FS-03-2012-0017>.
- Nováky Erzsébet, szerk. (2001). *Magyarország holnap után*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Vőköutatósi Kutatóközpont.
- Nováky Erzsébet (2009). „Magyar nemzetstratégia jövőutatósi megközelítésben”. In: Varga Domokos György, szerk. *Magyar nemzetstratégia*. Budapest: Püski Kiadó, 671–687.
- Nováky, Erzsébet (2010a). „Alternative Scenarios for Hungary for the Year 2025”. *Society and Economy* 32/1, 47–64. <https://doi.org/10.1556/socec.32.2010.1.5>.
- Nováky Erzsébet, szerk. (2010b). *Magyarország 2025*. Budapest: Gazdasági és Szociális Tanács. https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1766/1/Mo_2025_1.pdf.
- Nováky Erzsébet (2010c). „Magyarország jövője szakértői előrejelzésekre és nem szakértői véleményekre építve”. *Közgazdász Fórum* 13/4, 3–29. https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1758/1/Novaky_Magyarország_jovoj_2010_u_104421.220593.pdf.
- Nováky Erzsébet (2011). „Magyarország jövője: remények és félelmek”. In: Tóth Attiláné, szerk. *Tudomány, gazdaság, jövő. Gidai Erzsébet emlékére*. Budapest: Arisztotelész Kiadó, 147–161.

- Nováky Erzsébet – Sáfrányné Gubik Andrea, szerk. (2018). *A múltból átívelő jövő. VIII. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia. 50 éves a magyar jövőkutatás*. Győr: Palatia Kiadó és Nyomda. <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/3786/>.
- Nováky, Erzsébet – Várnagy, Réka (2013). „Discovering Our Futures – A Hungarian Example”. *Futures* 45/1, 45–54. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2012.11.006>.
- Nováky, Erzsébet – Veigl, Helga (2010). „Messages from the Futures: Hungarian Experience”. In: Nováček, Pavel – Schauer, Thomas, szerk. *Learning from the Futures*. Olomouc: Palacký University Olomouc, 24–40.
- Poteralska, Beata – Sacio-Szymańska, Anna (2014). „Evaluation of Technology Foresight Projects”. *European Journal of Futures Research* 2/26. <https://doi.org/10.1007/s40309-013-0026-1>.
- Sokolova, Anna (2015). „An Integrated Approach for the Evaluation of National Foresight: The Russian Case”. *Technological Forecasting and Social Change* 101/12, 216–225. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2015.05.015>.
- Tóth Attiláné – Sáfrányné Gubik Andrea, szerk. (2016). *Magyarország 2025-ben és kitekintés 2050-re*. Budapest: Arisztotelész Kiadó. <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2507/1/Magyarorszag2025ben.pdf>.

A révkalauz, a bakter és a kertész esete a mesterséges intelligenciával,
avagy az episztemikus autoritás átengedésének útvesztője
*Kommentárok Golden Dániel tanulmányához**

The Case of the Ferryman, the Track-Watchman, and the Gardener with
Artificial Intelligence, or the Maze of Epistemic Authority Transfer
Comments on Dániel Golden's Study

Z. Karvalics László

vezető kutató, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg
laszlo.karvalics@iask.hu

Absztrakt

„Mesterséges intelligencia és társas tudás” című cikkében Golden Dániel amellet érvel, hogy megismerő ambícióink szükségszerűen az ember-gép szimbiotikus rendszerek felé fordítanak minket. Inspiráló felvetéseit továbbgondoló reflexiómnak nem a pontosítás vagy a vita, hanem a tárgyról folyó párbeszédben rejlő értelem és izgalom megjelenítése az elsődleges célja. Úgy vélem, az ember-gép kapcsolat lényegi mozzanatainak megértéséhez a szimbiotikus jelző használata nem a legjobb választás, a „hibrid rendszer” pontosabb és kifejezőbb lehet. Az elme külső eszközökre való kiterjesztésének dilemmái pedig annyira nem is kínzóak, ha belátjuk, hogy a mesterséges intelligencia (MI) megoldásaira való fokozódó támaszkodással csak metonimikusan és nem ténylegesen kerül át a gépi térfélre sok fontos kognitív funkció és szerep, ami valójában mindig az emberi oldalhoz horgonyzott. Az MI társas fordulata mögött pedig felsejlik egy következő fordulat, amit egyelőre – jobb híján – ökoszisztémikusnak nevezek.

Abstract

In his article entitled “Mesterséges intelligencia és társas tudás” (Artificial Intelligence and Social Knowledge), Dániel Golden argues that our cognitive ambitions inevitably lead us towards symbiotic human-machine systems. Rather than clarifying or debating his inspiring ideas, my primary goal in reflecting on them is to highlight the meaning and excitement inherent in the ongoing dialogue surrounding the subject. I believe that the term “symbiotic” does not accurately capture the essential aspects of the human-machine relationship, and that “hybrid system” is a more precise and expressive term. The dilemmas of extending the mind to external devices become less problematic when we realize that, as we increasingly rely on AI solutions, many important cognitive functions and roles that have traditionally been associated with humans are only metonymically transferred to machines. Behind the social turn of AI, the next turn is looming, which I would call “ecosystemic” for lack of a better term.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia (MI), ismeretelmélet, szimbiózis, hibrid rendszerek, MI-műveltség

Keywords: artificial intelligence (AI), epistemology, symbiosis, hybrid systems, AI Literacy

* Golden Dániel (2025). „Mesterséges intelligencia és társas tudás”. *Magyar Tudomány* 186/8, 1596–1603. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.8.14>.

A *Magyar Tudomány* 2025. augusztusi számában izgalmas tematikus válogatás jelent meg kiváló kutatók írásaiból a mesterséges intelligencia (MI) alapvető ismeretelméleti kérdéseivel kapcsolatban. A közbeszédet uraló mérnöki, üzleti, politikai és jogi kérdések fortissimója és az MI világának minden fejleményét kattintásszámmra optimalizáló igénytelen bulvármédia förtelmes kakofóniája mellett végre karakteresen felcsendül néhány borzongatóan érdekes társadalomtudományi dallam is. Nemcsak arról van szó, hogy filozófusok, kultúrakutatók, pszichológusok, kommunikációkutatók, szociológusok vagy eszmetörténészek is bibelődhetnek a mesterséges intelligencia világával kapcsolatban érvényes és nagy jelentőségű kérdésekkel. Be kell látni, hogy ezeknek a gondolati ösvényeknek a bejárása nem kis téttel is bír: egyedi, figyelembe veendő tanulságokkal szolgál az összes többi, hivatásszerűen MI-fejlesztéssel, alkalmazással, szabályozással foglalkozó „céh” képviselői számára. Különösen akkor, amikor a meghatározó iparági szereplők maguk kezdenek el arról beszélni, hogy a téves fogalomhasználatból és a mértéktelen lelkesedésből (lásd Edward Zitron elképesztően alapos látleletét az AI-boosterizmusról [2025]) összegyúrt alaktalan elváráshorizont túlzásai egyre nagyobb teher- és kártételt jelentenek az üzletnek is, és értelmetlen, használhatatlan, félbemaradó fejlesztések sorába szippantják be a kritikai szempontokat nélkülöző vállalatokat, kormányokat és nagy szervezeteket.

De önmagában az MI társadalomtudományi recepciója számára is nagy jelentősége van annak, hogy a legnagyobb kisugárzó hatású részletkérdésekről folyamatos legyen a párbeszéd. Ne csak ugyanazok a (sokszor erősen érdemek híján lévő) angol-szász bestsellerek és celeb gondolkodók csatornázzák és uralják a diskurzust – élükön a tudományos minőséget, elmélyültséget és alaposságot a mesterséges intelligenciáról szóló legfrissebb könyvében minden korábbinál látványosabban megcsúfoló imposztorral, Yuval Noah Hararival (2024) –, hanem teremjenek mind több hazai kutató megszólalását kiváltó, sajátlagos diskurzusfolyamok is, amelyek sodrában olvassák, ismerik, értik, hivatkozzák és tetemre hívják egymást mindazok, akik az MI egy-egy speciális tárgykörével kapcsolatban tájékozódni és publikálni. Jó volna, ha a szakirodalmi rálátás visszanyúlna Darab Tamás sok szempontból mai napig igényesnek mondható, narratívaébresztő könyvecskéjéhez (1991), s nem hagyná figyelmen kívül Csepeli György ambiciózus kísérletét a társadalomtudományi szempontból meghatározó témavilágok áttekintésére (2020), vagy viszonyt alakítana ki a tárgyban aktívan publikáló Pokol Béla tanulmányaihoz, könyvéhez (2018) és izgalmas „tudásbányászati kísérleteihez”, érdemén kezelve őket ott, ahol hozzátesznek eddigi ismereteinkhez, s megfelelő kritikával ott, ahol téziseik arra érdemesek.

Ezért is örültem meg különösképp Golden Dániel tanulmányának (2025), mert kinyitotta a színpadot egy új megközelítés, egy új szemléletmód számára. Mindazok, akik eddig a gépi vagy az emberi oldalt elkülönülten vizsgálták, mostantól tekinthetik magát az „együttműködő szerveződést” alapegységnek. A mesterséges intelligencia e „társas fordulatának” természetesen vannak előzményei, és számos vonatkozását érinti a rugalmas határokkal régóta folyó vita az „MI kiigazításának” (*AI alignment*) szükségességéről.

Megszólalásommal azt szeretném illusztrálni, milyen gondolati lavinákat indíthat el pusztán egy jól hangolt megszólalás is. Emiatt nem is tekintem vitairásnak ezt a rövid reflexiócsokrot, mert noha kiderül belőle, hogy bizonyos hangsúlyok nálam más-hol vannak, sőt néhány állítással nem is értek egyet, sokkal fontosabb, ahogy olvasóit a modalitásbeli eltérésekkel félkész gondolatok kikerekítésére, új érvek keresésére ösztönözheti a szerző. Tipikusan olyan helyzet ez, ami sörteraszt és kényelmes foteleket feltételez, ahol kollégák egymás szavába vágva cserélnek eszmét, és emelik a párbeszédet magasabb szintre azzal, hogy szenvedélyesen elidőzve apró részletek körül megadják egymásnak a közös nevezőig való eljutás esélyét. Végre nem arról van szó, hogy kinek a munkáját veszi el a gép, hanem arról, hogy milyen finom árnyalatok mentén tartható fel az episztemikus autoritás átengedésének bonyolult kihíváseggyüttese.

Joseph Carl Robnett Licklider és Kemény János kétségkívül erős metaforamedret mélyített az ember-gép kapcsolat leírására, amikor a szimbiotikus jelzőt választották a viszony megragadására. De ugyanúgy, ahogy a „gondolkodó gép” metafora, sőt a „mesterséges intelligencia” terminus maga is alapvetően félrehangolja a gépi elem lényegének és természetének pontos megragadhatóságát (a számítógép nem gondolkodik, hanem gondolkodásműveletet támogat a maga „buta”, de gyors jelfeldolgozásával, s valójában a mesterséges intelligencia hardveres és szoftveres komponensei által alkotott rendszerek sem intelligenciaformák, hanem algoritmizálható kognitív műveletek automatizált végrehajtói).

Az élő rendszerek világából vett analógia látszatra jó választás, de több, fenntartásokra okot adó mozzanata is azonosítható. Ha a szimbiózis két vagy több, tipikusan eltérő fejlődésrendszertani szinten álló élőlény kölcsönös előnyökre épülő állandó vagy időszakos együttélése, akkor miként is azonosítható a gépi oldal számára termelt „előny” vagy „szövetségalkotó érdek”? Az előnyszerzés mint értelemadó funkció kizárólag az emberi komponens esetében értelmezhető, a viszony nem kölcsönös, hanem egyoldalú. Az ember képes a gépi oldal nélküli műveletvégzésre is, tudja nem delegálni a feladatot (legfeljebb lassabban, drágábban), és életképes az eszközarzenálja nélkül is, mert vannak alternatív műveletvégző lehetőségei (ez akkor is igaz, ha mind erősebb függést és kitettséget idéz elő azzal, hogy egyre több eszközt használ egyre több funkcióra és egyre kizárólagosabb formában).

Az ember használja a gépet, a gép nem használja az embert. Hiába tűnik úgy – Golden hasonlatával –, hogy *„adott esetben a gép utasíthatja az embert, mint például a futárok itinereit optimalizáló automata diszpécserrendszer esetében”* (Golden 2025, 1601). Ott sem a gép utasít, hanem az egyik ember használja a másik embert, amihez gépi elem segítségét veszi igénybe. Ez a viszony teljesen egyértelmű akkor, amikor az „elme kiterjesztése” még kezdetleges stádiumban van, például a révkalauz zászlójelzéseinél. A navigációtámogatási helyzet megszerkesztettsége olyan, hogy az emberi kéz és test reprezentációja lényegtelen, a zászlójelzés maga vált ki a kormányosnál cselekvést. Ám egyértelmű és banális, hogy nem a „zászló utasít”, hanem ott van mögötte az azt mozgató és konfiguráló ember. (Ahogy egyébként a mai, színváltó közlekedési jelzőlámpák története is humánmunkaerő kar- és zászlójelzéseivel indult.) De tüntessük el

az embert a jelzés fizikai teréből, és pillantsunk egy leengedett sorompóra. Amíg a sorompót látod, ne haladj tovább. Ám ekkor sem a sorompó utasít, hanem a számunkra láthatatlan pályafelvigyázó segédtsízt, aki a távolból nyomkodja a gombokat. S tüntessük el a baktert is, váltsuk ki szenzorokkal a sorompóleengedést (amit persze jobb jelzőlámpával is kombinálni), vagyis tegyük ember nélkülivé a folyamatot magát. És mégis, ott van mögötte az ember: a szenzorrendszer telepítésével és a ha-akkor kapuk beállítással a forgalomszabályozó mérnökcsapat az, aki utasít. Az autoritást csak látszatra engedjük át – de kétségtelen, hogy az utazók immár jelentős mértékben kitetté váltak a szenzorok megbízhatóságának (ahogy korábban a baktérékének is ki voltak téve).

Két vagy több ember kapcsolata mindig megragadható a szimbioticitás képzetével (még a főnök-beosztott vagy az uralkodó-alávetett dichotómiákban is jól fellelhető a kétoldalúság, a kölcsönös, bár aszimmetrikus hatások tere), az ember-gép kapcsolatokra azonban sokkal alacsonyabb szintű a magyarázó ereje. Ennek igazán akkor van jelentősége, amikor nemcsak az utasítást, hanem a döntést (vagyis az utasításválasztást) is a gépnek tulajdonítjuk, ahogy Golden teszi sokakkal együtt: *„a gép gyorsabban és pontosabban fogja átlátni a pillanatnyi helyzetet, ilyen értelemben tehát jobb döntéseket fog hozni, mint az ugyanabba a szerepbe állított ember”* (Golden 2025, 1601).

Nem a gép hoz jobb döntést a gépi segítség nélkül adott szerepbe állított embernél, hanem az adott szerepbe állított ember tevékenységét modellező, megtervező és szabályozó, gépeket igénybe vevő másik ember vagy emberekből álló team, akik a gépi elemet vonták be a hatékonyságnövelésbe. Hiszen a gépnek tulajdonított döntés nem más, mint az előre beállított paraméterváltozókkal végzett művelet automatizált végeredménye. Amikor a neolit vadász önkieldő csapdákkal növelte meg akciórádiuszát, kiváltva saját fizikai jelenlétét, a késleltető mechanizmus „elsütését” nehéz volna „jobb” döntésnek minősíteni a pöcökre tett ujjal lesben álló emberénél, hiszen az elsütés feltételét (akkor csapódj fel, amikor a zsákmányállat lábának vagy testének fizikai nyomása elér egy küszöbértéket) a csapdát állító ember maga állítja be. Természetes az is, hogy a „pillanatnyi helyzetet” sem „látja át jobban” a gép, nem csak „jobb” döntést nem hoz. A „helyzet” ugyanis számára ugyanolyan számsorokon végrehajtott jelfeldolgozást jelent, mint amikor szorobán helyett számítógépen futtatunk műveleteket. Nincs mit „átlátni” a gépnek: számolnia kell az előre beállított értékekhez szolgáian igazodva, kódjai és parancsai az őt beállító operátorok ítéletét és elvárásait képzik le gépi nyelvre. Nem kétféle intelligencia találkozik tehát – csak egy intelligenciaforma határozza meg a folyamatokat, az emberé: ám ezekben a folyamatokban valóban *kétféle műveletvégző képesség* találkozik. És itt már könnyen paraméterezhető, hogy a gyorsaságon kívül még hányféle instancia ad értelmet a gépi oldal egyre intenzívebb bevonásának.

És így tovább. A mesterséges intelligencia nem „fedez fel” semmit – a tudóscsapat teszi, amelyik a mesterséges intelligenciát használja. A mesterséges intelligencia nem győzi le sakban, góban, bridzsben az embereket. Az adott rendszereket építő embercsapatok győzik le a kizárólag saját képességeikre támaszkodó embereket. A mesterséges intelligencia nem tanul, mint egy élő rendszer. Vagy egy operátorcsapat tökéletesíti

az algoritmusait, vagy az innovatív fejlesztők képesek úgy beállítani az algoritmusokat, hogy már a saját tökéletesítési inputjaikat is át tudják ruházni a gépre. De hisz épp a szimbiotikus kapcsolat teoretikusai ne tudnák, hogy nincs gépi teljesítmény emberi nélkül? Biztos vagyok benne, hogy Golden Dániel és sok más kutató és újságíró, akik így öltik a szót, valójában pontosan tisztában vannak vele, hogy az „utasít”, „dönt”, „felfedez”, „tanul” és hasonló igéket *metonimikus értelemben* használják, átviszik a gépre az emberi tartalmat – és ez az esetek túlnyomó részében nem is okoz jelentésvesztést vagy zavart. Mégis minden egyes használati tett végső soron hozzájárul ahhoz a mélyülő antropomorfizálási nyomáshoz, amely *ágensből* (hiszen kétségkívül az eseménylefutás fontos összetevője a gép) *aktort* (cselekvő, szándékkal és belső világgal rendelkező entitást) farag. Mindezt Golden maga is erős kritikai lencsén át figyeli, s részletesebben írtam a problémáról én is (Z. Karvalics 2024). A fentiek miatt azonban ismeretelméleti dimenzióban nincs pardon – a metonímiák nagy részét mihamarabb száműzni kellene nemcsak a szakmai diskurzusból, hanem mindenhonnan. Hiszen naponta szembesülünk azzal, hogy nem lehet minden egyes ostobaság mellé rendőrt állítani. Pillantsunk csak rá a már említett Yuval Noah Harari egy friss interjújára (Tsuruhara 2025): „Az emberek hajlamosak az MI-re eszközként tekinteni, mint bármely eszközre, amit korábban feltaláltunk [...] de ez valami teljesen különböző dolog. Saját döntéseket tud hozni. Új gondolatokat alkot, saját eszméket talál fel. Magától változik és tanul.”¹ Vajon az „ünnepelet, világhírű tudós” elfelejtette hozzátenni, hogy természetesen mindezt metonimikusan érti – vagy ami sokkal szomorúbb lenne, tényleg így is gondolja?

Némi körüljárásra szorul az „ember-gép szimbiózis” értelmezési tartománya is. A technika- és művelődéstörténet adott evolúciós szakaszának leírására a kifejezés alkalmas, de csakis ezen a legáltalánosabb, absztrakt szinten. Nincs ugyanis „a” gép, egy univerzális gyűjtőentitás, amellyel minden ember kapcsolatba kerül. Az egyik tengelyen elképesztő karakterisztikakülönbségek vannak az egyszerű, egytudású, egyfelhasználós digitális kütyüktől a nagy háttérrendszereket igénylő óriásalkalmazásokig húzódó eszköz- és megoldássokaság különböző darabjai között, egy másik tengelyen pedig az izolált felhasználói világok integetnek, ahol ki-ki csak egy-egy gépi komponenssel kerül „szimbiózisba”. Sőt, élethelyzetektől függően egyetlen ember is akár számos heterogén rendszerrel kerülhet különböző mélységű, összetettségű kölcsönviszonyba – már csak emiatt is *szimbiózisokról, szimbiózi:formákról, szimbiózis-típusokról* kellene beszélni, szigorúan többes számban. A gépiség, a gépi közvetítettség, az eszközbe helyezettség közössége csak reflektív megismerő helyzetben kerül előtérbe: a valóságban a különbségek lényegesek. A kertész és gyomirtó robotflottájának szimbiózisa elképesztő mértékben különbözik attól, ahogyan egy „mezei felhasználó” valamelyik LLM-megoldással végeztet el egy keresési feladatot. És az LLM-helyzetek „szimbiotikus volta” is messzemenően különbözik attól függően, hogy milyen

¹ A szerző fordítása.

promptfelkészültségű felhasználó melyik LLM-et (vagy LLM-eket) aktuálisan milyen funkcióhoz használja. Ha többel is dolgozik egyszerre, az multiszimbiózis volna? Ha valamelyik alkalmazás nem bizonyul elég jónak, és megválnak tőle a felhasználó, akkor elszakít egy szimbiotikus kapcsolatot?

Summa summarum: az ember-gép szimbiózis fogalmával fontos szemléletű vizekre evezünk, de a fogalom maga azért problematikus marad – minden erre épülő másodlagos diskurzussal együtt, mint pl. a *szimbiotikus kockázat* (Han–Zeng 2025). Ezért is javasoltam egykor (valljuk be: visszhangtalanul) az *ember-gép „hibrid rendszer”* megnevezést helyette, amellyel a felsorolt fenntartások nagy része elillan (Z. Karvalics 2015), és amely teljes mértékben igazodik az első nagy narratívateremtő, Norbert Wiener szótárához is. Pedig a „hibrid rendszer” jó gyűjtőkategória, hiszen az ember nem csak az MI-megoldásokhoz fordulhat, ha kapacitárikus kognitív korlátokba ütközik. Egy aknakereső mozambiki óriáspatkány vagy egy drogvadász kutya és gazdája ugyanolyan hibrid rendszert alkot, mint ember és gép. A gazda, a kutya meg a kutyaiba ültetett chip pedig ember-állat-gép hibrid.

Befejezésül Golden fontos konklúzióját – „*nem az ember optimalizálása, nem is a gép optimalizálása, hanem szimbiózisuk optimalizálása lehet az evolúciós tekintetben racionális cél*” (Golden 2025, 1602) – is aprólékos átvilágításra érdemesnek gondolom.

A racionális evolúciós cél nem vonatkozhat a szimbiózisra, a speciális kölcsönviszonyra magára („legyen optimálisabb bármilyen szimbiózis, mert ez progresszív fejlődési irány”), sokkal inkább a szimbiózisnak értelmet adó ember-gép akcióközösségek normatív tevékenységére, amellyel változatos, civilizációs, társadalmi, közösségi, gazdasági vagy más kiindulópontú értékteremtést folytatnak. S nem vagyok biztos benne, hogy vezérmodalitásként az elsősorban hatékonyság szempontokra érzékenynek tűnő „optimalizálást” kéne választani. Ha az MI (és azon belül az ember-gép kollaboráció) jövője formálható (mint egy városé, egy országé vagy a környezeté), akkor ahhoz *stratégiai víziók* vezetnek. Milyenek? Logokratikusak, vagyis kiválasztott értelemadó irányokat, képességeket, megvalósulásokat, változásokat elvártként jelenítenek meg. S ha mindennek kellő támogatottsága van, az odavezető utat kell megépíteni. Mint egy termelési folyamatban: ha már megvan a megfogalmazott cél, utána a *tudáskormányzás* izgalmas szakasza következik, a sikeres tevékenységet támogató funkcionális tudástömeg, tudásformák, tudáshordozók, tudásáramlás, tudáscsatornák, tudás-ökoszisztéma kisvilágaira érzékenyen. S amikor a folyamat átlép a fejlesztési-megvalósítási szakaszba, akkor jelenik meg számos más segédcél egyikeként az optimalizálási igény is: a rendszer legyen képes az elvárt kimenetre, de a lehető legkisebb erőforrást használja ehhez fel (maximalizálni az előnyöket, minimalizálni a hátrányokat).

Hogy ez a segédcél teljesüljön, ahhoz igenis számba kell venni azokat a lehetőségeket, amelyek a humán komponens kooperációképességének erősítésével visznek közelebb az ember-gép akcióközösségek eredményesebb misszióihoz. A potenciális felhasználók számára ez az *MI-műveltség (AI Literacy)* fokozásának, elmélyítésének, kiterjesztésének igényében és gyakorlataiban testesül meg, amely azáltal teszi az

akcióközösséget jobbra, hogy minőségibb, érettebb, felkészültebb, tanultabb, „edzettebb” ember alakítja a kimeneteket. Addig a pontig – és itt az optimalizálási ambíció is újra helyet követel magának –, amíg a természetes kogníció pályái és kompetenciái nem sérülnek vagy degradálódnak az átengedett episztemikus autoritásnak köszönhetően. Figyelmeztető például, hogy milyen kutatásokat folytatnak alapvető tudáskormányzási irány nélkül a világ különböző pontjain, Magyarországon is, azzal kapcsolatban, hogy a felsőoktatásnak milyen formában kellene integrálnia a saját képzési funkcióihoz igazodva a nagy nyelvi modellek használatát (először maga a nyelvmodell-használat alapjainak a megtanításával). Hatalmas hírértékig jutó tanulmányok harsogják – legutóbb a neves Massachusettsi Műszaki Egyetem (Massachusetts Institute of Technology, MIT) kutatóinak köszönhetően (Kosmyrna 2025) –, hogy a diákoknál mérhető és kimutatható a kognitív veszteség, a gondolkodás elsatnyulása, ha időnyerési céllal módjukban áll a feladatok ellátásába nagy nyelvi modellt bevonni. Egy hamarosan megjelenő tanulmányban részletesen is bemutatom, hogy egy effajta, életszerűtlen feladatokkal operáló, a motivációt és az értelmet nélkülöző, rosszul megtervezett empirikus kutatás mennyire alkalmatlan univerzális állítások kinyerésére a nagy nyelvi modellek felhasználásának jövőjével kapcsolatban. Itt most elég annyit megjegyezni, hogy a fertőtlenítőszagú laboratóriumi kísérletek helyett elég olyan valóságos problémakörnyezeteket keresni és találni, amelyekben a szükségesként és jelentésteliként felismert eredmény eléréséhez a humán oldalnak mindenképp gépi segítségre van szüksége. Elképesztő alkotóerő, kreativitás és kitartás szabadul fel ilyenkor. A szimbiotikus rendszer közös teljesítményét a megfelelő környezetekben és jól megválasztott kiinduló kérdésekkel így mindig magasabbnak fogjuk látni, mint a mesterséges intelligencia segítsége nélküli emberi teljesítményt, ám ez is a kognitív kapacitását kiterjesztő elme dicsérete.

Arról pedig csak röviden érdemes szólni, hogy a szimbiotikus rendszer teljesítményének növeléséhez számos felhasználói környezetben szükséges a „gépi oldal optimalizálására” is figyelni: miniaturizálás, radikálisan új interfészek és fémötvözetek keresése, az energiafelhasználás csökkentése, a gépi oldal költségeinek lefaragása, kísérletezés a funkcióhoz igazodó ideális robotformákkal (és csak ott mozdulni a humanoid robotok felé, ahol arra feltétlenül szükség van). Másképp: nem kell sem az emberi, sem a gépi oldalt önmagában háttérbe tolni azért, mert a mesterséges intelligencia társas fordulata kettejük együttműködő közösségét emelte a tárgylemez közepére.

Annál is inkább, mert nézetem szerint abban a pillanatban, ahogy megvetettük a lábunkat a társas fordulat teraszán, ideje egyre több pillantást vetni egy még magasabb és még átfogóbb teraszra, ahol a mesterséges intelligencia következő fordulata formálódik. Ahogy az élő rendszerek élőhelyeken, biotópokban, niche-ekben, az immár precízebb felbontású nagyító alatt vizsgált hibrid, ember-gép rendszerek is sajátos környezeti (természeti, társadalmi, gazdasági, kulturális) kontrollhatások terében léteznek. Konfigurációjuknak és létüknek ezek a komplex és sokváltozós (a technikaszociológia szótárában: erősen összegabalyodott) adaptációs szcénák adnak értelmet, nem együttműködésük korántsem meglepő ténye.

A társas dimenzió tehát azonnal beágyazható a mesterséges intelligenciával élő emberek, közösségek, intézmények „ökoszisztémikus” univerzumába. A kertész és gyomirtó robotflottája vagy rovarriasztó drónhadserege nemcsak az agártermékek optimalizáltabb előállításának kontextusában van a tárgylemezen. Szimbiózисuk eltünteti a termelési folyamatból a peszticideket (ahogy egyébként a gépi elemet nem használó biogazdálkodók is teszik), alacsonyabb szintre süllyesztve a talajban, az élőhelyeken, az életközösségek különböző populációinak egyedeiben, a terményekben vagy a levegőben felhalmozódó toxinok mennyiségét. Így a termelés támogatása és a munkavégzés humanizálása mellett egyidejűleg részesei annak a civilizációs útkeresésnek, amely az ipari korszak örökségvilágának felszámolásával új termelési, fogyasztási és együttműködési minták felé igyekszik mozdítani a társadalmat. S bármilyen aktuális hibrid rendszer felé fordulunk, ugyanennek a küldetésnek az alakváltozatait tudjuk azonosítani a közvetlen funkciókon túl, egyfajta háttersugárzásként. Ezért nevezheti mindezt *szinkronizált intelligenciának* az oktatás kontextusában a Bruno Latour által inspirált James Paul Gee (2013): a kreativitást és teljesítőképeséget felerősítő mesterséges intelligencia segítségével emberek csoportjai (érdeklődésközösségei) komplex feladatok megoldására szövetkeznek. Megosztott affinitásterekben (*spaces of affinity*) egymásra találhatnak, majd az együttműködés táncába (*dance of collaboration*) fognak, hogy tudásépítéssel és felelős tudásmegosztással idézzenek elő pozitív irányú változásokat a szűkebb és tágabb környezetükben – hatékonyan, innovatív és etikus módon.

Irodalomjegyzék

- Csepeli György (2020). *Ember 2.0. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Budapest: Kossuth Kiadó – Köszeg: Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete.
- Darab Tamás (1991). *A gépesített értelem. Vázlatok a mesterséges intelligencia filozófiájáról*. Budapest: Áron Kiadó.
- Golden Dániel (2025). „Mesterséges intelligencia és társas tudás”. *Magyar Tudomány* 186/8, 1596–1603. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.8.14>.
- Han, Zhenqiang – Zeng, Yi (2025). „Between the Devil and the Angel: Confronting the Symbiotic Risks of Artificial Intelligence”. *AI & Society* (2025. aug. 13.). <https://doi.org/10.1007/s00146-025-02519-z>.
- Harari, Yuval Noah (2024). *Nexus. Az információs hálózatok rövid története a kőkorszaktól az MI-ig*. Budapest: Animus Kiadó.
- Kosmyna, Nataliya et al. (2025). „Your Brain on ChatGPT: Accumulation of Cognitive Debt When Using an AI Assistant for Essay Writing Task”. *ArXiv*. <https://arxiv.org/pdf/2506.08872v1>.
- Pokol Béla (2018). *A mesterséges intelligencia társadalma*. Budapest: Kairosz Könyvkiadó.
- Tsuruhara, Tetsuya (2025). „Harari on Journalism and Social Media in the Age of Artificial Intelligence”. *Telegrafi* (2025. ápr. 11.). <https://telegrafi.com/en/Harari-on-journalism-and-social-media-in-the-age-of-artificial-intelligence/>.
- Zitron, Edward (2025). „How to Argue with an AI Booster”. *Where's Your Ed* (2025. aug. 25.). <https://www.wheresyoured.at/how-to-argue-with-an-ai-booster/#:~:text=fight%20them%20with,-Table%20Of%20Contents,-So%2C%20this%20is>.
- Z. Karvalics László (2015). „Mesterséges intelligencia – a diskurzusok újratervzésének kora”. *Információs Társadalom* 15/4, 7–41. <https://dx.doi.org/10.22503/infars.XV.2015.4.1>.
- Z. Karvalics, László (2024). „Artificial Intelligence and Language – a Different Approach to the Problem”. *Magyar Nyelvőr* 148/5, 589–600. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.5.589>.

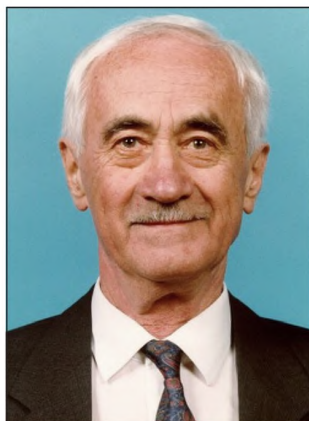
TUDÓSPORTRÉ

Bartha Adorján, az egyik leginvenciózusabb állatorvos-virológus

Adorján Bartha, One of the Most Inventive Veterinary Virologists

Lomniczi Béla

az MTA doktora, Budapest
icinmol@gmail.com

1. ábra. Bartha Adorján

Forrás: a HUN-REN Állatorvostudományi Kutatóintézet tulajdona

Bartha Adorján (1923–1996) nevét a sertések Aujeszky-féle (Ay) betegsége elleni élő vírusos vakcina tette világszerte ismertté. Az általa elsőként leírt új vírustípusok olyan alap kutatási irányokat inspiráltak, amelyek alapvető változásokat hoztak az adeno- és herpeszvírusokról meglévő ismereteink területén. Munkásságát egy kutatási iskola megteremtése koronázta meg.

Bartha Adorján 1923. december 15-én született a nyírségi Porcsalmán, ahol édesapja elemi iskolai tanító volt. Középiskoláját a Debreceni Református Kollégiumban és a nagyváradi Szent László Gimnáziumban végezte. 1949-ben oklevelet, 1950-ben pedig doktorátust szerzett az akkori Agrártudományi Egyetem Állatorvostudományi Kar Járványtani Tanszékén, ahol tanársegéddé nevezték ki. 1951-ben hivatásos katonatiszt lett, és a Honvéd Állategészségügyi Intézet állományába került. Amikor 1952-ben kitört a „hurutos lóinfluenzaként” ismert, vetéléssel járó járvány, a „rászignált” (amúgy érdektelen) aspiránsi témáját abbahagyta, és átállt a lójárvány vizsgálatára: a védekezéshez nélkülözhetetlen vírvizsgálati eljárást dolgozott ki. 1956-ban visszakért a Járványtani Tanszékre, ahol 1960-ban megvédte „Vizsgálatok a kancák vírusos elvetélésével kapcsolatban” című kandidátusi értekezését.

Egyetemi évei alatt derekasan kivette részét a mikrobiológia és a járványtan oktatásából: foglalkozott diákkörösökkel, aspiránsokkal, könyvrészleteket és egyetemi jegyzeteket írt; rendszeresen tartott továbbképző előadásokat; külföldi tudományos fórumokon több mint negyvenet. 1968-ban docens lett. 1975-ben átment az MTA Állategészségügyi Kutatóintézetébe, ahol 1981-ben „Egyes állati herpes- és adenovírusok rendszertani, valamint védekezési szempontból fontos tulajdonságai” címmel megvédte nagydoktori munkatéziseit. 1991 és 1994 között az intézet igazgatója. 1993-tól az MTA levelező tagja, 1995-ben Széchenyi-díjat kapott. 73 éves korában hunyt el Budapesten. 2020-ban szobrot kapott az Állatorvostudományi Egyetem parkjában.

Bartha legnagyobb hatású tudományos eredménye az Aujeszky-betegség elleni avirulens vakcinatörzs (K/61) felfedezése volt (Bartha 1961). A vakcina felhasználása rekordokat döntött: a világ minden sertéstartó országában alkalmazták, és ma is piacon van; az oltóanyag-hatékonyság és -ártalmatlanság kritériumainak „arany-standardját” képviseli. Ezt a kutatóközösség eponimával jutalmazta: az 1970-es évek közepétől „Bartha strain”-ként kezdtek utalni rá, sőt a termelők vakcinaampulláin is megjelent a neve. (Ezzel az a különleges helyzet állt elő, hogy az Ay-betegséggel foglalkozó cikkek egy részében egyszerre két magyar vonatkozású eponimával is találkozhatunk: az egyik az „Aujeszky’s disease”, amelyből a leírása [1902] óta a Google Scholar több mint 10 000 találatot ad, a másik a „Bartha strain”, amely a nemzetközi irodalomban való megjelenését [1975] követően 1500 cikkben fordul elő.)

Azonban magának a Bartha-törzsnek az alaposabb megismerésére csak utólag került sor: például a virulencia titkának megfejtésére a Vanderbilt Egyetemen (Nashville) a Ben-Porat–Kaplan házaspár laboratóriumában (Lomniczi–Blankenship–Ben-Porat 1984; Lomniczi 1985). Az itt felfedezett génhibák olyan egyszerű szerológiai próba kidolgozásához járultak hozzá, mellyel eldönthető, hogy vadvírussal történt fertőzésről vagy csak vakcinázást követő immunválaszról van-e szó (Van Oirschot et al. 1986). A differenciálás koncepcióját a múlt századi immundiagnosztika egyik legfigyelemreméltóbb felfedezésének tekinthetjük (Mettenleiter 2020; Delva et al. 2020). Ez nyitotta meg az utat a sertésállományok Ay-fertőzéstől való mentesítésének egyszerűbb és olcsóbb eljárása előtt.

Az elmúlt évtized neurológiai kutatásában a Bartha-törzs idegpálya *tracerként* való alkalmazása új szintre emelte a felhasználási repertoárját (és több ezer eponima-ementést eredményezett).

Bartha több mint egytucatnyi fertőző betegséggel foglalkozott. Közülük a külföldön már ismert, de nálunk először előforduló betegségek (pl. a szarvasmarha felső légúti gyulladása, a kutyák parvovírus-enteritise és a tyúkok tojáshéjlagyulása) ellen ún. importot kiváltó vakcinákat is kifejlesztett, amelyekért többször kapott „Kiváló feltaláló” kitüntetést. Különleges érzéke volt új kórképek addig ismeretlen kórokozóinak jellemzéséhez, például az 1960-as években, amikor nagyüzemben tartott kérődző állatok légző- és emésztőszervi megbetegedéseiből kapott mintákat, a világon elsőként talált addig ismeretlen adenovírus-típusokat. Több szabadalmának egyike az ezek ellen kidolgozott polivalens oltóanyag. Már ekkor úgy ítélte meg, hogy ezeket

a vírusokat külön „alcsoportba” kellene sorolni. (Ennek elismerésére azonban csak évtizedek múlva, a genomszekvenálások elterjedése után kerülhetett sor. Ekkorra a Benkő Mária és Harrach Balázs házaspár vezette tudományos iskola a régi adeno-vírus-család „romjain” egy új, evolúción alapuló rendszertani egységet épített fel, amelyben az *Atadenovirus* genus foglalja magában az ősbíbb tagokat, köztük a Bartha-„alcsoport”-hoz tartozókat [Benkő 1999].) Az általa 1963-ban felfedezett, *Movárnak* elnevezett bovin herpeszvírus ugyancsak egy új víruscsoport alapítója és prototípusa lett (Egyed 1999). Az évtizedekkel később megjelenő DNS-technológia szinte minden korábbi megfigyelését igazolta. Világelső vírusizolálásainak köszönhetően beválasztották több, a vírusok rendszertani helyét értékelő tudományos bizottságba, köztük a legnagyobb presztízsű Nemzetközi Vírustaxonomiai Bizottságba (International Committee on Taxonomy of Viruses, ICTV), amelyben az adeno- és herpeszvírus elméleti csoport tagja, az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization, WHO) és az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete (Food and Agriculture Organization, FAO) keretében működő Összehasonlító Virológiai Programban pedig vezetőségi tag volt. Az Európai Állatorvos-virológusok Társasága (European Society for Veterinary Virology) vezetőségi tagjaként szervezte az 1993-ban Budapesten tartott Aujeszky-betegség-konferenciát. A *Comparative Immunology, Microbiology & Infectious Diseases* című lap szerkesztőbizottsági tagja volt.

2. ábra. Balról jobbra: Bartha Adorján, Albert S. Kaplan, Tamar Ben-Porat és a szerző az MTA Állatorvostudományi Kutatóintézet előtt, 1988

Forrás: a szerző tulajdona

Annak ellenére, hogy a legfüggetlenebb elme volt, akivel pályafutásom során találkoztam, kivételes kapcsolatteremtő képessége révén sok kollégájával, de külföldi szakemberekkel is kollaborációs kapcsolatban állt. A hozzá került fiatalok különösen értékelték személyes kisugárzását és átlagon felüli manualitását.

A történeti emlékezet kedvéért álljon itt néhány név, akiket a Bartha-iskola tagjainak tekinthetünk: Belák Sándor (az MTA külső tagja, virológiaprofesszor, Uppsala), Benyeda János † (a Prophyl Kft. alapítója, Mohács), Köves Béla † (osztályvezető, Phylaxia-Sanofi), Kisary János † (az MTA doktora, a Ceva-Phylaxia kutatási igazgatója), Zsák László (PhD, Plum Island Animal Disease Centre, USDA), Egyed László (HUN-REN Állatorvostudományi Kutatóintézet), Benkő Mária (az MTA doktora, HUN-REN Állatorvostudományi Kutatóintézet), Harrach Balázs (az MTA rendes tagja, HUN-REN Állatorvostudományi Kutatóintézet), Rusvai Miklós (az MTA doktora, 2002–2015 között az Állatorvostudományi Egyetem Kórbonctani Tanszék vezetője).

Irodalomjegyzék

- Bartha Adorján (1961). „Kísérletek az Aujeszky-féle vírus virulenciájának szelídítésére”. *Magyar Állatorvosok Lapja* 16/2, 42–45.
- Benkő Mária (1999). „Atadenovírusok”. *Magyar Állatorvosok Lapja* 121/4, 209–213.
- Delva, Jonas L. et al. (2020). „The Attenuated Pseudorabies Virus Vaccine Strain Bartha K61: A Brief Review on the Knowledge Gathered During 60 Years of Research”. *Pathogens* 9/11, 897–909. <https://doi.org/10.3390/pathogens9110897>.
- Egyed László (1999). „Újabb eredmények a BHV-4 kutatásban”. *Magyar Állatorvosok Lapja* 121/4, 196–199.
- Lomniczi Béla (1985). „Az Aujeszky-vírus virulenciájának genetikai alapja”. *Magyar Állatorvosok Lapja* 40/1, 7–12.
- Lomniczi, Béla – Blankenship, Mayme L. – Ben-Porat, Tamar (1984). „Deletions in the Genomes of Pseudorabies Virus Vaccine Strains and Existence of Four Isomers of the Genomes”. *Journal of Virology* 49/3, 970–979. <https://doi.org/10.1128/jvi.49.3.970-979.1984>.
- Mettenleiter, Thomas C. (2020). „Aujeszky’s Disease and the Development of the Marker/DIVA Vaccination Concept”. *Pathogens* 9/7, 563–596. <https://doi.org/10.3390/pathogens9070563>.
- Van Oirschot, Jan T. et al. (1986). „Differentiation of Serum Antibodies from Pigs Vaccinated or Infected with Aujeszky’s Disease Virus by a Competitive Enzyme Immunoassay”. *Journal of General Virology* 67/6, 1179–1182. <https://doi.org/10.1099/0022-1317-67-6-1179>.

KÖNYVSZEMLE

Kadlót Erzsébet *Kodifikációk hálójában*

A büntető igazságszolgáltatás működése egyszerre jogtechnikai kérdés és a közhatalom gyakorlásának egyik legintenzívebb formája: benne sűrűsödnek az állam beavatkozási igényei, az egyéni alapjogok védelmének követelményei és a társadalmi biztonság iránti elvárások. Nem utolsósorban pedig a(z állítólagos) bűnös által megsértett társadalmi együttélési rend helyreállítása, a bűnös megbüntetése. Ennek révén pedig a további vagy újabb bűncselekmények megelőzését célzó „példastatuálás” mind az egyén, mind a közösség számára. A tanulmánykötet Kadlót Erzsébet volt alkotmánybíróági főtanácsadó, ügyvéd, egyetemi oktató 2010 és 2023 között keletkezett, tizenhárom válogatott írását gyűjti egybe, amelyekben a szerző a fenti elvont kérdések gyakorlati manifesztációit elemzi – különböző tematikus csomópontok mentén. A tanulmányok nem elszigetelt problémákra reagálnak, hanem következetes tudományos kérdésfelvetés köré rendeződnek: miként értelmezhetők és érvényesíthetők az alapjogi és a büntetőeljárás garanciák egy olyan jogi és politikai környezetben, amelyet a permanens kodifikáció, a titkos eszközök térnyerése és a jogállami korlátok folyamatos (egyébként szükségtelen) újraértelmezése jellemez? A kötet nem csupán dogmatikai elemzések gyűjteménye, hanem egy majd másfél évtizedes korszak jogállami dilemmáinak olyan lenyomata, amely leginkább a büntető igazságszolgáltatás a hatalommal szükségképpen szemben álló, de éppen e dilemmákra adott magyar válaszok révén kiszolgáltatottá is váló szereplőit érinti – általában véve a terhelteket, illetve a terhelt oldalon munkálkodó védőket, a fogva tartott személyeket (bűnösítés előtt vagy épp után) és külön a gyermekkorú, illetve fiatalkorú terhelteket. Miközben a büntető igazságszolgáltatás szakjogi és alkotmányos környezetének éppen azt kellene biztosítania, hogy a büntetőeljárást tényszerűen jellemző kiszolgáltatottság (a közhatalom gyakorlása az államnak „adott” erőszak-monopólium révén) elviselhető szinten maradjon, azaz megfeleljen a minimális emberi jogi követelményeknek – ugyanis ez biztosítja a büntető igazságszolgáltatás gépezetének morális legitimációját a mai időkben.

A kötet nem a teljes kadlói életmű összegzése, hanem a szerző érdeklődésének homlokterében álló tematikák kiválasztása és az azokhoz kapcsolódó írások összekapcsolása. A szerkesztői koncepció erénye, hogy az olvasó jogterületek szerint is „barangolhat”, ugyanakkor a tanulmányok egymásra vetítésével (ha azokat a megjelenésük időrendje szerint olvassuk) a nagyobb történet is kirajzolódik: miként formálódik a szabályozás, hogyan ütközik a végrehajtás realitásaival, és milyen (jogállami) mércék mentén minősíthető az eredmény. A kötet tematikus súlypontjai a büntetőjog,

a büntető és polgári eljárásjog, a büntetés-végrehajtási jog, valamint az alkotmányjogi, illetve a nemzetközi emberi jogi összefüggések. Olvashatunk még a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésről, a reintegrációs őrizetről és persze az igazságszolgáltatásról a büntetőeljárásban. A közös nevező mindenhol a kodifikáció: hogyan születik a norma, és mi történik, amikor „leér” a gyakorlatba – vagy épp amikor ez a megvalósítás meghiúsul.

Négy fő tematikus csomópontot lehet beazonosítani: az eljárásjogi kodifikációs kísérletek kritikai elemzése; a védelemhez való jog „unortodox” kialakítása és értelmezése; az ún. leplezett eszközök („titkosszolgálati módszerek”) büntetőeljárásba bevetését érintő analitika; a gyermekkorú/fiatalkorú elkövetőkre vonatkozó szabályozás és joggyakorlat. Összességében véve mindegyik választott területen lehangoló és frusztráló a mérleg: Kadlót Erzsébet ugyan a pozitív irányú változásokról is szót ejt, de ezek legfeljebb a szépségtapaszt funkcióját töltik be a túlpontos és kérlelhetetlen kritikai elemzésekben.

A kötet mottójaként kiválasztható az első tanulmány vezérgondolata, a „Kodifikációs kényszer vagy kényszeres kodifikáció” retorikai antitézise. A „kodifikáció” a jogászok közbeszédében gyakran a szükségszerű rendteremtés szinonimája; a kötet már a felütésével vitába száll ezzel a képpel. A szerző szerint napjainkban tehát olyan jogalkotási dinamikát kell beazonosítanunk, amelyben a változtatás önértékké válik, miközben a szabályozás és a gyakorlat kapcsolata vagy eredménytelen, vagy – jogállami szempontból – kifogásolható eredményre vezet. A címben szereplő „háló” több értelemben is találó: egyrészt a jogterületek egymásra hatását, másrészt a jogalkotást körülvevő – olykor kifejezetten politikai – megfontolásokat idézi. Amíg a jogalkotás (vagy épp az alkotmányos ítélkezés) ebben a hálóban vergődik, hiába is tesz Kadlót Erzsébet javaslatot az általa beazonosított problémák jogalkotói és/vagy jogalkalmazói kiküszöbölésére, azok csupán a „lehetne jobban csinálni” illúzióját erősítik számunkra.

Különösen izgalmas, hogy a tanulmányok több helyen nem állnak meg a „szakjogi” keretnél, hanem rákérdeznek a kodifikáció politikai beágyazottságára és arra, hogy mindez miként mérhető a jogállamiság és jogbiztonság rendezőelvéihez. Ettől a kötet több lesz, mint egy szakmai panaszfüzet: a normagyártás kritikáján keresztül a modern állami működés egyik alapdilemmáját tárgyalja, és a szakjogi szabályozás (és joggyakorlat) részletein keresztül kimutatja, hogy az utóbbi két évtized jogalkotója egy-egy szűk réteg érdekeit vagy politikai nézeteit „társadalmi igényként” címkézi fel – így valójában „a joggyár csúcsra járatásával átbillent a mérleg arra az oldalra, hogy a jogtisztlet lassan már csak nyomokban van jelen, a jog működésébe vetett bizalom eltűnőben, a jogismeret szintje pedig még a hivatás gyakorlóinak között is tízes skálán mínusz nyolcas. Mindez már önmagában a jogbiztonság, végső soron a jogállamiság érvényesülése ellen hat” (45. o.). A szerző érdemi következtetései a hasonló témákban, ámbár különböző időben írt közleményekben nem változik, reflektál persze az eltelt időre és az esetleges jogalkalmazási irányokra, de a választott témákban – sajnos – igazi előrelépésről még évtizedes távlatban sem tud beszámolni.

A *Kodifikációk hálójában* mind módszerében, mind hangvételében kritikus, de nem cinikus; elemző is, de nem elefántcsonttoronyból beszél („sein”), hiszen a szerző tapasztalatai legitimálják analitikus észrevételeit és javaslatai megfontolandóságát („sollen”). A válogatott jelleg ugyanakkor szükségképpen hoz némi egyenetlenséget: nem minden tanulmány olvasható ugyanazzal a belépési küszöbvel, és az olvasói élmény attól is függ, ki mennyire otthonos az egyes tematikus részterületeken. Cserébe viszont éppen a sokféleség adja a kötet „háló”-jellegét: a büntetőjogi és eljárásjogi kérdések visszacsatolnak egymásra, az alkotmányjogi szempontok pedig tágabb keretet adnak a részletproblémáknak. Emiatt azt is állíthatom, hogy a könyvet nem feltétlenül kell elejétől végéig lineárisan olvasni: a tanulmányok önállóan is működnek, ugyanakkor vissza-visszatérő kérdéseik (jogpolitikai motivációk, gyakorlati implementáció, normavilág és intézményi valóság feszültsége) megteremtik a kötet egységét.

A kötet további erőssége a több nézőpontú megközelítés: a kodifikáció egyszerre jelenik meg történeti folyamatként és gyakorlati próbatételként. Meggyőződésem, hogy mind a gyakorló jogász, mind pedig a jogelméleti/jogtörténeti érdeklődésű olvasó talál benne kapaszkodót, mert a szabályozás alakulását és a gyakorlatba ültetés sikerét/kudarcat együtt kezeli. Nem utolsósorban pedig a büntető igazságszolgáltatás társadalmi alrendszere iránt érdeklődő nem jogász gondolkodók számára is hordoz hozzáadott értéket és új információkat.

*

Kadlót Erzsébet. *Kodifikációk hálójában*. Szerk. Frischmann András – Krafcsik Norbert. Budapest: Gondolat Kiadó, 2025, 288 o.

Karsai Krisztina

az MTA doktora, intézetvezető egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem

Eötvös József
Levelek I.
1820-as évek – 1848. február 28.

„Minden héten két levelet várok, te bizonyára egyet veszel minden héten. August. ba meglátjuk egymást” – írta búcsúzóul Eötvös József barátjának, Szalay Lászlónak 1832. június 24-én. Ez a levél egyike annak a 144 (a Függelékkel együtt 145) levélnek, amely helyet kapott a Völgyesi Orsolya szerkesztésében megjelent Eötvös József korai levelezését közlő kötetnek.

Eötvös József levelezésének kiadása egy jelenleg is folyó vállalkozás, amely 2015-ben kezdődött az akkor még MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetében és Történettudományi Intézetében a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával Gángó Gábor (2015–2019), majd Cieger András (2020-tól) vezetésével azzal a céllal, hogy kritikai igénnyel sajtó alá rendezze Eötvös József levelezését. A kutatócsoport nemcsak az Eötvös József által írt magánlevelek közzétételére törekszik, hanem hivatali levelezését is összegyűjtötték és publikálják, ideértve az Eötvös Józsefnek írt leveleket is. A kutatómunka során több mint 5000 levelet sikerült feltárni, tekintve, hogy Eötvös már gyermekkorában is aktív levelezőnek számított.

Eötvös Józsefet nemcsak a 19. századi magyar irodalmi élet kiemelkedő alakjaként tartjuk számon, hanem a politikai közélet egyik meghatározó szereplője is volt. Mindemellett pedig a Magyar Tudós Társaság levelező (1835), majd tiszteletbeli tagja (1839), később alelnöke (1855–1866) és elnöke (1866–1871). Ezért a vállalkozás és annak részeként az első kötet irodalom- és történettudományi, valamint tudománytörténeti vonatkozásban is hiánypótló munkának számít.

Jelen kötet Eötvös fiatal éveinek levelezését tartalmazza, ebből az időszakból 219 levelet sikerült azonosítani, amelyek közül 75 levél csupán adatszinten ismert, viszont ebben a formában is helyet kaptak a kötetben, utalva Eötvös levelezésének ritmusára, fokozatosan terebélyesedő kapcsolatrendszerére. A levelezőpartnerek között találjuk az említettek mellett többek között például Toldy Ferencet, Széchenyi Istvánt, Heckenast Gusztávot vagy Eötvös édesanyját, ifjabb Eötvös Ignácné Lilien Anna bárónőt. A levelek közlése a kronológia mentén haladva betűhű átirással történik, valamint kétféle jegyzetapparátussal: levelenként újrainduló számozással szerepelnek a szövegvizsgálati jegyzetek, amelyek a levélszöveg létrejöttének folyamatába nyújtanak betekintést. A Függelék utáni „Jegyzetek” fejezet tartalmazza levelenként elkülönítve a közlés alapjául szolgáló levél adatait: hol található a kézirat, hol jelent már meg kiadásban, valamint a tárgyi és szómagyarázó jegyzeteket, amelyek abban segítik az olvasót, hogy kontextusba tudja helyezni a leveleket, ugyanakkor a korszak

ismeretéhez, megértéséhez szolgáló adattárként is funkcionálhat. Az ismétlődő adatok (pl. személyek) előre- vagy visszautalással egyszer kerülnek kifejtésre.

Völgyesi Orsolya nemcsak Eötvös fiatalkori leveleinek filológiai gondozását végezte el, hanem átfogó bevezető tanulmányt is írt a levelek elé „Az írói és politikusi pályakezdéstől az első sikerekig – Eötvös József reformkori portréja levelezésének tükrében” címmel. A bevezető tanulmány egyúttal tartalmi útmutatót is ad a levelekhez azáltal, hogy Eötvös életútjának eseményeinél zárójelben megadja azokat a leveleket, amelyekben olvashatunk az elmondottakról.

A szerző az 1830-as évek eleji irodalmi élet felől indítja Eötvös reformkori pályájának elbeszélését, megnevezve azokat a költőket és írókat, akik hatással voltak az ifjú Eötvösre, és támogatták azt az írógenerációt, amelynek ő maga is tagja volt: Kazinczy Ferenc, Szemere Pál vagy Kölcsey Ferenc. Eötvös 1830-as évekbeli leveleiben amellett, hogy nyomon követhetjük, hogyan kapcsolódott be az irodalmi életbe, láthatjuk azt is, milyen karrierlehetőségekkel találta szembe magát az ifjú arisztokrata. Eötvös pályája ebben a vonatkozásban nem tér el a kortársaiétól: bölcséleti és jogi tanulmányai elvégzése után ügyvédi vizsgát tett, ezt követően Fejér vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezték ki. „Augustusba fehér vármegye lakosa lesz belöllem” – tudatta Szalayval kinevezését 1833. március 25-én Sajóladról keltezett levelében. Néhány évvel később már a Magyar Udvari Kancellária fogalmazógyakornoka és fogalmazója lett, 1837 végétől pedig Borsod vármegyében vállalt aktív közéleti szerepet táblabíróként. Az 1840-es évek leveleiben megjelenik az írói és közéleti szerepvállalás mellett a politikusi attitűd is. A centralisták 1844 nyarán vették át Kossuth Lajostól a *Pesti Hírlap* szerkesztését, ami lehetőséget adott Eötvösnek, hogy politikai nézeteit szélesebb közönség elé tárja. Ugyanakkor a levél műfaja is teret ad a politikai nézetek kifejtéséhez, egyik cikke kapcsán írta Szalay Lászlónak 1844. július 28-án, miért szükséges reformálni a fennállót: „A másik cikkelyben megfogom mutatni hogy törvényhozásunk jelen Organisatioja mellett tökéletes institutio ha megállni de a’ lehetőségig hibás ha haladni kívánunk. Hibái – Nem repraesentálja a’ nemzetet. – Nem független.” Ennek jegyében lépett fel az 1839–40. és 1843–44. évi országgyűléseken, ahol a főrendi ellenzék soraiban szónokolt, különösen a vallásügyi kérdésben vitt vezető szerepet. Az utolsó rendi országgyűlésen sem sikerült alsótáblai követi posztot betöltenie, és a felsőtábla ülésein sem vett részt. Pestről követte figyelemmel azokat az eseményeket, amelyek 1848. március végén nemcsak az ország életében jelentették egy új korszak kezdetét, hanem saját pályafutásában is.

Zárógondolat helyett szóljon ismét Eötvös, közéleti pályakezdésének idejéből: „’S az vagyok barátom, boldog mint kevesen, mert megelégedett; ’s az, mert megvagyok győződve hogy éltem nem folyand el hasztalan, ’s hogy ha egykor pihenni megyek, habár nem is nevemnek, legalább tetteimnek nyoma elveszni nem fog” (Eötvös József Szalay Lászlónak, Sály, 1837. december 19.).

Eötvös József. *Levelek I. 1820-as évek – 1848. február 28.* S. a. r., bev. és jegyz. Völgyesi Orsolya. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2023, 506 o.

Czinege Szilvia

PhD, tudományos munkatárs
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézet, Budapest

Dr. Ralovich Béla
*Keletkeztünk, éltünk és megmaradtak a nyomaink,
miközben a környezetünk is változott*

Nem szokványos kiadványt tart a kezében, aki fellapozza Ralovich Béla könyvét. A recenzens az MTA rendes tagja, az MTA Orvosi Tudományok Osztályának osztályelnök-helyettese, a Pécsi Tudományegyetem emeritus egyetemi tanára, a klinikai laboratóriumi diagnosztika szakorvosa.

Ralovich Béla, a kötet szerzője a Pécsi Tudományegyetem korábbi docense, címzetes egyetemi tanára, a Nottinghami Egyetem korábbi kutatója, az 1990-es évek Népjóléti Minisztériumának szakfőtanácsosa, számos nagy presztízsű hazai kitüntetés (Akadémiai Díj több alkalommal; Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt, MTA Eötvös-koszorú, Szendei Ádám-emlékérem, Manninger Rezső-emlékérem) birtokosa. Az idén 88 éves mikrobiológus kutató sajtó alá rendezte, és hét rövid fejezetben közreadta egymástól eltérő tématerületeket érintő gondolatait.

Az első részben a biológiai élet szerepét elemzi Földünk anyag- és energiaváltozásaiban. A fejezet sokoldalú természettudományos felvértezettséget feltételez az olvasó részéről. Fő következtetései érintik a klímaváltozást és az emberi túlélés esélyeit. A második részben személyes adalékokkal szolgál az orvostudomány és az egészségügyi ellátás hazai történetéhez, Hippokratésztől a középkoron át a mai nemzetközi és hazai orvostudományi, szak- és továbbképzési rendszer sommás keresztmetszetéig. A harmadik fejezet a 120 éve született Rauss Károly mikrobiológus- és immunológusprofessornak állít emléket, aki szakmai példaképe és munkahelyi főnöke volt a Pécsi Orvostudományi Egyetemen. A negyedik – mindössze kétoldalas – fejezet a mentésről és a betegszállításról szól, aminek az ad aktualitást, hogy az idős szerző saját bevallása szerint az elmúlt években maga is a betegmentés és a betegszállítás gyakori vendége volt. Az ötödik – úgyszintén rövid – rész a szerző gondolatait összegzi a napjainkban nagyon is aktuális problémakörökről, a társadalmi nemek (gender) kérdéseiről. A hatodik részben a gyümölcsök és zöldségek tárolásával, míg a zárófejezetben szűkebb hazája, Balatonberény történetével foglalkozik.

Hogy mi az összekötő kapocs a hét, első látásra össze nem tartozó fejezet között? Ralovich Béla személyisége, látásmódja, életszemlélete és világnézete. A felkészült, sokat tapasztalt kutató emberi kételkedése, félelme és ezzel szemben és ezzel egy időben jól érezhető bizakodása, az emberiség jövőjébe vetett hite.

*

Dr. Ralovich Béla. *Keletkeztünk, éltünk és megmaradtak a nyomaink, miközben a környezetünk is változott*. Balatonberény, 2025, 75 o.

Kovács L. Gábor

az MTA rendes tagja, professor emeritus
Pécsi Tudományegyetem

CORRIGENDUM

Corrigendum „A tudomány szolgálata. Minőségbiztosítás a tudományban” című tanulmányhoz

Balla Andrea¹ – Kollár László²

¹ az MTA Titkársága Főtitkári és Főtitkárhelyettesi Titkárság vezetője

² az MTA főtitkára

**Corrigendum a *Magyar Tudomány* 187/4 (2026), 455–468 cikkéhez
DOI: 10.1556/2065.187.2026.4.6**

A fenti cikk irodalomjegyzékében, a 468. oldalon *A fiatalok helyzete az akadémiai pályán*. Budapest: Fiatal Kutatók Akadémiája. <https://doi.org/10.36820/fka.2022> tétel szerzőségi adataként tévesen „Kollár László et al. (2022)” szerepel. A bibliográfiai tétel helyesen: Németh Brigitta et al. (2022). *A fiatalok helyzete az akadémiai pályán*. Budapest: Fiatal Kutatók Akadémiája. <https://doi.org/10.36820/fka.2022>.